

VARIETY JAZYKA A JAZYKOVEDY

VÝCHODOSLOVENSKÉ NÁREČIA V MINULOSTI A DNES

(na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.)

Editori:

PhDr. Peter Karpinský, PhD. – Mgr. Veronika Perovská, PhD.

PREŠOV 2019

VARIETY JAZYKA A JAZYKOVEDY

Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes

(na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.)

2019

Editori: PhDr. Peter Karpinský, PhD., a Mgr. Veronika Perovská, PhD.

Autori príspevkov: doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., PhDr. Jozef Bilský; Mgr. Martina Bodnárová, PhD.; Mgr. Miroslava Gavurová, PhD.; Mgr. Martin Chochol, PhD.; Mgr. Agáta Karčová, PhD.; PhDr. Peter Karpinský, PhD.; doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD.; prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.; Mgr. Veronika Perovská, PhD.; prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.; doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.; prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.

Recenzenti: doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.
doc. Mgr. Marta Vojteková, PhD.

Technickí redaktori: PhDr. Peter Karpinský, PhD., a Mgr. Veronika Perovská, PhD.

Autorka obálky: Mgr. Mária Klapáková, PhD.

Vydala: Prešovská univerzita v Prešove, 2019

Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU:
<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Karpinsky2>

Vydanie: prvé

Rozsah: 187 strán

Fotografia: archív doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.

Za obsah a jazykovú úpravu publikovaných príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadna jeho časť sa nesmie reprodukovať, ukladať do informačných systémov ani inak rozširovať bez predchádzajúceho súhlasu majiteľov autorských práv.

© Prešovská univerzita v Prešove, 2019

© autori a autorky, 2019

ISBN 978-80-555-2381-1

EAN 9788055523811

OBSAH

Život a dielo Ladislava Bartka	5
Peter KARPINSKÝ	
Príspevok k charakteristike západoabovského nárečia.....	11
Ladislav BARTKO	
Ľudovosť – jedna z podstát slovenčiny	18
Ján SABOL	
Športová komunikácia v srdci Šariša v prieniku sociolingvistických perspektív	1
Daniela SLANČOVÁ	
K aktuálnym fonologickým zmenám v šarišských nárečiach	12
Marianna SEDLÁKOVÁ	
O teritoriálnej motivácii lexikálnych jednotiek	25
Martin OLOŠTIAK	
K niekoľkým aspektom slovesnej prípony -u v 1. os. sg. vo východoslovenských nárečiach	40
Viera KOVÁČOVÁ	
„Poboškal ju na tvari a ľička jej zrumeňeli, potom jej poboškal perši a princezna mu padla do naruča.“.....	56
Motivický svet a jeho jazykové stvárnenie v nárečových rozprávkach z obce Fintice Miroslava GAVUROVÁ	
Nárečové aspekty neinštitucionálneho dialógu dospelých na východnom Slovensku.....	75
Martina BODNÁROVÁ	
Lexika zemplínskych nárečí z hľadiska pôvodu a jazykových kontaktov.....	88
Martin CHOCHOL	

Archív nárečí Slovenského národného korpusu. Východiská jeho tvorby, súčasný stav a perspektívy	105
Agáta KARČOVÁ	
Morfologické zmeny v nárečí Dlhej Lúky	123
Jozef BILSKÝ	
Pasívne a rezultatívne konštrukcie v diele <i>Pčolarstvo od Gejzu Žebráckeho</i>	133
Veronika PEROVSKÁ	
Niekol'ko poznámok o amatérskych výskumoch spišského nárečia	149
Peter KARPINSKÝ	

Život a dielo Ladislava Bartka

Peter KARPINSKÝ

Docent Ladislav Bartko, vysokoškolský pedagóg, jazykovedec, ale aj literárny historik, sa narodil 1. júla 1934 v obci Trstené pri Hornáde. Základné vzdelanie získal v škole v Nádošti (ako sa jeho rodná obec až do roku 1948 nazývala). V roku 1948 nastúpil na Strednú školu smiešanú v Ždani. Maturitu vykonal v roku 1953 na Zdravotníckej škole v Košiciach. Po získaní stredoškolského vzdelania sa v roku 1953 zamestnal v Okresnom ústave národného zdravia v Gelnici, kde rok pracoval ako zubný laborant. V roku 1954 začal študovať na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Jeho profesormi boli viacerí významní odborníci v oblasti jazykovedy i literárnej vedy, okrem iných Štefan Tóbiš, František Miko, Ervíš Lazar, Pavol Petrus, Jozef Vavro, Anton Bolek a Štefan Koperdan.

Po úspešnom ukončení vysokoškolského štúdia si ako svoje budúce pôsobisko vybral Brezno. Na tunajšom gymnáziu pracoval ako stredoškolský profesor slovenského jazyka a literatúry až do 15. marca 1970.

Práve v tomto období sa začína prejavovať jeho náklonnosť k literatúre, popri pedagogickej práci sa totiž venuje aj mimoškolskej činnosti. Vychovával mladé recitátorské talenty, s ktorými úspešne reprezentoval školu na súťažiach a zároveň s nimi pripravoval rôzne kultúrne a literárne programy pre školu i širšiu verejnosť.

V tomto čase výrazne prispel k oživeniu, ba dokonca až k výraznému vzostupu kultúrnej úrovne mesta Brezno. Z jeho iniciatívy a zároveň aj jeho pričinením vzniklo v roku 1960 v Brezne Horehronské múzeum. Neskôr, už ako člen muzeálnej rady, sa aktívne podieľal na príprave a realizácii množstva kultúrnych podujatí venovaných výročiam významných osobností a dejinných udalostí s dôrazom na literárne tradície Brezna. Ladislav Bartko je spolu s Ladislavom Šimonom zakladateľom prestížnej celoslovenskej súťaže Chalupkovo Brezno. Súťaž sa postupom času vyprofilovala ako prehliadka umeleckej tvorivosti pedagogických pracovníkov v uměleckom prednese poézie a prózy, v literárnej, výtvarnej a skladateľskej tvorbe, v tvorbe uměleckodokumentárnych videofilmov, prezentačných a vzdelávacích programov, v hre na hudobnom nástroji a v spevovej ľudovej a umelej piesne. Toto podujatie už má za sebou viac než päťdesiat ročníkov, ktorými úspešne plní zámer svojich zakladateľov – podporou umeleckej tvorivosti učiteľov prispievať k zvyšovaniu úrovne estetickej výchovy na našich školách.

V Brezne Ladislav Bartko inicioval a spoluorganizoval vedecké konferencie o Františkovi Švantnerovi, Jánovi Chalupkovi a Gustávovi Kazimírovi Zechenterovi-Laskomerskom. Zároveň bol aj editorom vedeckých zborníkov, v ktorých boli publikované

príspevky zo spomínaných konferencií. L. Bartko je aj spoluautorom dvoch monografií o meste – *Brezno sedemstoročné* (1965) a *Brezno v premenách času* (2005).

Za všetky aktivity a za prínos k rozvoju kultúrneho života mesto Brezno udelilo L. Bartkovi celý rad svojich významných ocenení.

Od roku 1970 Ladislav Bartko pracoval na prešovskom vysunutom pracovisku Literárnovedného ústavu Slovenskej akadémie vied. V apríli 1971 však prechádza na prešovskú Filozofickú fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Spočiatku ešte vyučuje dejiny staršej slovenskej literatúry, no následne sa začína venovať výskumu nárečí. Na zmenu jeho profesnej orientácie určite pôsobil fakt, že ho zaujímalo nárečie rodného Abova. Popri dialektológii prednášal a viedol semináre aj z dejín spisovnej slovenčiny, vývinu slovenského jazyka a onomastiky.

Napriek novej, dominantnej, jazykovednej orientácii nezanevrel ani na literatúru, ďalej sa venoval svojej záľube – príprave recitátorov, tentoraz na súťaž Akademický Prešov.

Na Univerzite P. J. Šafárika (neskôr Prešovskej univerzite) pôsobil až do roku 2000. Počas tohto obdobia bol konzultantom vyše sedemdesiatky diplomových prác, posudzoval rigorózne a dizertačné práce. Spoluorganizoval viaceré medzinárodné dialektologické a literárnovedné konferencie (dve konferencie o P. J. Šafárikovi a dve dialektologické konferencie). Pôsobil ako jazykový redaktor desiatok publikácií odborného i popularizačného zamerania (monografie miest, nárečové spevníčky, slovníky a pod.), ako editor vedeckých zborníkov a člen redakčných rám (Kultúra slova, 1994 – 2010 a Nové obzory, č. 21 – 32, 1979 – 1992).

Po odchode do dôchodku pôsobil na Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (2000 – 2001, výučba historických jazykovedných disciplín – dejiny spisovnej slovenčiny, slovenská dialektológia, vývin slovenského jazyka), na Fakulte výtvarných umení Akadémie umení v Banskej Bystrici (2000 – 2001, výučba verbálnej a neverbálnej komunikácie). Externe vyučoval na Technickej univerzite v Košiciach (1993 – 1998, výučba disciplíny rétorika), na Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach (1996 – 1915, výučba disciplíny rétorika), na Žilinskej univerzite (2005 – 2007, výučba rétoriky) a tiež na Katolíckej univerzite v Ružomberku (2011 – 2015, výučba disciplíny dejiny spisovnej slovenčiny).

Ladislav Bartko sa popri spomínamej pedagogickej činnosti intenzívne zapájal aj do vedeckovýskumnej činnosti, kde sa orientoval najmä na dejiny slovenského jazyka, na slovenskú a slovanskú dialektológiu, onomastiku a na oblasť jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Výsledky svojho výskumu prezentoval na domácich a zahraničných konferenciách (Vroclav, Bielostok, Minsk, Lublin, Budapešť, Sofia, Praha, Užhorod).

Z dialektologického hľadiska sa primárne orientoval na abovské nárečia.

Autor vo svojich štúdiách poukazoval na komplikovaný stav v jazykovej oblasti bývalej Abovskej stolice, zároveň výstižne upozorňuje na nepresnosť pomenovaní Abov,

Abovčan, abovčina, ktoré v skúmaných nárečiach nemajú oporu. Tvrdí, že na rozdiel od obyvateľov Šariša, ktorí o sebe hovoria, že sú „Šarišaňi“ a hovoria „po šariski“, obyvatelia Abova o sebe nehovoria, že sú „Abovčaňa“ a hovoria „po abovski“, ale zväčša iba že sú „hutoraci“ a „hutoria po hutoracki“. Problematiku abovských nárečí Ladislav Bartko systematicky spracoval aj vo svojej dizertačnej práci.

Okrem výskumu abovských nárečí sa Ladislav Bartko parciálne venoval aj výskumu spišských nárečí. Rovnako mu vyšla aj štúdia o gemerských nárečiach.

Ladislav Bartko sa tiež spolu so Štefanom Liptákom a Natalijou Dzendzelivskou aktívne angažoval pri dlhodobom výskume slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a mal zásluhy na oboznamovaní širšej slavistickej verejnosti (na slavistických zjazdoch v Krakove a Ľubľane) so súčasným stavom a ďalším vývinom týchto nárečí.

Výskum bol spojený s aktivitou Jazykového odboru Matice slovenskej a Slavistického kabinetu SAV v Bratislave, spoločne bol vypracovaný výskumný projekt Slováci na Zakarpatskej Ukrajine, v rámci ktorého sa stanovila aj úloha zameraná na výskum nárečí zakarpatských Slovákov.

Ladislav Bartko a jeho spolupracovníci sa vo svojom výskume zamerali na obce, kde sa do súčasnosti zachovali početné skupiny Slovákov, ktoré udržiavajú svoj pôvodný dialekt a aktívne ho využívajú na bežné dorozumievanie. Autor sa samostatne venoval aj problematike fungovania vlastných mien v nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine.

Celý spomínaný výskum a publikované štúdie o nárečiach na Zakarpatskej Ukrajine sú vysoko cené nielen na Slovensku, ale aj na samotnej Ukrajine, v Bielorusku a tiež v Poľsku.

Nemenej významné sú Bartkove práce z dejín slovenského jazyka. Spomenúť možno aspoň tie, v ktorých sa zaoberá problematikou poľštiny na východnom Slovensku. Objasňuje používanie poľštiny v písomnom styku medzi Slovákm na tomto území. Poukazuje na podmienky prenikania poľštiny na východné Slovensko a na úlohu, akú poľština v tejto časti Slovenska spĺňala.

Ladislav Bartko sa venoval aj mnohým osobnostiam dávnejšej slovenskej histórie, jazykovedy a literatúry s dôrazom na jazyk ich diel alebo na analýzu ich jazykovedného diela (Štefan Jančovič, Juraj Tranovský, Tobiáš Masník, G. K. Zechenter-Laskomerský a ďalší). V autorovej tvorbe sa objavujú i texty propagujúce jeho priamych predchodcov a súčasníkov (Štefan Tóbiak, Anton Habovštiak, Ferdinand Buffa, Ľudovít Novák, Štefan Lipták, Júlia Dudášová-Kriššáková, Gustáv Moško, Samo Mazúr a iní).

Spomenúť musíme i autorovu orientáciu na kultúru jazyka a jeho kultivovanie, ale aj prezentáciu a propagáciu jazykovej kultúry v médiách (Prešovské noviny a Východoslovenské noviny). Počas svojho pôsobenia na UPJŠ prednášal o jazykovej kultúre v rôznych formách vzdelávania.

Z mimojazykovednej činnosti nemožno zabudnúť ani na to, že Ladislav Bartko bol dlhorocným funkcionárom Matice slovenskej. Už počas svojho pôsobenia v Brezne sa

popri pedagogickej činnosti zapájal do činnosti tejto organizácie. V roku 1990 sa spolupodieľal na obrode Miestneho odboru Matice slovenskej v Prešove, kde zastával najprv funkciu tajomníka, od roku 1992 funkciu podpredsedu a napokon v rokoch 1993 – 1999 funkciu predsedu. V rokoch 1995 – 2001 bol členom celoslovenského výboru Matice slovenskej. V roku 1992 sa Ladislav Bartko stal jedným z iniciátorov obnovenia činnosti celoslovenského Jazykového odboru Matice slovenskej a od tohto obdobia sa ako jeho funkcionár (podpredseda 1992 – 2004, v rokoch 2003 – 2007 predseda a následne v rokoch 2007 – 2010 člen výboru) sústavne výrazným spôsobom podieľa na plnení jeho programu, a to najmä prednáškami, besedami a publikačnou činnosťou o významných udalostiach a osobnostiach z dejín slovenčiny.

Pravidelnou spoluprácou so Slovenským rozhlasom prispieva k popularizácii poznatkov o dejinách i súčasnom stave spisovného jazyka a nárečí. Spolupráca so Slovenským rozhlasom (RTVS) je veľmi intenzívna najmä od r. 2010, L. Bartko v pravidelnej relácii analyzuje texty východoslovenských ľudových piesní a charakterizuje lokálne nárečia.

Od roku 2000 je členom jazykovej sekcie vedeckej rady Národného inštitútu slovenského jazyka a literatúry Matice slovenskej. V rokoch 1999 – 2003 a od roku 2007 do roku 2016 bol členom Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Zároveň je členom ďalších významných komisií a ustanovizní. Napríklad v Prešove, kde už dlhé roky býva, pôsobí od r. 1991 (s dvoma malými prestávkami) až doteraz ako člen názvoslovných komisií (člen okresnej názvoslovnej komisie v Prešove v rokoch 1991 – 2002, mestskej názvoslovnej komisie v rokoch 1995 – 1997, od 2004 až do súčasnosti a Názvoslovného zboru Správy katastra Prešov, Katastrálneho úradu v Prešove (od 1. 8. 2003 do súčasnosti) a prispieva k tomu, aby nové názvy ulíc a verejných priestranstiev v Prešove a Prešovskom okrese spĺňali kritérium jazykovej správnosti.

Ladislav Bartko bol niekoľko rokov (1973 – 1989) predsedom okresného a krajského poradného zboru pre umelecký prednes, pracoval v rôznych porotách vrátane celoslovenských súťaží Levočský recitál, Hviezdoslavov Kubín, Vansovej Lomnička, Akademický Prešov či Chalupkovo Brezno. Pre metodicko-pedagogické centrá realizoval prednášky a semináre o umeleckom prednese.

Docent Ladislav Bartko sa svojou činnosťou, či už ako pedagóg, vedec, alebo ako funkcionár Matice slovenskej, zaslúžil o rozvoj kultúry nielen v mieste svojho prvého pôsobenia, v Brezne, ale neskôr aj v prešovskom regióne, ba dokonca i v rámci celého Slovenska. Za svoju významnú prácu bol preto vyznamenaný viacerými oceneniami:

Čestné uznanie Rady MsNV v Brezne Za pomoc pri budovaní a zveľaďovaní mesta Brezna, Brezno 1965.

Plaketa 700 rokov Brezna. Brezno 1965.

Pochvalné uznanie Rady MsNV v Brezne pri príležitosti Dňa učiteľov Za kultúrno-osvetovú prácu. Brezno 1966.

Variety jazyka a jazykovedy

Čestné uznanie OVOZ zamestnancov školstva a kultúry v Banskej Bystrici Za dlhoročnú obetavú prácu v ROH. Banská Bystrica 1966.

Čestné uznanie Rady MsNV v Brezne Za úspešnú prácu na úseku kultúrno-výchovnej činnosti. Brezno 1968.

Pamätná plaketa mesta Brezna. Brezno 1970.

Čestné uznanie Vedeckej rady FF UPJŠ Za dlhoročnú záslužnú prácu (pri príležitosti 15. výročia založenia FF UPJŠ). Prešov 1974.

Čestné uznanie FF UPJŠ (pri príležitosti Dňa učiteľov). Prešov UPJŠ 1976.

Plaketa mesta Levoče. Levoča, MsNV 1976.

Pamätná plaketa Literárneho Kežmarku. Kežmarok, MsNV 1976.

Čestné uznanie redakcie Prešovských novín Za úspešnú dopisovateľskú činnosť. Prešov 1976.

Plaketa „Chalupkovo Brezno. X. ročník 1977“. Brezno, Organizačný výbor Chalupkovho Brezna 1977.

Jubilejná plaketa XXV. ročníka Hviezdoslavovho Kubína. Dolný Kubín 1979.

Plaketa Levočského recitálu (pri príležitosti X. ročníka). Levoča 1980.

Pamätná plaketa UPJŠ (pri príležitosti 25. výročia založenia UPJŠ v Košiciach). Košice 1984.

Bronzová medaila UPJŠ Za dlhoročnú organizátorskú prácu pri príprave SUTV Akademický Prešov. Košice, UPJŠ 1985.

Pamätná medaila k XX. ročníku Vansovej Lomničky. Ústredný výbor Slovenského zväzu žien 23. X. 1986.

Pamätná plaketa Gymnázium Brezno 1938 – 1988. Gymnázium v Brezne 1988.

Pamätná plaketa Slovenského národného literárneho múzea Matice slovenskej. Martin 19. 10. 1994.

Pamätná medaila Matice slovenskej (pri príležitosti osláv 75 rokov vzniku MO MS v Prešove) Matica slovenská v Martine 18. 11. 1995.

Ďakovný list ministerky školstva Evy Slavkovskej (pri príležitosti XXX. ročníka Chalupkovho Brezna). Ministerstvo školstva SR, Bratislava 10. 10. 1997.

Pamätná plaketa primátora mesta Brezna (za rozvoj Chalupkovho Brezna). Brezno 24. 10. 1998.

Pamätná medaila Štefana Moysesa. Matica slovenská v Martine 18. 9. 1998.

Cena primátora mesta Brezno (za založenie a dlhoročné organizovanie súťaže Chalupkovo Brezno). Brezno 8. 3. 1999.

Pamätná medaila Matice slovenskej (medaila sv. Cyrila a sv. Metoda). Matica slovenská v Martine 13. 11. 1999.

Veľká medaila sv. Gorazda (za celoživotnú aktívnu prácu v školstve, autorstvo a organizáciu Chalupkovho Brezna). Ministerstvo školstva SR, Bratislava 28. 3. 2002.

Variety jazyka a jazykovedy

Pamätný list pri príležitosti 790. výročia prvej písomnej zmienky o obci Trstené pri Hornáde. 1215 – 2005. Trstené pri Hornáde 16. decembra 2005.

Čestný občan mesta Brezno. (Udelené pri príležitosti 45. výročia založenia Horehronského múzea v Brezne rozhodnutím Mestského zastupiteľstva mesta Brezno v zmysle § 24 Štatútu mesta Brezno a uznesenia MsZ číslo 210/2005.) Brezno 31. januára 2006.

List Ministerstva školstva Slovenskej republiky oceňujúci osobnostný podiel pri vzniku a rozvoji Chalupkovho Brezna (k 40. výročiu tohto podujatia; Bratislava 4. októbra 2007, prevzatý od pracovníka ministerstva v Brezne 13. októbra 2007).

Vecný dar prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča ako výraz vdakys za zásluhy o založenie a rozvoj Chalupkovho Brezna (k 40. výročiu tohto podujatia; prevzatý od pracovníka kancelárie prezidenta v Brezne 13. októbra 2007).

Zlatá medaila Cyrila a Metoda (k jubileu 75 rokov) – za zásluhy a dlhoročnú spoluprácu pri napĺňaní programu MS. Matica slovenská v Martine 17. 10. 2009.

Zlatá medaila Matice slovenskej (pri príležitosti životného jubilea 80 rokov a za dlhoročnú činnosť pre MS). Prešov september 2014

Pamätný list Organizačného výboru Chalupkovho Brezna 2014. Brezno 10. októbra 2014.

Ďakovná listina dekana Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove „za dosiahnuté výsledky vo vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti v oblasti slovakistiky“. Prešov 5. 12. 2014.

Ďakovný list Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a mesta Brezna "za dlhoročný prínos pri rozvoji celoslovenskej prehliadky umeleckej tvorivosti učiteľov Chalupkovo Brezno" (udelený pri príležitosti 50. ročníka uvedeného podujatia). Brezno 14. 10. 2017.

Pamätný list pri príležitosti 25. výročia založenia Matice slovenskej v Chmeľovci. Chmeľovec 21. júna 2018.

Čo dodať na záver? Možno len citát z rozhovoru, ktorý Ladislav Bartko poskytol Júlii Kučerovej, ktorá si ho ako osobnosť slovenskej jazykovedy vybrala pre svoju bakalársku prácu:

„V čase mojich vysokoškolských štúdií sa občas spomínalo, že nárečia rýchlo vymiznú. Vtedy sa vychádzalo zo skutočnosti, že na našich dedinách naozaj dochádza k veľkým spoločensko-sociálnym zmenám, ku kolektivizácii, nárastu vzdelanosti, odchádzaniu dedinského obyvateľstva za prácou do miest a podobne, tak sme tomu aj verili, no pravda je taká, že nárečia súce menia svoju podobu, ale s tým zánikom to také jednoduché nie je. Nárečia sú fenoménom, ktorý prežil stáročia, ved' sa nie neoprávnene tvrdí, že slovenčina, žijúca dlhé stáročia v nárečiach, vlastne pomohla zachovať si našu slovenskú národnú identitu.“

Príspevok k charakteristike západoabovského nárečia

Ladislav BARTKO

Abstrakt:

Autor sa vo svojom príspevku zoberá problematikou vyčlenenia a charakteristiky západoabovských nárečí ako samostatného typu slovenských nárečí. Autor stručne opisuje okolnosti komplikovaného historického osídľovania územia západoabovských nárečí, ponúka prehľad rozličných prístupov k ich (ne)vymedzeniu v rôznych prácach z oblasti dialektológie a v závere uvádzá prehľad špecifických jazykových javov, ktoré charakterizujú nárečie tejto oblasti a odlišujú ho od ostatných abovských nárečí a všeobecnejšie i od západnej skupiny východoslovenských nárečí.

Kľúčové slová:

abovské nárečia, západoabovské nárečia, hláskoslovie

Kontakt:

bartkola@stonline.sk

1 Ak si dnes u nás položíme otázku, aké je aktuálne poznanie našich teritoriálnych nárečí, zrejme bez veľkého váhania môžeme na ňu odpovedať, že toto poznanie je na dobrej, ba až vysokej úrovni. Doterajšími výskumami rôzneho druhu získané údaje a poznatky o ich pôvode, vývine a súčasnom stave umožnili spracovať pomerne dôkladné a spoľahlivé charakteristiky ich základných znakov a zároveň poskytnúť obraz aj o ich členení na väčšie či menšie nárečové celky. A ak sa následne spýtame aj na to, či teda výskum našich nárečí už môžeme považovať za zavŕšený a pokračovanie v ňom označiť za zbytočné, rovnako bez zaváhania môžeme vysloviť odpoveď, že ďalšie nárečové bádanie je, naopak, nielenže potrebné, ale priam nevyhnutné. Ono totiž nezriedka ukáže a potvrdí, že základné, rámcové charakteristiky môžu byť neúplné a môžu sa v nich vyskytnúť aj rôzne nepresnosti jednak v získaných údajoch, jednak v interpretáciách javov, ktoré z nich vychádzali. Opakoványm výskumom sa teda môžu odstrániť práve tieto zistené chyby a nepresnosti, môžu sa zaplniť zistené medzery, a tak urobiť komplexnejšimi, presnejšími a spoľahlivejšími ich celkové charakteristiky. Navyše práve len týmto novým výskumom možno zachytiť výsledky nových vývinových procesov uskutočňujúcich sa v našich nárečiach v súčasnosti.

1.1 K nárečovým oblastiam, ktoré podľa nášho názoru doteraz nie sú preskúmané v dostatočnej miere a charakteristiky ich nárečí nie sú celkom presné a spoľahlivé, a teda ich ďalší výskum je veľmi potrebný, ba až naliehavý, patrí aj neveľké územie v západnej časti bývalej Abovskej (resp. Abovsko-turnianskej) stolice, juhozápadne od Košíc. Ide o oblasť, ktorá má v širšom kontexte východoslovenských nárečí špecifické postavenie. Jej dialekt, pre ktorý sa v ostatnom čase zaužívalo a ustálilo pomenovanie západoabovské nárečie (pozri napríklad Štolc, 1994, s. 116; *Slovník slovenských nárečí I*, 1994, s. 47), totiž disponuje celým radom znakov netypických pre nárečia väčšej východnej časti územia Abova, označované aj ako vlastné abovské nárečia (pozri Bartko, 1983, s. 257 n.), zároveň netypických pre nárečia širšej oblasti západného regiónu východoslovenského nárečového makroareálu, do ktorej (spolu s nárečiami Spiša a Šariša) svojou geografickou polohou patrí. Naopak, vyznačuje sa znakmi typickými pre nárečia východného regiónu tohto makroareálu (najmä pre nárečia sotácke, čiastočne aj zemplínske a užské).¹ Práve tento nesúlad medzi územnou polohou a „cudzím“ celkovým charakterom tohto nárečia možno označiť za hlavný zdroj vyššie spomínaných nepresnosťí v identifikácii a interpretácii jeho znakov a z toho vychádzajúceho dodnes nie celkom presného určenia jeho miesta v celej skupine východoslovenských nárečí.

2 Vyššie vymedzená neveľká oblasť západoabovského nárečia leží na väčšom území Abova (severnej časti vyššie spomenutej bývalej stolice, jej južná, približne polovičná, časť po roku 1918 pripadla Maďarsku) patrí do širšej geografickej oblasti Košickej kotliny, ktorú pre pestrosť a komplikovanosť jej historicko-spoločenského vývinu naši historici pred viac ako polstoročím označili za najvhodnejší predmet rozsiahleho výskumu problematiky osídľovania celého východného Slovenska. Z bohatých výsledkov tohto výskumu (pozri Varsík, 1964, 1973, 1977) sú pre našu tému osobitne relevantné najmä zistenia o tzv. striedavom osídľovaní tohto územia, teda že sa tu v priebehu stredoveku i v neskoršom období viackrát vymenilo obyvateľstvo nerovnakého etnicko-jazykového pôvodu (Varsík, 1973, najmä s. 12–14, 106–107, 240–246), čo našlo svoj odraz aj vo vývine jazykových pomerov v tejto oblasti. Dochádzalo tu totiž k výraznej vzájomnej jazykovej interferencii – v rôznych časových obdobiach v nerovnakom pomere a v nerovnakej intenzite – nárečia pôvodného domáceho slovenského obyvateľstva a nárečí príslušníkov sem prichádzajúceho nového obyvateľstva iného (maďarského, nemeckého a rusínskeho) etnického pôvodu, ktorej výsledkom je spomínaná pestrosť obrazu jazykovej situácie ešte aj v súčasnosti. Tak napríklad pri veľkej väčšine obcí (približne v 80 z celkového počtu 118), v ktorých sa na bežné jazykové dorozumievanie takmer výlučne využíva miestne slovenské abovské nárečie, sú tu aj obce (okolo 20, v južnej časti oblasti,

---

¹ V problematike klasifikácie našich nárečí a uplatňovanej terminológie sa opierame o prácu Krajčovič, 1988, s. 207–317.

v nevelkej vzdialosti od dedín so slovenským nárečím), v ktorých sa na bežné dorozumievanie popri slovenskom využíva aj miestne maďarské nárečie, resp. aj obce (okolo 15, v juhozápadnej časti oblasti), v ktorých sa maďarské nárečie využíva vo väčšej mieri ako slovenské. V dvoch obciach (Medzev – v minulosti Vyšný Medzev a Nižný Medzev – a Štós) sa hovorí po nemecky (tzv. mantáčtinou), menej po slovensky a po maďarsky. V jedinej abovskej obci, v západnej časti celej oblasti (Hačava) sa ešte aj dnes hovorí prevažne po rusínsky, čiastočne po slovensky. Napriek pomerne malému územiu oblasti abovských nárečí (najmä v porovnaní s územiami susedných spišských, šarišských a zemplínskych nárečí) je tu teda značná jazyková pestrosť.

2.1 Navyše oblasť západného Abova, ktorá je tu hlavným predmetom nášho záujimu, má z tohto uhla pohľadu svoje osobitné špecifikum. V obciach na tomto nevelkom území totiž popri jazykovom kontakte pôvodného domáceho slovenského obyvateľstva s novším obyvateľstvom iného etnicko-jazykového pôvodu došlo aj k pomerne intenzívному jazykovému kontaktu tohto domáceho obyvateľstva s pomerne početným novším obyvateľstvom slovenského etnicko-jazykového pôvodu, no hovoriacim nárečím výrazne odlišného typu. Ide o veľké skupiny presídľencov sem z relatívne vzdialenej oblasti sotáckych nárečí v severovýchodnom Zemplíne. Aj tento proces, predstavujúci istý druh slovensko-slovenskej jazykovej interferencie, v značnej mieri prispel k vývinu skúmaného západoabovského nárečia do podoby disponujúcej znakmi nehomogénnosti a výraznej odlišnosti od charakteru vlastného abovského nárečia.

3 Prvé zmienky o západoabovskom nárečí sa v našej odbornej literatúre objavili oveľa neskôr ako poznámky o vlastnom abovskom nárečí. Nenachádzame ich v prácach autorov z prvej polovice 19. storočia, ktorí niektoré z našich nárečí, často nepresne, len spomínajú (Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Michal Miloslav Hodža a iní), ani v dielach českých jazykovedcov v druhej polovici 19. storočia, ktorí o nich podávajú už aj určité odborné charakteristiky (Alois Vojtěch Šembera a František Pastrnek), ba ani vo výskumných výsledkoch zakladateľa našej dialektológie Samuela Cambela z konca 19. a začiatku 20. storočia (bližšie o tom pozri Bartko, 1983, s. 255–256). Prvýkrát sa o ich osobitostach dozvedáme až z prác poľského dialektológa Zdzisława Stiebera z 20. a 30. rokov minulého storočia (pozri napríklad Stieber, 1930, 1933, 1935; porov. Bartko). Paradoxne však výsledky jeho vlastných terénnych výskumov – predstavujúce zväčša spoľahlivo zachytené viaceré znaky tohto nárečia, výrazne sa odlišujúce od znakov vlastného abovského nárečia, navyše s presvedčivým vysvetlením ich pôvodu – sa v nasledujúcich rokoch akceptovali len čiastočne, neraz nepresne, prípadne sa vôbec neakceptovali. Hlavnú príčinu tohto stavu s najväčšou pravdepodobnosťou treba vidieť v tom, že v dôsledku vojnových a povojnových udalostí sa vo výskume tohto nárečia nielenže nepokračovalo, ale, naopak, nastala v ňom veľká časová pauza. Tá spolu s

obmedzenou dostupnosťou Stieberových publikovaných prác spôsobila, že poznatky o jeho osobitostiach upadli do zabudnutia. Autori novších prác, zväčša o východoslovenských nárečiach ako celku, pri charakteristike abovských nárečí vystačili so všeobecným konštatovaním, že na západ od Košíc, v západnom Above, v západnej a severozápadnej časti Abova a pod., sa v nich vyskytujú aj určité osobitosti. Do tejto skupiny možno zaradiť napríklad práce Ferdinanda Buffu (1962, 1967), Štefana Tóbika (1965) a Konštantína Palkoviča (1981). Vznikli aj práce, v ktorých sa tieto osobitosti aj pomenúvajú a zdôrazňujú, no tiež bez širšej charakteristiky a objasnenia ich pôvodu. Patrí k nim napríklad vysokoškolská učebnica slovenskej dialektológie Pavla Ondrusa z roku 1961, v ktorej nárečiu tejto oblasti jej autor pripisuje osobitý charakter a označuje ho za abovsko-užské (Ondrus, 1961, s. 21), ako aj kapitola o charakteristických znakoch slovenských nárečí v 4. vydaní učebnice *Slovenská gramatika*, v ktorej jej autor Jozef Štolc nárečie oblasti západne od Košíc označil – nepochybne na základe dávnejšie publikovaných zistení Zdzisława Stiebera – za zvláštne nárečie neskoro kolonizovaných obcí z východnejších oblastí východného Slovenska (pozri Pauliny – Štolc – Ružička, 1963). Jozef Štolc aj o niečo neskôr, vo svojej učebnici *Slovenská dialektológia* – vydanej sice až po jeho smrti v roku 1994, no podľa editora tohto vydania Ivora Ripku dokončenej už v roku 1977 – o tomto nárečí znova písal ako o samostatnom dialekте (s názvom západoabovské nárečie), pričom uviedol aj viaceré jeho znaky (Štolc, 1994, s. 116).

Napriek tomu reprezentatívne dielo našej dialektológie *Atlas slovenského jazyka I – IV*, na ktorom sa pod vedením práve Jozefa Štolca v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave v tom čase už začalo pracovať a ktorého štyri zväzky po dvoch častiach vyšli v rokoch 1968 – 1984 (Štolc a kol., 1968; Štolc, 1981/1978; Buffa, 1981/1978; Habovštiak, 1984); sice ešte neúplné, no známe poznatky o osobitom charaktere nárečia západnej oblasti Abova v plnom rozsahu neakceptovalo, a teda nevykreslilo jeho pravdivý obraz a nepriznalo mu štatút nárečia samostatného typu.

A tak sa v ďalších rokoch o tejto nárečovej oblasti písalo značne nejednotne a nepresne. Autor v súčasnosti používanej učebnice *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* Rudolf Krajčovič (1988) len spomína – v rámci charakteristiky abovského nárečia ako celku – niektoré jeho znaky, no za samostatný nárečový typ západoabovské nárečie neuznáva. Za určitý podnet k revízii tohto stavu možno označiť práce o sotáckych nárečiach severovýchodného Zemplína, v ktorých ich autorka Viera Kováčová podrobne analyzuje a pozitívne hodnotí výsledky nárečových výskumov nárečí niektorých obcí v západnom Above realizované Zdzisławom Stieberom a poukazuje na viaceré špecifické znaky týchto nárečí (Kováčová, 2010, s. 33–34; Kováčová, 2015, s. 72–74, 100–101). Pozitívne hodnotenie výskumov Zdzisława Stiebera v tejto oblasti obsahuje aj naša štúdia (Bartko, 1988, s. 189 n.). Najnovšia dialektologická príručka *Praktická dialektológia* západný Abov uznáva za samostatnú nárečovú oblasť, keď ju s názvom *západoabovské*

nárečia označuje za podskupinu skupiny abovských nárečí (Múcsková – Muziková – Wambach, 2012, s. 118).

4 Z doterajších výskumov uvedenej nárečovej oblasti západného Abova k znakom západoabovského nárečia netypickým pre základný areál abovských nárečí a zároveň pre západný región makroareálu východoslovenských nárečí patri najmä tento súbor znakov:

- výskyt samohlásky ā: *robä, haśä, huśä*
- výskyt zúžených vokálov ē, ɔ: *bēli, hvēzda, kōň, stôl*
- zmena e na a: *catka, žana, rodiča, idzeca, l'am, l'advo, mňa, ca, sa*
- zmena a na e: *jermo, jezik, jerec, dej, dermo, poredok, pametka*
- tvary slov *tobe, sobe, s tobu, zo sobu*
- zámeno čo (s presahom do vlastného Abova)
- výskyt dvojic š – š: *šeno – šak, žeļeni – žaba*
- zachovanie dvojice ch – h: *muchá, strecha – harnok, hrimi*
- zachovanie korelačnej dvojice v – f: *džefča, ofca, hňef, špef*
- prípona -ok: *parobok, pjatok*
- lok. sg. typu o tem (*o bratovem, o ňem*)
- forma ſmi v 1. os. sg. slovesa *bic/buc*
- pôv. prípona -u v 1. os. sg. niektorých slovies: */ja/ idu, pojdu, beru ap.*
- os. zvratné zámeno sa

5 Ako aj z tohto nášho stručného prehľadu doterajších výskumov západoabovského nárečia zreteľne vyplýva, podrobnej a komplexnej charakteristika celého súboru znakov jeho neveľkej územnej oblasti, vrátane územného rozšírenia každého z nich, stále chýba. Je to jeden z dlhov našej dialektológie, ktorý treba v čo najkratšom čase splatiť. Treba doplniť chýbajúce relevantné údaje o jeho typických znakoch, odstrániť tradujúce sa nepresnosti o nich a na tomto základe vytvoriť jeho pravdivý a spoľahlivý obraz i správne vymedziť jeho miesto v celej skupine východoslovenských nárečí.

Literatúra

BARTKO, L. (1981): *Abovské nárečia (ich charakter a miesto medzi ostatnými východoslovenskými nárečiami)*. [Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied.] Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení.

BARTKO, L. (1983): K charakteristike abovských nárečí. In: I. Michnovič (ed.): *Nové obzory 25. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 253–266.

- BARTKO, L. (1988): Stieberov výskum abovských nárečí na východnom Slovensku. In: K. Rymut et al. (ed.): *Studia linguistica Polono-Słowaca 1.* Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 189–196.
- BUFFA, F. (1962): Východoslovenské nárečia. In: *Vlastivedný časopis*, 1962, 11, č. 3, s. 109–114.
- BUFFA, F. (1967): K charakteristike východoslovenských nárečí. In: I. Sedlák (ed.): *Nové obzory 9. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 263–278.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka 4. Lexika. Časť prvá – mapy.* Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka 4. Lexika. Časť druhá – úvod, komentáre, dotazník, indexy.* Bratislava: Veda.
- KOVÁČOVÁ, V. (2010): *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína.* Ružomberok: Katolícka univerzita – Filozofická fakulta.
- KOVÁČOVÁ, V. (2015): *Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach (s osobitným zreteľom na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína).* Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÚCSKOVÁ, G. – MUZIKOVÁ, K. – WAMBACH, V. (2010): *Praktická dialektológia (vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu).* Facultas Verlags- & Buchhandels AG Wien.
- ONDRUS, P. (1961): *Prehľad slovenskej dialektológie. Vysokoškolská dočasná učebnica pre pedagogické inštitúty.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PALKOVIČ, K. (1981): *Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum.* Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1963): *Slovenská gramatika.* 4. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. I. A – K.* (1994) F. Buffa – A. Ferenčíková – J. Nižnanský – I. Ripka (eds.). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- STIEBER, Z. (1930): Z zagadnień podziałów dialektycznych grupy zachodniostwiańskiej. Z 2 mapami. In: *Lud Słowiański: I. 2. A.* Kraków, s. 212–245.
- STIEBER, Z. (1933): Ze studjów nad dialektami wschodniostowackimi. Z 8-u mapami. In: *Lud Słowiański. III. 1. A. Dialektologia.* Kraków, s. 140–151.
- STIEBER, Z. (1935): Z historycznych zagadnień dialektu wschodniostowackiego. Odbicie ze Sprawozdań Polskiej Akademii Umiej. XI, s. 115 – 118.
- ŠTOLC, J. a kol. (1968): *Atlas slovenského jazyka 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- ŠTOLC, J. a kol. (1968): *Atlas slovenského jazyka 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠTOLC, J. (1978): *Atlas slovenského jazyka 2. Flexia. Časť druhá – úvod, komentáre.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka 2. Flexia. Časť prvá – mapy.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV. *Časť druhá – úvod, komentáre.* (1978) Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia.* Ed. I. Ripka. Bratislavca: Veda, vydavateľstvo SAV.
- TÓBIK, Š. (1965): Východoslovenské nárečia. (Úvod do ich ďalšieho výskumu a štúdia.) In: I. Sedlák (ed.). *Nové obzory 7. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 235–268.
- VARSIK, B. (1964): Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- VARSIK, B. (1973): Osídlenie Košickej kotliny II. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- VARSIK, B. (1977): Osídlenie Košickej kotliny III. Bratislava: Veda.

Resumé

Contribution to Characteristics of the West Abov Dialect

The paper deals with the topic of dialects in the western part of the historical region of Abov as a distinctive type of Slovak dialects. It describes the circumstances behind the complicated process of settlement in this region and presents an overview of different approaches to their delimitation in various dialectological works. The paper also lists specific language features that are characteristic of the dialect and differentiates it from other types of dialects in Abov, as well as the whole group of the western part of Eastern Slovak dialects.

Ľudovosť – jedna z podstát slovenčiny

Ján SABOL

Abstrakt:

Autor sa vo svojom príspevku pokúša zhrňujúco – na širšom filozoficko-metodologickom a estetickom pozadí – pripomenúť niekoľko myšlienok o kreovaní génu ľudovosti (ľudovej hovorovosti) slovenčiny a slovenskej literatúry, predovšetkým ako „ohlase“ romantizmu. Poukazuje na vplyv slovenských nárečí pri kreovaní slovenskej literatúry predovšetkým v období 18. až 19. storočia.

Klúčové slová:

ľudová slovesnosť, nárečia, romantizmus, rytmus, melódia

Kontakt:

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie UPJŠ Košice
jan.sabol@upjs.sk

1 V našom eseisticky ladenom uvažovaní sa pokúsime zhrňujúco (pozri Sabol, 1977; 1978; 1989a; 1989b; 1996; 1998 a i.) – na širšom filozoficko-metodologickom a estetickom pozadí – pripomenúť niekoľko myšlienok o kreovaní génu ľudovosti (ľudovej hovorovosti) slovenčiny a slovenskej literatúry, predovšetkým ako „ohlase“ romantizmu.

1.1 Dejiny slovenského jazyka a slovenskej literatúry majú svoj zdvih, svoje kulminačné body a ohniská. K jedným z nich patrí aj Levoča, mekka našich kultúrnych a osobitne literárnych vznetov. Jej literárny život dostáva oživujúci impulz najmä roku 1844 príchodom trinástich bratislavských exodistov, ktorí takto protestovali proti odvolaniu Ľudovíta Štúra z Katedry reči a literatúry česko-slovenskej. Z Levoče – spolu so študentmi, ktorí tam už boli, i s tými, ktorí prišli po nich – vytvorili významný priestor slovenskej národnej a kultúrnej histórie. Tak sa v tomto slovenskom Wittenbergu, v slovenskej Florencii stretli všeestranne nadaní, romanticky ladení básnici, organizátori, literárni kritici, prozaici, národní buditeľia a nadšenci Janko Francisci-Rimavský, Pavol Dobšinský, Ján Botto, Ľudovít Kubáni, Mikuláš Dohnány, Mikuláš Štefan Ferienčík a ďalší. Táto štúrovská „družina“ začala pestovať a zušľachťovať mladú spisovnú slovenčinu, ktorá vznikla a rozvíjala sa na pozadí kultúrnej strednej slovenčiny, ale bolo tu podložie aj kultúrnych jazykov z ostatných oblastí Slovenska. Ale prameňom spisovnej slovenčiny boli aj

neopakovateľné slovenské nárečia i žánre ľudovej slovesnosti. A bolo to – ako potvrdzuje vývin slovenského jazyka i slovenskej literatúry – nevysychajúce žriedlo.

Ak uvažujeme o slovenských nárečiach, ktorých funkčný „zdvih“ stvoril kultúrny jazyk na východnom, západnom a strednom Slovensku, vedecky menej prísne a esejisticky hádam aj trochu „svojvoľne“, môžeme vysloviť myšlienku, že jednotlivé skupiny slovenských dialektov akoby sa svojimi základnými znakmi navzájom dopĺňali a stvárhovali rozlíšený, ale vnútorné skĺbený celok. Pre východoslovenské nárečia je charakteristický vysoký stupeň obraznosti, čo pripomína *básnické umenie*. Veta v stredoslovenských nárečiach upútava najmä svoju zvukovou podobou, melodickým stvárnením, rytmicko-intonačnou stavbou – pripomína to *hudobné umenie*. Slovo a veta v západoslovenských nárečiach – to je predovšetkým „monumentálne“ výrazové gesto: ako v *sochárskom umení*. Z povedaného nevyplýva, že by napríklad stredná a západná slovenčina nebola aj obrazná alebo že by západoslovenské a východoslovenské nárečia nemali aj zaujímavú zvukovú stavbu a pod. – išlo nám tu len o naznačenia azda najcharakteristickejších čít jednotlivých nárečových typov na Slovensku, o naskicovanie ich „ducha“, možno aj prapodstaty, toho, čo v nich na prvé počutie hádam najviac „bije do očí“. Tak sa prazáklad, „*cantus firmus*“ troch našich nárečových zón zlieva do úchvatnej, pôvabnej štruktúry, v ktorej každý z nich podfarbuje celok jednou zo svojich vzrušujúcich podstát – ony sa ponúkli aj spisovnému jazyku (spisovnému jazykom) najmä na pozadí princípu ľudovosti.

Bratislavský exodus vysiela signály a symboly aj k spisovnej slovenčine. Príchodom Štúrových študentov, tvorivých, národne zanietených osobností, do Levoče si mladá slovenčina stredoslovenského typu začína rozširovať svoj priestor – „z prvej ruky“ – o východné Slovensko, začína teda pokrývať územie celého Slovenska, a tým sa pripravuje na funkciu byť skutočne celonárodným informačným médiom, spojivom. Osobitnú kapitolu v činnosti levočskej študujúcej mlade tvorí vydávanie rukopisných zábavníkov *Život, Holubica a Považie* v rokoch 1846 až 1848.

Tento triptych levočských časopisov, ktoré sa tvorili len pári rokov po štúrovskej kodifikácii spisovnej slovenčiny (r. 1843), vydáva úprimné svedectvo aj o prvých krokoch mladého jazyka, ako sa on stváraoval, cibril a cídil v jazykovom povedomí nastupujúcej generácie a pripravoval sa na nebývalé funkcie vo všetkých oblastiach spoločenského života. Stačil tento jazyk už na všetko, čím ho poverovala a chcela poverovať štúrovská mlad? Ak áno – ved’ napríklad Janko Kráľ, hoci „má na poetické stvárnenie mohutného citového a intelektuálneho náboja k dispozícii spisovný jazyk o dvadsať rokov mladší, než je on sám“ (Rúfus, 1972, s. 10), dokáže ním suverénne vysloviť svoj ohromný cit i esteticko-filozofické posolstvo – svedčí to o tom, že slovenčina vlastne už bola na kodifikáciu „pripravená“, že štúrovci kanonizovali to, čo bolo latentne prítomné, čo „viselo vo vzduchu“. Potvrdzuje to životaschopnosť mladej slovenčiny, ktorá – hoci sa na

prvý pohľad zdala iba akýmisi insitnými „husličkami z javora“ – začala sa už na samom prahu svojej kodifikovanej existencie štylisticky, a teda aj žánrovo diferencovať.

Čo stojí pri prameňoch tejto slovenčiny a jej kodifikácie? Nevznikla ona naraz a z ničoho: „Z jazykového hľadiska ide o zavŕšenie procesu, ktorý sa prejavil už predtým najmä vznikom bernolákovčiny ako prvého kodifikovaného slovenského spisovného jazyka a vznikom kultúrnej stredoslovenčiny ako živelne sa formujúceho nadnárečového útvaru kultúrneho styku“ (Pauliny, 1966, s. 101). Základným impulzom je tu „predobraz“ bernolákovskej slovenčiny a filozoficko-estetický princíp ľudovosti, ktorý novej slovenčine naočkovali Kollárove *Národné zpievanky* a *Selanky* Jána Hollého. V eseji o umelecky najnadanejšom autorovi bernolákovského hnutia J. Hollom V. Mináč (1984, s. 7) píše: jeho „zostúpenie z bardských nebies ho odrazu robí nielen zrozumiteľným, ale aj dôverne známym“; a ďalej: „Nič ľudské mu nebolo cudzie, bol vrastený nielen do svojho slávneho Hája, ale do celej považskej prírody, do jej sadov a záhrad, do jej pastvín a lúk, do šírych priestorov pri Váhu, každoročne zalievaných povodňou. Všetky kvety majú uňho meno, všetci vtáci svoj spev.“ Toto hollovské videnie sveta, schopnosť vnímať aj detail a nadchýnať sa ním museli byť blízke aj štúrovcom, veď naplno odrážali ich princíp ľudovosti, poznanie, že mladá slovenčina musí odniekial' začínať, že musí mať svoj životodarný zdroj, v ktorom sa môže kedykoľvek osviežiť, svoj elixír. A nebolo tu nič vhodnejšie, vypracovanejšie a dokonalejšie ako ľudová rozprávka, balada, pieseň, príslovie, prievranie. Ľudovosť slovenčiny – to je jej filozofia a podstata, to je jej melódia, obraz, prímer, zrnotosť vyjadrovania, v ktorom má slovo svoj zvuk i zmysel, svoju múdrost, opretú o bytostný dotyk človeka a prírody, o jemné poznanie ľudského života i človekovho vnútra. Pri tomto materinskom znamienku slovenčiny si plne uvedomujeme, ako dejiny jazyka súvisia s dejinami národa. Ľudovosť sa stáva podložím, z ktorého vyrastá aj hovorosť slovenčiny i jej možnosti prieniku do umeleckej literatúry, hoci aj v ostatných štýloch nachádzame jej stopové prvky – a to do dnešných čias. Hovorosť opretá o ľudový nádych, teda ľudová hovorosť sa stáva rozhodujúcim génom v tkanive spisovnej slovenčiny.

V naznačených súvislostiach si treba zároveň uvedomiť vnútornú väzbu a späťosť umeleckej prózy a spisovnej slovenčiny (osobitne na prelome 19. a 20. storočia). Spisovný jazyk z ľudovej základne slovenského národného života „dostával do vienka živý, lexikálne, frazeologicky a syntakticky bohatý jazykový rezervoár“ (Miko, 1973, s. 142); žiada sa tu pripomenúť zástop M. Kukučína a J. G.-Tajovského pri rozvinutí imantentného prepojenia umeleckej prózy a spisovnej slovenčiny cez hovorosť ľudovej reči (ibid., s. 147–150). Ide o ľudovosť ako „oporu a ochranu“ – tento fakt možno oprieť aj o obrazné konštatovanie, že „ľudovosť je strážnym osudem, strážnym anjelom spisovnej slovenčiny“ (Miko, 1969, s. 8).

1.1.1 Predznamenávanie ľudovej hovorovosti je v ľudových, nárečových prvkoch, ale aj v nárečových dialogických textoch, ktoré sa používajú vlastne ako citátové slová a ako výrazný charakterizačný prostriedok (pripomeňme si použitie exkluzívneho ratkovského nárečia na charakterizovanie mäsiara Volovca v Kubániho poviedke *Mendík*). Ďalším prirodzeným prúdom, ktorým sa ľudová hovorovosť dostáva do literatúry, je dialóg, komunikačný útvar odrážajúci reč postáv; cezeň sa vývinovo zlieva hovorový štýl s umeleckým štýlom v jednom svojom pásme – v makrokompozičnom priestore rozprávania ako znaku epickosti príbehu. Použitie hovorovej reči realistická próza rozširuje aj o toto pásmo. Naturistami sa v slovenskej literatúre hovorovosť dostáva do umeleckého textu aj druhým prúdom: cez postavu rozprávajúcu príbeh, ktorou sa zavše stiera hranica medzi autorom a textom, hovorovosť presakuje – prirodzene, inak a novo – aj autorskou rečou. Je to hovorovosť, v ktorej sa medzi denotát a jazykový znak stavia filter, úmyselne a funkčne vytvorený autorom; tento filter subjektivizuje, lyrizuje, metaforizuje, spoetizúva, parodizuje výpoved' o svete a človeku cez tematickú a jazykovú, a teda štýlistickú rovinu umeleckého textu. Tento odkaz hovorovosti naturalistickej prózy – pripomeňme si tu najmä dielo Dobroslava Chrobáka a Františka Švantnera – pravda, v inovačnom stvárnení, nechal svoje odtlačky aj v súčasnej slovenskej próze.

2 Zo všetkých folklórnych žánrov najviac ponúkli spisovnej slovenčine pieseň (a jej odnož balada) a rozprávka. Bez konkurencie je tu však podľa nášho názoru práve rozprávka. Je totiž málo takých jazykovo-štýlistických útvarov, v ktorých je tak dômyselne prepletená kompozícia so slovom, tak citovo zvnútornený a preteplený výraz, v ktorých by sa reč prevtelila do takého čarogného obrazu ako v nej. Jej znalec a obdivovateľ Š. Krčmér (1973, s. 67) napísal: „Štýl rozprávok je prostý, no vždy poetický. Nie sú začažené dekoráciou, no nehľadane vystúpi z nich vše, hoci nepatrnlý, ale dobre uhádnutým prirovnaním taký obraz, že sa od neho celý svet rozsvieti. Najväčší majstri básnického slova môžu závidieť prirovnania a zvraty prostonárodných rozprávok.“ Rozprávka je vlastne žánrovo univerzálnym výtvorom; jednoznačne v nej prevláda epické tkanivo, ale sú tu výrazne prítomné aj lyrické prvky a zároveň i dramatická konfliktovosť (aj na úrovni rozprávania, generovania textu rozprávačom). Touto svojou „všeobsiahlosťou“ vyhovovala všetkým trom druhom literatúry, a teda aj ich žánrom. A svojím prienikom do symbolu a mytu vlastne odhaľovala bytostné pozadie umeleckej literatúry; toto dedičstvo ľudovej rozprávky zasiaholo hlboko do tkaniva aj modernej slovenskej prózy.

Jazyk, štýl a kompozícia slovenskej ľudovej rozprávky boli podnecovateľom upevňovania štúrovskej spisovnej slovenčiny, jej rozvoja – najmä v hovorenej podobe – i „dopingom“ vo vývine slovenskej literatúry. Ako konštatuje E. Pauliny (1975, s. XVIII), „je jazyková podoba rozprávok z celého, nárečovo veľmi pestrého územia, z ktorého máme zo štúrovského obdobia rozprávky zozbierané, vzácne jednotná... zbierky ľudových

rozprávok svedčia o tom, že Štúrova kodifikácia nebola individuálnym činom, ale opierala sa o široko rozvetvené spoločenské vedomie“.

Kryštalizácia jazykovo-štylistických polôh slovenskej ľudovej rozprávky pri póle variantného a jej kompozičnej štruktúry pri póle invariantného ako vyznenie dômyselnej hry dialektickej opozície jednotlivého (jazyk a štýl) a všeobecného (kompozícia) mohla byť „predobrazom“ fixovania a rozvíjania žánrov, pričom výrazová variabilita a inovácia rozprávok predznamenávala štýlistickú diferencovanosť slovenčiny a svojím zrkadlením jednej z jazykovo-štylistických dominánt umeleckého štýlu bola impulzom na rozvoj krásnej literatúry. Ak k tomu prirátame ďalšie znaky tohto žánru: „uvedomenie si rozdielu medzi skutočnosťou a svetom, v ktorom sa už mohla uplatniť fantázia“, „kombináciu zložiek skutočnosti s výmyslom“, posilňovanie antropologickej orientácie literárnej tvorby, binárnosť a jej prekonávanie, hru a protihru aktuálneho a gnómickeho času v mene nadčasovosti, teda opakovateľnosti (Slobodník, 1980), konštituovanie zrejmnej hranice medzi rozprávačom a textom a i., môžeme dokonca hovoriť o výraznom vplyve ľudovej rozprávky na vývin umeleckej literatúry.

Ľudová rozprávka chránila a rozvíjala kladný filozoficko-etickej status spoločenského života a jeho kontinua i každodenného života indivídua. Filozofia prirodzenosti a prirodzenej funkčnosti smerujúca k ľudskému skúsenostnému univerzu v mene kresťanského interpretovania skutočnostných javov má v nej ako v podstate nadčasovom, virtuálnom žánri podobnú realizáciu ako v ľudových frazémach.

Slovenská ľudová rozprávka bola a je elixírom, ba požehnaním pre slovenčinu a jej umelecké slovo. Stála ako žičlivá sudička pri „vzkriesení“, oživení, kreovaní génu ľudovej hovorovosti, ktorý inicioval „odolnosť“ a životaschopnosť mladého spisovného jazyka a blahodarne pôsobil na jeho organizmus.

3 A ako sa ohlášajú tóny ľudovej piesne a osobitne balady v slovenskej romantickej poézii? Najprv vyznanie tomuto žánru v texte jedného z vrcholných zjavov slovenského – ba dá sa povedať – aj európskeho romantizmu básnika Janka Kráľa:

*Myslel som dlho, hľadal som čos' dlho.
Nejeden deň – noc bol som zamyslený.
No, chvála bohu, našiel som, čo hľadal:
Tu je ten prútik dávny, vychýrený.
Moc jeho veľká a sila jeho je:
Čoho sa dotkne, to hnedky ozije.
Tu je ten prútik, oddám sa do spevu,
nech sa mi žiadost' nasýti horúca
a duch utíší veľmi pobúrený –
to je jedinká moja žiadost' vrúca.*
(J. Kráľ, 1972, s. 83)

3.1 Zlatá niť slovenského jazyka a slovenskej poézie krásila najprv ľudové výšivky; v ňom a v nej od samého začiatku fascinuje cit pre krásu, metafora, obraz a melódia, vysnívaný svet i túžba človeka po žičlivejšej budúcnosti. Onú niť pre obidvoch súrodencov – mladú slovenčinu a jej básnické slovo – spriadala ľudová pieseň: Kollárove *Národné zpievanky* (ktorých zástoj na formovaní štúrovskej slovenčiny sme už spomenuli) ukázali jazykové i umelecké bohatstvo národa, životaschopnosť slovenčiny; Janko Kráľ bol zasa prvý, kto krehkému rečovému útvaru vdýchol poeticú dušu a vpísal doň svoje umelecké posolstvo. Ľudová pieseň bola takto živou vodou nášho jazyka a jeho básnického slova.

Nie je náhoda, že mladý jazyk, napájajúci sa z ľudových zdrojov, má ľudový nádych aj v poézii. Janko Kráľ preklenúva zdánlivý rozpor našej ľudovej piesne a „umelej básne“; opája sa slovom a melódiou piesne, hoci spoznáva jej hranice; preto jej roztvára krídla a „čarowným prútikom“ svojho citu a intelektu ju povyšuje na princíp svojej, vlastnej slovenskej poézie.

Potenciálnu silu mladého spisovného jazyka výrazne predstavuje aj Kráľov básnický čin; jeho dielo tvorí základ slovenského básnického slova. „Piesňovosť“, ľudovosť svojho verša básnik na mnohých miestach explicitne pripomína. V balade *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko* sa anticipuje symbióza básnika a ľudového rozprávača: *Či neznáte ten tichý kraj, kde večer mamičku / deti prosia o jednu národnú pesničku, / lebo o dáku hádku a o dáku povešť; / že nebudú radšej, vraj, na ráno pýtať jest, / že nebudú záškodné, nebudú šantúvať, / že budú mamičku napotom počúvať, / aby len povedala – deti, chlapci všetci, / na múrik vyskákajú tam okolo peci, / mamička medzi nimi pradúc im rozpráva* (s. 21). Nebudeme azda ďaleko od pravdy, ak povieme, že čím bola pre Dobinského rozprávka, tým bola pre Janka Kráľa pieseň (o paralelách ľudovej piesne a Kráľovho verša porov. Sabol, 1977; 1998; o znakoch ľudovej piesne pozri Melicherčík, 1961).

3.1.1 Na strunách mladej slovenčiny, na ktorej krstínach vyhrali hudci idúci „horou javorovou“, básnik vedel vylúdiť lyrický text (opretý o abstraktné pomenovania, hudobnosť rytmu, opakovanie výrazu, metaforu a symbol), epicko-baladické útvary (s gradáciou dejou, deminutívami, hodnotiacimi výrazmi, prirovnáním) a hovorový text (charakterizovaný lexikou každodenného života, hovorovou syntaxou, expresívami, dialógom – najviac v dramatických skladbách). Oprel sa o živú reč – a ona vydržala. Preto mohol vidieť a predvídať.

Kolískou Kráľovej poézie bola *ľudová pieseň*; jej melódia, symbol, rytmus, slovo, takt. Pravý kráľovský dar, ktorý dali básnikovi do vienka sudičky a ktorý on – Kráľ – rozospieval a odovzdal princeznej – slovenskej poézii. Necelé dva mesiace po Kráľovej smrti sa narodil Ivan Krasko. Romantická básnická melodráma vplynula do lyrických etúd symbolistickej poézie.

Literatúra:

- Holubica* [levočský rukopisný zábavník s prílohou Sokol (1846 – 1847)] (1977). Martin: Matica slovenská.
- KRÁĽ, J. (1972): *Poézia*. Bratislava: Tatran.
- KRČMÉRY, Š. (1973): *Výber z diela. VI. Články a úvahy z estetiky a poetiky*. Bratislava: Tatran.
- MELICHERČÍK, A. (1961): Slovenská ľudová lyrika. In: A. Melicherčík (ed.) *V šírom poli studienečka*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 9–28.
- MIKO, F. (1969): Ľudovosť, próza, spisovný jazyk. In: *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*, 85, č. 4, s. 2–8.
- MIKO, F. (1973): Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia. In: L. Horečný (ed.) *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi)*. Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. *Philologia*. 3. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 141–150.
- MINÁČ, V. (1984): [O Jánovi Hollom.] In: A. Maťovčík (ed.) *Pevec vekov dávnych. Ján Hollý. Život a dielo v dokumentoch*. Martin: Osveta, s. 7–8.
- PAULINY, E. (1966) *Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PAULINY, E. (1975): [Doslov.] In: *Janko Rimauski, Slovenskje povesti. Faksimile I. zväzku z roku 1845*. Martin: Matica slovenská, s. 11–19.
- Považja* [levočský rukopisný zábavník s prílohou Považia 1847 – 1848]. (1979) Martin: Matica slovenská.
- RÚFUS, M. (1972): Básnik Janko Kráľ. In: J. Kráľ, *Poézia*. Bratislava: Tatran, s. 9–12.
- SABOL, J. (1977): Báseň ako pieseň. (K charakteristike slova a verša Janka Kráľa.) In: *Kultúra slova*, 11, s. 39–45.
- SABOL, J. (1978): Čaro jazyka slovenských ľudových rozprávok. In: *Kultúra slova*, 12, s. 201–207.
- SABOL, J. (1989a): Pri prameňoch slovenčiny. In: *Kultúra slova*, 23, s. 26–31.
- SABOL, J. (1989b): Jazykovo-štylistické osobitosti levočských rukopisných zábavníkov. In: E. Hleba (ed.) *Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus. Materiály z vedeckej konferencie 16. a 17. mája 1986 v Levoči*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo pre Maticu slovenskú a Gemerskú vlastivednú spoločnosť, s. 123–128.
- SABOL, J. (1996): Gén ľudovosti slovenčiny. In: *Slovenské pohľady*, IV + 112, , č. 6, s. 14–18.
- SABOL, J. (1998): Gén ľudovosti slovenčiny a slovenskej literatúry ako „ohlas“ romantizmu. In: *Verbum*, 9, č. 1, s. 53–62.
- SLOBODNÍK, D. (1980): *Genéza a poetika science fiction*. Bratislava: Mladé letá.

Živuot! Zábavník od a pre Levočských Slovákov! (1846). (1974) Martin: Matica slovenská.

Resumé

Folksiness – One of the Slovak language Essentials

On wider philosophical-methodological and aesthetic background the author attempts to summarize and remind the readers of a few ideas on creating the gene of folksiness in both Slovak language and literature. The gene is perceived as reflection of romanticism. The paper points out the influence Slovak dialects had on arising Slovak literature mostly in the period of 18th and 19th century.

Športová komunikácia v srdci Šariša v prieniku sociolingvistických perspektív¹

Daniela SLANČOVÁ

Abstrakt:

Príspevok analyzuje rečový prejav trénera futbalového družstva starších žiakov v obci Demjata počas dvoch tréningových jednotiek. Východiskom analýzy sú video- a audionahrávky autentického rečového prejavu trénera a ich prepisy. Teoretickým východiskom analýzy sú sociolingvistické teórie registra, stratifikačná teória slovenského jazyka a teória lexikálnej motivácie. Ilokučné centrum trénerových výpovedí, spôsob oslovenia a personálnej referencie a registrovo motivovaná lexika vykazujú prototypové znaky trénerského komunikačného registra. Varietou uplatňovanou vo väčšine výpovedí sledovaného trénera je východoslovenská subštandardná varieta s posunom kódu k interdialektu, resp. (menej) k východoslovenskému variantu bežnej štandardnej variety a spisovnej variety. Registrovo motivovaná lexika na báze spisovnej a bežnej štandardnej variety v kontexte (inter)dialektovej fonológie a čiastočne morfológie udržiava rečový prejav vo sfére subštandardnej variety a „nedovolí“ hovoriacemu (trénerovi) v úplnosti prepnúť kód do oblasti dialekta (interdialektu). Registrovo motivovaná lexika sa tak stáva systemizačným činiteľom varietovej performancie.

Kľúčové slová:

trénerský komunikačný register, varieta, registrová lexikálna motivácia, teritoriálna lexikálna motivácia

Kontakt:

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

daniela.slancova@unipo.sk

---

¹ Príspevok je reprintom štúdie Športová komunikácia v prieniku sociolingvistických perspektív, ktorý vyšiel v internetovom časopise Jazyk a kultúra, 2017, roč. 8, č. 31-32, s. 153–160. Dostupné na internete: www.ff.unipo.sk/jak/31-32_2017/Daniela_Slancova_studia.pdf. Publikované na žiadosť editorov.

1 Úvod

Štúdia patrí do oblasti športovej lingvistiky a je súčasťou širšieho výskumu komunikácie v športovej komunikačnej sfére. Vychádza sa v ňom z chápania športu ako dôležitého sociálneho a kultúrneho fenoménu (napr. Leška, 2005; Grexa, 2014), ako aj z predpokladu, že športová komunikačná sféra poskytuje dostatok impulzov na lingvistické bádanie (porov. Slančová, 2014). Konkrétnejšie, štúdia nadvázuje na výskum komunikácie trénera a hráčov staršieho školského veku v kolektívnych loptových hrách (Slančová – Slančová, 2014) a zároveň nadvázuje na výskum jazykovej situácie na východnom Slovensku (napr. Slančová – Sokolová, 2011), a to aj v športovej komunikačnej sfére (porov. Slančová, 2013).

Materiál na analýzu poskytla bakalárска záverečná práca A. Kačmárovej (2012), ktorá v nej analyzovala spôsob oslobovania a personálnej referencie v jazykovom prejave trénera futbalového družstva žiakov v obci Demjata v sezóne 2011/2012 v období po skončení súťažnej časti. Naším cieľom je využiť tento veľmi zaujímavý a do istej miery kuriózny jazykový materiál na analýzu podoby slovenčiny, ktorá sa v ňom vyskytuje, a to z hľadiska dvoch sociolingvistických teórií – teórie komunikačných registrov a stratifikačnej teórie, ako aj sociolingvisticky podmienenej časti teórie lexikálnej motivácie.

2 Teória komunikačných registrov, stratifikačná teória jazyka a teória lexikálnej motivácie ako východiská analýzy

Teoretický základ analýzy tvoria tri teoretické prístupy: teória komunikačného registra, stratifikačná teória a teória lexikálnej motivácie. Predstavíme ich v podobe základných téz.

Východiskom teórie komunikačného registra (napr. Slančová – Slančová, 2012) je koncept sociálnej inštitúcie ako relatívne stáleho, v danom spoločenstve či v skupine uznávaného súboru predpisov a noriem. Komunikačný priestor príslušný sociálnej inštitúции tvorí inštitucionálnu komunikačnú sféru. V príslušných komunikačných sférach sa ustáli preferovaný spôsob verbálneho a neverbálneho správania. Konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie preferované v komunikačnej sfére prislúchajúcej sociálnej inštitúcii je makrosociálny komunikačný register. Na dynamické aspekty fungovania sociálnej inštitúcie, predstavované sociálnymi rolami, ako aj na také sociálne javy, ako je sociálny status a sociálna vzdialenosť, sa viaže preferované konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie – mikrosociálny komunikačný register.

V súvislosti so športovou komunikáciou vychádzame z nasledujúcej štruktúry: športu ako sociálnej inštitúcii prislúcha športová komunikačná sféra. Preferovaný spôsob jazykového a parajazykového správania uplatňovaný v športovej komunikačnej sfére je športový (makrosociálny) komunikačný register. Preferovaný spôsob jazykového

a parajazykového správania trénera, ktorý sa ním stáva reprezentantom sociálnej roly, je trénerský (mikrosociálny) komunikačný register. Ten sa uplatňuje v sledovanom žánri, ktorým je tréningový dialóg, realizujúci sa v konkrétnej komunikačnej situácii sledovaného tréningu.

Druhý z teoretických prístupov uplatňovaných v tejto štúdii predstavuje koncepciu stratifikácie slovenčiny J. Horeckého rozpracovaná vo viacerých prácach D. Slančovej a M. Sokolovej (Slančová – Sokolová, 2011²). Stratifikáciu súčasnej slovenčiny predstavenú v citovaných prácach chápeme ako kontinuum variet: spisovnej, bežnej štandardnej variety, subštandardných variet a nárečových variet, vnútorné štruktúrovaných na nárečové a nadnárečové (interdialektové) javy. V uvedenom kontinuu variet sú jeho jednotlivé súčasti geograficky diferencované podľa tradičných dialektových makroareálov: pracuje sa s troma variantmi bežnej štandardnej variety: západoslovenským, stredoslovenským a východoslovenským, s troma subštandardnými varietami: západoslovenskou, stredoslovenskou a východoslovenskou, podobne je to s nárečovými varietami.

Napokon sa pre nás stala východiskovou aj teória lexikálnej motiváce, v tej podobe, ktorej základy položil J. Furdík a rozpracoval M. Ološtiak (Ološtiak, 2011), konkrétnie, jej extralingválne typy, presnejšie, registrová, teritoriálna a socioleklická motivácia. V týchto konceptoch sa výrazne uplatňuje sociolingvistický prístup v hierarchizácii lexikálnych motivácií, čo prispieva k úsiliu na teoreticky prepracovanej báze uchopiť lexikálnu stránku jednotlivých komunikačných registrov.

3 Charakteristika výskumnej vzorky

V štúdiu analyzujeme dve tréningové jednotky v trvaní každej z nich približne 50 minút. Z tréningových jednotiek bol vyhotovený videozáZNAM dynamickou videokamerou a zároveň zvukový záznam pomocou diktafónu, ktorý mal tréner zavesený na krku pod vrchným oblečením. Jazykový prejav (spolu s poznámkami o neverbálnom prejave) bol transkribovaný transkripčným a kódovacím nástrojom CHAT v systéme CHILDES (porov. <http://childe.talkbank.org/>). Na ukážku uvádzame dva úryvky transkribovaného materiálu):³

---

² Tam aj ďalšia literatúra k problematike.

³ Použitý bol tzv. čitateľský prepis hovoreného jazykového prejavu; *TRE = tréner, *HRA = hráč, xxx = nezrozumiteľné časti prejavu; %com = komentujúce časti, %act = činnosť relevantná z hľadiska verbálneho prejavu, %gpx = gesto.

Ukážka 1:

- *TRE: hraj hraj hraj pod' vyšsie pod' hore.
- *TRE: ſe ruky v keſeňi ci pánečku.
- %com: tichším hlasom.
- *TRE: Maťej dze maš hrača?
- *TRE: a s kym tu ſtojiš ic choc vyšej.
- *TRE: tam maš na druhej pytaj ſebe krič.
- *TRE: ta co je?
- *TRE: Matuš kemu ſi dal loptu?
- *HRA: ſom chcel Maťovi.
- %act: hráč ide k trénerovi.
- *TRE: len ſe ňešmej do frasa naco to tu robime pre ſrandu to tu robime?
- *HRA: hej ta co ſe mam ňechac xxx.
- *TRE: tu maš aha na ſtraňe Vikiho i Marijana voľneho.
- *TRE: co ňekričiš?
- *TRE: tu maš kukac.
- *TRE: Paťo loptu pred ſeby ňeodkopuj ju.
- *TRE: pod' pod' naňho.
- *TRE: Roman Matej obidvojo ſtojice kukace naňho.
- *TRE: ic za řim choc a opri ſe ťelom o nohu.
- *TRE: fauly.

Ukážka 2:

- *TRE: a nahram nahram nahram.
- *TRE: roſtjahni Maťo.
- *TRE: na opačnu stranu to je ono.
- *TRE: Maťej ſe otočiš dozadu a tu aha Matuš ci idze.
- *TRE: ked mi to neidze dopredu otočim ſe dozadu.
- *TRE: fauly!
- *TRE: Mišo ňefauluj nam hračoch.
- *TRE: pod' pod' pod' na mjesta.
- *TRE: Matuš co robiš šak kľudňe.
- *TRE: Marijan ku čjare ſi mal isc.
- %gpx: rukou ukazuje priestor.
- *TRE: tam ſi mal prjestor.
- *TRE: jasné?
- *TRE: pod' naňho Marko pod'!
- *TRE: ťelom doňho skoč opri ſe ňebuj ſe ho.
- *TRE: a už ſe otočim a pytam loptu.
- *TRE: Paťu ku čjare rosahni to daľej.
- %gpx: oboma rukami ukazuje dopredu.

Trénerom bol študent magisterského štúdia učiteľstva telesnej výchovy na Fakulte športu Prešovskej univerzity, ktorý pochádzal z obce Demjata a po skončení vysokoškolského štúdia v nej aj pôsobil. Hráčmi boli žiaci vekovej kategórie U 15. Na sledovanom tréningu sa zúčastnili chlapci vo veku 6 – 14 rokov pochádzajúci rovnako z obce Demjata. Samotná obec leží v juhozápadnom cípe Nízkych Beskýd v doline rieky Sekčov 18 km od Prešova na hlavnej ceste smerom na Bardejov a má 1100 obyvateľov (<http://demjata.eu/sucasnost/>). Jazykovo patrí do areálu šarišských nárečí (porov. Buffa, 1995).

4 Charakteristika jazykového prejavu trénera v príniku registrového a stratifikačného prístupu

Komunikácia trénera s hráčmi počas sledovaných tréningových jednotiek má znaky trénerského komunikačného registra, ako je vymedzený a charakterizovaný v práci Slančová – Slančová, 2014. Rečový prejav sledovaného trénera sa vyznačuje ilokučnou charakteristikou, ktorá kombinuje ilokučné centrum trénerského komunikačného registra s jazykovým vyjadrením⁴ jednotlivých komunikačných zámerov veľmi podobným základným tendenciám jazykových stvárnení komunikačných funkcií v trénerskom komunikačnom registri vôbec. V centre trénerových ilokúcií nachádzame výpovede s komunikačnou funkciou inštrukcia (*Matúš nahraj tu na druhú stranu, Paťu cuvneš do strany a chytaš loptu; zaše ked ſe budzeme braňic budzeme ſe scahovac založníci*), výzva (realizovaná väčšinou oslovením a imperatívou podobou slovesa *íſť pod*), vysvetlenie (*ked dostaneš loptu ty už ty už pejci minut predtym mušíš prjestorovo periferne vidzec dze maš hrača / svojich a supera*), príkaz (*roſťahni Maťo; no podz het Matej*), upozornenie (*a más na druhej straňe Paťa; Ďuro v stredku Ďuro v stredku maš hrača*) uistenie sa (*ſtojime?; sme rozostaveni?*), výčitka (*Matej dze maš hrača?; ňeznam im povedac?*), schválenie činnosti/pochvala (realizovaná len nasledujúcimi prostriedkami: *to je ono; pekne, super*), otázka (*Matuš jak ich máš zarjadzených?; ty chceš isc dze? / do branky chceš isc?*) napomenutie (*Roman vyšší cahaj tam do stredku*), kritika (*oňi už behajú ty ťem chodziš a kukaš*). Podobne sa v trénerových replikách kombinujú v rýchлом sledge výpovede s rozličnými ilokúciami: *a pod' vyššie / lopta id'e hore i my idzeme hore / po:dz; pod' Maťo za ſu / pod' pod' / to je ono*. Rovnako tréner stíšeným hlasom emocionálne komentuje aktivity hráčov (*och chlopaky; aaaaaaaa do pňaka*). Centrálne znaky trénerského komunikačného registra sú pozorovateľné aj v spôsobe realizácie oslovenia a personálnej referencie. Oslovenie je kolektívne (najčastejšie nárečovým pomenovaním *chlopaky*), skupinové (*žiaci, založníci*) aj individuálne, kombinujúce nominatívne oslovenie aj oslovenie s vokatívnymi exponentmi v podobe rodnych mien, hypokoristík, prezývok,

---

⁴ Ak neberieme do úvahy varietovú charakteristiku použitých jazykových prostriedkov.

hráčskych postov a apelatív (*Patô/Patû, Ďuro/Ďuri, Matuš/Matuši/Matušu, Roman, Viki, ty pňačku*). Oslovenie sprevádza približne štvrtinu trénerských výpovedí, čo je o niečo viac, než bolo zistené pre trénerský komunikačný register vôbec (porov. Slančová – Slančová, 2014, s. 213–224). Tento údaj signalizuje blízky vzťah trénera a hráčov, podobne sa v sledovaných tréningových jednotkách vo vyššej miere vyskytli komunikačné situácie so symetrickejším dialógom medzi trénerom a hráčmi. Trénerský komunikačný register sa prejavuje aj neverbálne, v gestike. Najpočetnejšie sú zastúpené ilustrátory a adaptéry, menej afektívne gestá, keďže tréning prebiehal v pokojnej atmosfére.⁵ Rovnako výrazným znakom trénerského komunikačného registra je registrovo motivovaná lexika, ktorá v podobe jednoslovných aj viacslovných pomenovaní má charakter termínov (napr. *útok*), profesionalizmov (napr. *ofsajd*) a slangizmov (napr. *šlapak*), ktoré sú v prejave sledovaného trénera jednak teritoriálne nemotivované, jednak teritoriálne motivované.⁶

Analýza materiálu zo stratifikačného hľadiska potvrdila fakt, ktorý bol konštatovaný vo vzťahu k iným komunikačným sféram (porov. napr. Slančová – Chabalová, 1993), ale aj vo vzťahu k športovej komunikačnej sfére (Slančová, 2013), totiž, že v konkrétnej komunikačnej situácii hovoriaci „nasadí“ svoj verbálny prejav do jednej z variet, pričom v priebehu komunikácie toto nasadenie môže meniť. Varietou uplatňovanou vo väčšine výpovedí sledovaného trénera je východoslovenská subštandardná varieta s posunom kódu k interdialektu, resp. menej k východoslovenskému variantu bežnej štandardnej variety a spisovnej variete.

Pri určovaní charakteru jednotlivých výpovedí sme vychádzali z komplexu fonologických, morfológických a lexikálnych charakteristík bežnej štandardnej variety a jej východoslovenského variantu a východoslovenskej subštandardnej variety (Slančová – Sokolová, citované práce) a šarišských nárečí (Buffa, 1995, 2004), pričom určujúcim činiteľom boli charakter, miera a pomer výskytu spisovných a nespisovných jazykových prostriedkov v jednotlivých výpovediach. Napr. nasledujúce výpovede sme charakterizovali ako výpovede realizované východoslovenským interdialektom na báze šarišských nárečí: *poce tu šicke, no už sce tu?*; *no Matuš budze v stredku; ňe ruky v kešeňi ci pánečku; Matej dze maš hrača?*; *kukaj už ci uceknul; čom ši ňezabraňil temu žeby dal?*; *še kus pohňi!*. Väčšina výpovedí bola realizovaná východoslovenskou subštandardnou varietou, resp. v prechodnom pásme medzi východoslovenským interdialektom na báze šarišských nárečí a východoslovenskou subštandardnou varietou. Ako príklad uvádzame: *no chlopaky znace jak še hraje?* (*no, chlopaky, znace, jak, še* – nárečové formy, pričom partikula *no* je zhodná so spisovnou formou, konjunkcia *jak* s formou celoslovenskej bežnej štandardnej variety, rovnako ako tvar 3. os. sg. *hraje*), *no dajce mi jednu loptu a*

---

⁵ Toto delenie gest vychádza z DeVitto, 2008 (porov. aj Slančová – Slančová, 2014).

⁶ Teritoriálna motivácia je podľa M. Ološtiaka (2011, s. 30) „výsledkom prienikového princípu v jazyku, dotýka sa teritoriálnej determinovanosti lexikálnych jednotiek. Za teritoriálne motivované sa pokladajú dialektizmy, resp. regionalizmy“.

postavic še na mjesta chlopaky (no, dajce, postavic še, chlopaky – nárečové formy, jednu loptu, na mjesta – spisovné formy, mjesta s výslovnosťou východoslovenského variantu bežnej štandardnej variety, pričom akuzatív sg. numerále jedna – jednu je zhodný s nárečovou formou); no chlopaky pace sem (chlopaky, pace – nárečové formy, no – nárečová forma zhodná so spisovnou; sem – spisovné vyjadrenie smeru, ktoré nie je v zhode so stavom vo východoslovenských nárečiach); malí sce prisc tu aľe to je už vaš rozum oukej (prvá časť výpovede malí sce prisc tu aľe inklinuje k nárečovým formám, druhá to je už váš rozum oukej vrátane anglicizmu oukej k východoslovenskému variantu bežnej štandardnej variety)⁷; dobre Matušu budzeš vzadu ako keby stoper (aj v tejto výpovedi je prvá časť v zhode s nárečovou situáciou – Matušu, budzeš, pričom tvary dobre, vzadu sú zhodné so spisovnou varietou, druhá časť ako keby stoper je zhodná s východoslovenským variantom bežnej štandardnej variety). Zároveň sa v trénerovom rečovom prejave vyskytovali výpovede realizované východoslovenským variantom bežnej štandardnej variety, napr.: v branke ňie je nikto v branke ňestoji ňikto, resp. také, ktoré boli v zhode so spisovnou varietou: na zem Maťo spracuj ju; hraj hraj hraj pod' vyššie pod' hore; to sú jeho presné prihrávky; na opačnú stranu to je ono.

V súvislosti s naznačeným zastúpením variet v rečovom prejave trénera si môžeme položiť otázku, čo umožňuje realizovať inštitucionálnu športovú komunikáciu menej prestížnymi varietami národného jazyka. Príčin je pravdepodobne viacero. Je to jednak predpokladaná jazyková situácia v obci.⁸ Ďalej je to sociálna blízkosť účastníkov komunikácie. Sociálnu blízkosť trénera a hráčov dokazujú tak verbálne prostriedky, ktoré používa, ale napr. aj haptika (napr. pri rozdeľovaní úloh na zdôraznenie výpovede tréner jemne chytí jedného z menších hráčov za hlavu). Rovnako majú k trénerovi blízko aj hráči: osloviajú ho rodným menom (*Lukáš nemožem isc na ľavu zálohu?; Lukaš jaký stav?*) a tykajú mu. Ďalšiu príčinu vidíme v sociálnom charaktere futbalu ako globálneho športu,⁹ a to aj v zmysle globality vidieckeho kolektívu.

Charakter variety využívanej v trénerskom komunikačnom registri je do značnej miery určovaný práve registrovo motivovanou lexikou. Ako sme už uviedli, niektoré z registrovo motivovaných lexém športového komunikačného registra použitých v rečovom prejave sledovaného trénera sú motivované aj teritoriálne. Je ich však menej než tých, ktoré sa nevyznačujú teritoriálnou motivovanosťou. Pomer medzi teritoriálne nemotivovanými a motivovanými lexikálnymi prostriedkami športového komunikačného registra v nahrávke č. 2. sledovaného tréningu je zachytený v nasledujúcim prehľade:

⁷ Do úvahy berieme aj zvukovú realizáciu trénerovej výpovede s posunutým prízvukom a redukovanou kvantitou.

⁸ Na ktorú usudzujeme aj zo zachyteného jazykového prejavu hráčov.

⁹ Futbal je kolektívna loptová hra, ktorá je považovaná za najpopulárnejší šport na svete. Futbal hrá pravidelne najmenej 240 miliónov ľudí vo viac ako 220 krajinách sveta. Dôvodom jeho popularity sú jednoduché pravidlá a minimálna náročnosť na vybavenie. (<http://sk.wikipedia.org/wiki/Futbal>)

Registrovo motivovaná a teritoriálne nemotivovaná lexika:¹⁰

hrat (13), *hráč* (12), *lopta* (10), *ofsajd* (7), *íst vyššie* (5), *na zem* (5), *obranca* (4), *stopér* (4), *záložník* (4), *brankár* (3), *čiara* (3), *íst hore* (3), *obrana* (3), *bránka* (2), *cez nohy* (2), *faul* (2), *hore* (2), *kričať* (2), *kuželka* (2), *mať (obrancu)* (2), *nahrať* (2), *opriet sa* (2), *pas* (2), *päťka* (2), *prihrať* (2), *prihrávka* (2), *roztiahnuť* (2), *spracovať* (2), *stredný obranca* (2), *šírka* (2), *telo* (2), *voľný (hráč)* (2), *vpredú* (2), *vyššie* (2), *vzadu* (2);
lexika s výskytom (1): *brániť*, *brat*, *cestovať*, *cúvnut do strany*, *dať nazad*, *dorastenec*, *dostat loptu*, *doviesť (loptu)*, *faulovať*, *hrat v obrane*, *ihrisko*, *íst na niekoho*, *klučka*, *kontrolovať*, *ľavá obrana*, *ľavá záloha*, *otočiť sa*, *polčas*, *polka*, *postaviť*, *postaviť sa*, *postriedať*, *pravá obrana*, *pravá záloha*, *pravidlá*, *pred seba*, *priestor*, *pýtať*, *pýtať loptu*, *rozlišovačky*, *rozohrať*, *rozohrávať*, *rozostaviť*, *strana*, *súper*, *šlapák*, *tlačiť*, *tlačiť hore*, *útočník*, *útok*, *záloha*, *zápas*, *žltá karta*.

Registrovo a teritoriálne motivovaná lexika:

stredek (9), *isc vyšej* (5), *čara* (3), *pulka* (3), *pytac sebe* (3), *isc hore* (2), *stracic loptu* (2), *ucekac* (2), *zobrac* (2); lexika s výskytom (1): *bavic še*, *braňic*, *braňic še*, *byc vzadu*, *cahac*, *cahac vyšši*, *dac loptu*, *isc dopredu*, *isc na (niekoho)*, *kontrolovac sebe*, *kričec*, *lítac*, *mac*, *odkopnuc*, *odkopovac*, *oprec še telom*, *potrimac*, *prihrac*, *prihravac*, *rostukac še*, *scahnuc še* (aj *stiahnuc še*), *scahovac še*, *vracic nazad*, *vybehnuc vonka*, *zaradzic*, *zobrac loptu*, *zostac*.

Teritoriálne nemotivovaných lexičkách prostriedkov bolo celkovo 162, motivovaných 59, teda registrovo motivovaných a zároveň teritoriálne nemotivovaných pomenovaní je takmer trikrát viac než registrovo a teritoriálne motivovaných pomenovaní. Za zmienku stojí teritoriálne nemotivovaný výskyt registrovo motivovaného spisovného pomenovania *lopta*, pomenúvajúceho ústredné náčinie futbalovej hry. Pomenovanie *lopta* bolo frekvenčne na treťom mieste výskytu registrovo motivovanej lexiky, no ani raz sa nevyskytlo vo svojej nárečovej podobe, a to ani vo výpovediach, v ktorých mali prevahu nárečové formy, napr.: *no # a oni straca loptu a ty ked straciš loptu ta co?*

Osobitne sme analyzovali výskyt rozličných tvarov verba *íst*, ktoré je najfrekventovanejším verbom trénerského komunikačného registra v kolektívnych loptových hrách a zároveň je centrálnym pohybovým verbotom športového komunikačného registra (porov. Slančová – Slančová, 2014, s. 156). Porovnali sme početnosť nárečových a spisovných tvarov tohto verba (tabuľka 1).

---

¹⁰ V závorke je uvedená početnosť výskytu, pomenovania uvádzame bez ohľadu na výslovnosť.

Tabuľka 1: Frekvencia nárečových tvarov verba *íst'/príst'* a spisovných tvarov verba *íst'* v nahrávke č. 2

Nárečové tvary verba <i>íst'/príst'</i>	Početnosť	Spisovné tvary verba <i>íst'</i>	Početnosť
isc/prisc	9		
idzem/neidzem	3		
idze/neidze	6	ide	2
idzeme	1		
išol	2		
neprišol	1		
pujdzeš	1		
pujdzece	1		
ic	1		
poc¹¹	10	pod'	52
		pod'me	2
poce	2		
choc ¹²	1		
	38		56

Aj v tomto prípade bolo vyššie zastúpenie spisovných tvarov, a to hlavne vďaka tvaru 2. osoby sg. imperatívu *pod'*. Tento tvar, ktorý je prototypovým tvarom trénerského komunikačného registra, pokladáme za slovnodruhovo prechodný, výrazne smerujúci k interjekcii (porov. Slančová – Slančová, 2014, s. 159). Ostatné tvary slovesa *íst'*, okrem tvaru 3. os. sg. prezenta *ide* a 1. os. pl. imperatívu *pod'me* majú nárečové podoby (*isc/prisc*, *idzem/ňeidzem*, *idze/ňeidze*, *idzeme*, *išol*, *neprišol*, *pujdzeš*, *pujdzece*, *ic*, *poce*, *choc*). Domnievame sa, že tak verbálno-interjekciálny charakter, ako aj centrálné registrové postavenie imperatívneho tvaru *pod'* sú príčinou jeho absolútnej frekvenčnej prevahy v spisovnej podobe *pod'* (52) oproti nárečovej podobe *poc* (10). Posun v kóde možno pozorovať v nasledujúcich výpovediach, ktorých kľúčovým výrazovým prostriedkom sú tvary slovesa *íst': a pod' vyššie / lopat' id'e hore / i my idzeme hore / po:c.* Táto trénerova replika je z hľadiska varietovej charakteristiky symetrická: prvé dve

¹¹ V nárečí je v tejto funkcií produktívny tvar *hybaj/hybajce*, ktorý sa v reči trénera nevyskytol ani raz.

¹² Tvar *choc* možno chápať ako hybridný tvar (spisovný základ cho- a nárečová morfém -c). Tvary *poc* a *choc* tak chápeme ako východoslovenské subštandardné tvary.

Za poznámky k tvarom *poc* a *choc* dákujeme posudzovateľke príspevku.

výpovede sú realizované spisovnou varietou: *a pod' vyšie / lopta id'e hore*, druhé dve v obrátenom poradí nárečovou: *i my idzeme hore / po:c.*

5 Závery

Predchádzajúce pozorovania nás vedú k záverečnému konštatovaniu, že prienik sociolingvistických pohľadov (v našom prípade to bola registrová teória, stratifikačná teória a teória lexikálnej motivácie v jej sociolingvistickej časti registrovej a teritoriálnej motivácie) umožňuje presnejšie vymedziť varietovú podstatu jazykového prejavu. Konkrétnie, registrovo dominantné prostriedky sa stávajú determinantmi fungovania príslušnej variety určovanej komplexom zvukových, lexikálnych a gramatických javov. Ukazuje sa, že je to práve registrovo motivovaná lexika na báze spisovnej a bežnej štandardnej variety, ktorá v kontexte (inter)dialektovej fonológie a (čiastočne) morfológie udržiava rečový prejav vo sfére subštandardnej variety a „nedovolí“ hovoriacemu (trénérovi) v úplnosti prepnúť kód do oblasti dialekta (interdialektu). Registrovo motivovaná lexika sa tak stáva systemizačným činiteľom varietovej performancie.

Literatúra:

- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BUFFA, F. (2004): *Slovník šarišských nárečí*. Prešov: Náuka.
- DeVITTO, J. (2008): *Základy mezilidskej komunikace*. Praha: Grada.
- Futbal. [Cit. 2017-09-10.] Dostupné na internete: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Futbal>
- GREXA, J. (2014): Šport, sociálna integrita, národná identita a medzinárodné porozumenie. In: *Spoločenský význam športu*. Slovenský olympijský výbor, s. 25–28. [Cit. 2017-09-10.] Dostupné na internete:
<<https://www.olympic.sk/userfiles/files/Publikacie/spolocensky-vyznam-sportu-zbornik-19975.pdf>>
- KAČMÁROVÁ, A. (2012): *Komunikácia v športe*. Bakalárská práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- LEŠKA, D. (2005): *Sociológia športu*. Bratislava: ICM Agency.
- OLOŠTIAK, M. (2011): *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- SLANČOVÁ, D. (2013): Variety hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku v trénerskom mikrosociálnom komunikačnom registri. In: M. Imrichová – J. Kesselová (eds.): *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 200–214.

SLANČOVÁ, D. (2014): Komunikácia v športe v prieniku lingvistik. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy (I)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 37–43.

SLANČOVÁ, D. – CHABAĽOVÁ, J. (1993): Reč prešovských vysokoškolákov a jej kontexty. In: F. Ruščák (ed.): *Text a kontext*. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, s. 105–116.

SLANČOVÁ, D. – SLANČOVÁ, T. (2014): *Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 341–357.

Súčasnosť. [Cit. 2017-09-10.] Dostupné na internete: <http://demjata.eu/sucasnost/>

Resumé

Sport communication in the heart of the Šariš region in overlapping sociolinguistic perspectives

The paper analyses speech performance of the coach of the football team of boys of older school age in the village Demjata in East Slovakia during two training units. The analysis is based on the authentic video and audio records of the coach speech and their transcripts. Theoretically, the study is based on the sociolinguistic theories of register, stratification and lexical motivation. Illocutive centre of coach's speech, addressing and the way of personal reference are in coincidence with the prototypical qualities of coach communicative register. The main variety used in the coach speech performance is east-Slovak sub-standard variety with the code-shifting towards interdialect and (less) towards East-Slovak variant of common standard variety. Lexicon based on the register motivation (on the basis of standard and common standard Slovak) keeps the coach's speech in the area of sub-standard variety and does not allow switching the code to interdialect or dialect. Lexicon based on register motivation is such the systematical phenomenon of variety performance.

K aktuálnym fonologickým zmenám v šarišských nárečiach (miesto foném /š/, /ž/ v konsonantickom subsystéme)

Marianna SEDLÁKOVÁ

Abstrakt:

Autorka vo svojom príspevku poukazuje na pomerne výrazný ústup systémovo príznakových sykaviek [š, ž] z aktuálnej výslovnosti študentov ovládajúcich a používajúcich šarišské nárečie. Autorka svoje tvrdenia dokladuje na výskume realizovanom medzi vysokoškolským študentmi. Podľa autorky trend upúšťania od výslovnosti predočasnových sykaviek š, ž v šarišských nárečiach postupuje a odráža ich okrajové miesto vo fonologickom systéme.

Kľúčové slová:

fonéma, konsonantický podsystém, fonologická zmena, šarišské nárečia, dotazníkový výskum

Kontakt:

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie UPJŠ Košice
marianna.sedlakova@upjs.sk

Východiskom tejto štúdie sú štatistické zistenia nášho staršieho dotazníkového výskumu medzi vysokoškolskými študentmi slovakistiky na vysokých školách vo východoslovenskom regióne (Prešov, Košice), ktorý okrem iného ukázal, že znalosť nárečia u východoslovenských vysokoškolákov je pomerne vysoká. Priemerne až 50 % študentov sa hlási k aktívному ovládaniu nárečia, 40 % sa hlási k pasívnu ovládaniu nárečia a len 10 % udáva neznalosť nárečia. Nárečie sa podľa očakávania vo vyššej miere udržiava medzi študentmi pochádzajúcimi z vidieka (k aktívnej znalosti sa tam hlási až 69 %¹). Keďže nárečie je stále i sociálnym fenoménom, možno predpokladať, že u mladých ľudí s nižším vzdelaním, prípadne so vzdelaním technickým, bude situácia prinajmenšom rovnaká.² Keďže sme si už dávnejšie pri pozorovaní nárečových prejavov všetkých

---

¹ Sedláková, 2009, s. 85.

² Vychádzame z úvah, že stredoškolská elita (jazykovo vysoko kompetentná aj v spisovnej slovenčine) končí na štúdiu s lukratívou perspektívou, v našich spoločenských podmienkach je to medicína a právo, čo môže vyvažovať počet študentov s nižším stredoškolským vzdelaním a nižšími jazykovými

generácií všimli pomerne výrazný ústup systémovo príznakových sykaviek [š, ž] z aktuálnej výslovnosti, začali sme v ostatných rokoch zisťovať v našich aktuálnych vzorkách študentov slovakistiky³ i prítomnosť týchto foném v ich individuálnych nárečových fonologických podsistémoch. Za posledné tri roky nám vychádza, že už približne polovica študentov, ktorí sa hlásia k aktívному používaniu tých východoslovenských nárečí, ktoré vo svojich fonologických systémoch tieto fonémy majú, fonémy /š, ž/ neodlišuje od foném /š, ž/ ani percepčne – sluchovo, čo znamená, že určite nie artikulačne. Pozorovania potvrdzujú logický predpoklad, že najprv sa tieto fonémy vytrácajú z aktívneho používania, pričom je študent ešte schopný tieto fonémy sluchovo odlísiť, v ďalšom štádiu už ich neodlišuje ani sluchovo.

V poslednom polstoročí sa v nárečiach odohrávajú pomerne výrazné zmeny, ktoré sú dané niekoľkými sociálnymi faktormi, ktoré ďalej zhrnieme do piatich bodov. Súčasné sociálne faktory pôsobiace na používanie a vývin dialektov porovnávame so situáciou, v ktorej vznikali opisy nárečových jazykových systémov slovenských nárečí publikované v odbornej literatúre a prestížnych vysokoškolských učebniciach dialektológie a ktorú môžeme veľmi vágne umiestniť do času okolo polovice 20. storočia. K spomenutým sociálnym faktorom výrazne ovplyvňujúcim vývin dialektov v súčasnosti radíme tieto: 1. už pravdepodobne všetci predstavitelia súčasnej najstaršej generácie nositeľov nárečí (dôchodcovia) absolvovali aspoň základné vzdelávanie v spisovnej slovenčine. 2. súčasní predstavitelia najstaršej generácie nositeľov nárečí väčšinovo nezotrvávali ani krátkodobo ani dlhodobo výlučne v nárečovej lokalite tak, aby si mohli dovoliť komunikovať prevažne nárečím, z čoho vyplýva, že 3. väčšina z nich popri nárečí (najmä v pracovnom prostredí) používala aktívne spisovnú slovenčinu. 4. na jazykové vedomie používateľov nárečí masovo pôsobia masovokomunikačné prostriedky v spisovnom jazyku. 5. v súčasných rodinách i na vidieku prevažuje trend obracať sa k deťom a vnúčatám výlučne spisovnej slovenčinou⁴, respektíve jej východoslovenskou štandardnou varietou⁵. S vedomím uvedených faktov sme sa vo výskume výslovnosti načrtnutých fonologických zmien zamerali v prvom rade na areál, vykazujúci znaky okrajovosti (pomedznosti) už pred viac ako polstoročím aj preto, že už vtedy jeho najväčší znalec – Ferdinand Buffa (FB) – označil niektoré javy svojho rodného nárečia za archaické, ustupujúce z nárečia severného Šariša.⁶

---

kompetenciami, preto pri posudzovaní všeobecnej situácie zotrvávame pri 50 %-nom odhade aktívneho ovládania nárečia mladej generácie vo veku vysokoškolskej mládeže.

³ Ide o študentov Katedry slovakistiky, slovanských štúdií a komunikácie na Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach.

⁴ Bližšie Sedláková, 2013.

⁵ Termín Slančovej a Sokolovej, 1995.

⁶ Bližšie Sedláková – Bilský, 2015.

V súčasnosti teda vývin všetkých slovenských nárečí prebieha konvergentne so spisovnou slovenčinou. V prípade spisovnej slovenčiny a šarišských nárečí ide o dva odlišné fonologickotypologické systémy. Kým spisovná slovenčina (ešte viac stredoslovenské nárečia) predstavuje tzv. prechodný typ od vokalických ku konsonantickým jazykom, v porovnaní s češtinou a západoslovenskými nárečiami zachováva omnoho silnejšie vokalické podložie tým, že **vo vokalickom podsystéme** inkorporovala do kvantitatívnych pomerov aj vlastnosť difúznosti (dedičstvo vokalickej mäkkostnej korelácie na základe vlastnosti palatálnosti)⁷, čím ho (vokalický podsystém) štruktúrne i kvantitatívne posilnila, nie oslabila ako by sa na prvý pohľad mohlo zdala⁸. V podsystéme kraľujúca (kvantitatívna) neutralizácia prostredníctvom diftongov, ktoré sa jej tiež zúčastňujú, odkazuje na predchádzajúcu vokalickú štruktúru, v ktorej dominovala neutralizácia palatálnosti. Zároveň sme v tomto fonologickom systéme svedkami doznievania neutralizácie vokalickej vlastnosti difúznosti v systéme (*húsa, kurča, medvieda // žriebä, púpä, semä*) po iných ako perných konsonantoch. Doznievajúca neutralizácia (ako prejav asimilačných procesov) je dôkazom akomodačnej zmeny, ktorá nastala v čase, keď sa zmenili kvantitatívne pomery v stredoslovenskom vokalickom podsystéme „spojením kvantitatívnosti a difúznosti (spolu s glajdovosťou)⁹ do jedného štruktúrneho celku. Vlastnosť difúznosti, ktorá tvorí prienikovú množinu medzi vokalickými a konsonantickými vlastnosťami korelačných príznakov¹⁰ vo fonologickom systéme slovenčiny, možno považovať za kanál prostredníctvom ktorého sa z vokalického typu (slovenského) jazyka cez typ prechodný môže stať jazyk konsonantický. **V konsonantickom podsystéme** slovenčiny stredoslovenského typu niekedy od 13. storočia sa udomácnila a dnes „kraľuje“ neutralizácia znelosti, výnimkami (*kru*) však odkazuje na predchádzajúci stav. Na porovnaní konsonantických alternácií a neutralizácií v spisovnej slovenčine sme formulovali tézu, že v alternačných procesoch sa využívajú len tie korelačné subsystémy, ktoré sú už vyradené z neutralizačných procesov, ktoré sú synchrónne prioritne prejavom zákona ekonomizácie reči.¹¹ Povedané slovami FB, tak, ako to bolo pred polstoročím, je „spoluuhláskový fonologický systém v opisovanom nárečí ... založený na princípe lokalizačných rozdielov a na protiklade znelostnom a

---

⁷ Táto jedinečnosť strednej a spisovnej slovenčiny môže byť aj dôvodom toho, že sa historicky vycleňovala z rámca slovenských a slovanských jazykov a dialektov natoľko, že hoci analýza lexiky a fonológie ukazuje na jej vývinovú súvislosť so západoslovenskými, moravskými a českými dialektmi, v minulosti vývinoví jazykovedci viac spájali so západnou východnou slovenčinu v protiklade so strednou slovenčinou.

⁸ Aj my sme spočiatku takto uvažovali, ešte v našej dizertačnej práci (2002).

⁹ Podľa súčasnej fonologickej terminológie J. Sabola, porovnaj Sabol, 1989. ešte raz zopakujeme, že ide „len“ o štruktúrne pozmenenú vlastnosť palatálnosti (vokálov).

¹⁰ Tak to bolo aj historicky s vlastnosťou palatálnosti.

¹¹ Sedláková, 2004a, s. 17.

mäkkostnom. Systém tunajších spoluahlások má 27 foném.¹² V samej podstate každý fonologický systém má na diferenciáciu svojich prvkov len tieto tri základné vlastnosti foném – využívanie hlasivkového tónu, miesto artikulácie a spôsob artikulácie a ich vzájomné kombinácie, nech ich už nazveme akokoľvek. Aj v konsonantickom podsystéme temer celého západného regiónu východoslovenských nárečí dominuje neutralizácia znelosti, ale, na rozdiel od slovenčiny stredoslovenského typu, bezvýnimočne (*kref, dzifka*). V šarišských nárečiach ešte pozorujeme zvyšky rozsiahlejšej konsonantickej mäkkostnej korelácie, najmä v mikroštruktúre sykaviek. Stredoslovenská okrajová neutralizácia akútovosti sa vo východoslovenských dialektoch vôbec nerealizuje (*haňba*). Vo vokalickom podsystéme všetkých východoslovenských (vrátane šarišských) nárečí sa neodohráva žiadna neutralizácia, lebo tieto nárečia spolu s poľštinou a ī. predstavujú krajný konsonatický fonologickotypologický jazykový kód. V skúmanom dialekте je v súčasnosti tak, ako vo väčšine východoslovenských nárečí, iba päť krátkych základných vokalických foném (i, e, a, o, u).

Teraz už bližšie k problematike foném /š/ a /ž/ v severošarišskom nárečí. O tom, že historicky išlo o osobitné predo/zadodásnové mäkké fonemy v porovnaní so /š/ a /ž/ dokazujú dodnes fungujúce minimálne páry¹³. Vo výslovnosti hlásky š a ž vznikajú tak, že „predná časť jazyka vytvorí úzinu s tvrdým výpustkom horných dásien, pričom pery sa mierne zaokruhľujú – v porovnaní s pozíciou pri s a z trochu vystupujú dopredu.“¹⁴ Artikulácia [š, ž] je veľmi podobná artikulácií celoslovanských sykaviek [š, ž]. Hlavným rozdielom je väčšia šírka a menšia úzina u sykaviek [š, ž], táto úzina je zároveň viac vpredu ako pri celoslovanských [š, ž]. „Tým, že sa pred. a str. jazyk pri š, ž zdvihne viacej k podnebnej klenbe a súčasne sa posunie aj dopredu, zmenší sa oproti š, ž rezonančná dutina v ústach. A tak šum (sykot), ktorý sa vytvorí trením výdychového prúdu o túto úzinu, je v porovnaní so šumom pri š, ž vyšší, čo robí sluchový dojem mäkkosti týchto spoluahlások.“¹⁵.

V prvej sonde do zvukovej roviny nárečia Dlhej Lúky (2012) sme siahli po dvoch nárečových nahrávkach, ktoré vznikli v rámci jednej bakalárskej práce pod naším vedením. Prvá z nahrávok po transkribovaní obsahovala viac ako 5 500 slov¹⁶, medzi nimi

¹² Buffa, 1953, s. 21.

¹³ O dištinktívnosti vlastnosti predo/zadodásnosti sykaviek svedčia minimálne páry: *perši* (prvý) – *perši* (prsia), *Žid* (Žid) – *žid* (zjedol).

¹⁴ Buffa, 1966, s. 37.

¹⁵ Buffa, 1995, s. 98. Artikulačnú charakteristiku východoslovenských mäkkých sykaviek podal v roku 1965 Jozef Liška aj so systémovým návrhom transkripčných znakov /s, z/ - /š, ž/ (zmäkčené, ako napr. v ruštine) a /š, ž/ - /š̄, ž̄/ (s čiarkou nad mäkčeňom pre šarišský variant mäkkej sykavky), škoda len, že možno pre technickú náročnosť (aj my sa tu s ňou v tomto fonte potýkame) sa takéto systémovo ľejšie prepisovanie neujalo.

¹⁶ V bakalárskej práci sa uvádzajú počet 5 666 slov aj s komentárom, že je iba približný. Niektoré slová neboli zaznamenané z rozličných dôvodov, pre rýchle tempo, prehovory viacerých osôb naraz a pod. Za slovo bolo považované každé pravopisne vyčlenené grafické slovo oddelené v transkripcii medzerami.

sa vyskytlo 281 slov, v ktorých bol systémový predpoklad výskytu predoďasnových mäkkých sykaviek /š, ž/¹⁷. Z respondentov sme utvorili dve skupiny, reprezentujúce staršiu a mladšiu generáciu, ktorá vlastne reálne predstavuje strednú generáciu používateľov nárečia.¹⁸ Podľa sluchového vnemu sme rozdeľovali v jednotlivých skupinách slová, ktoré boli vyslovené s pôvodnými hláskami [š, ž] alebo neboli vyslovované s mäkkými sykavkami a podľa sluchového vnemu sme definovali tieto sykavky ako prechod medzi východoslovenskými [š, ž] a celoslovenskými [š, ž], ktoré sme v transkripčnom prepise osobitne označovali ([š/š]; [ž/ž])¹⁹, prípadne sme do tejto podskupiny zahrnuli aj sykavky jednoznačne vyslovené ako [š, ž]. Z 201 slov, ktoré majú systémovo obsahovať mäkkú sykavku, vyslovených predstaviteľmi staršej generácie, v 9 prípadoch došlo k zmene [š] na [š], alebo [ž] na [ž]: [... *bol som na vuž/žiku eš/šte ňe*]. Percentuálne to bolo u predstaviteľov staršej generácie asi 4,5 %, čo je sice už badateľný počet, ktorý mohlo spôsobiť viacero aktuálnych faktorov²⁰, ale výrazne odlišný od situácie u mladšej (strednej) generácie: z 80 vyslovených slov, sme v 55 prípadoch konštatovali priam výrazne [š] a [ž] na mieste, kde by systémovo patrila výslovnosť [š] alebo [ž]. Znamená to, že až v 68,75 %, úplne zanikla mäkká predoďasnová sykavka [š, ž]. V snahe eliminovať všetky nepriaznivé faktory, počas zaznamenávania rozhovoru v druhej nahrávke nebol prítomný žiadny cudzí človek, ani prostredie komunikujúcich nebolo nijako narušené, aby sme vylúčili potenciálnu interferenciu spisovného jazyka s nárečím. Napriek tomu sa vyskytla interferencia, a to nie kvôli vonkajším okolnostiam, ale bola následkom obsahu dialógu. Obsahom dialógu bolo prerozprávanie inej skúsenosti, konkrétnie návšteva miestneho farára, tu pri citovaní jeho prehovorov účastníčky ponechali aj jeho spisovnú varietu: [...] *A un: vi si daňte veť si daňte... . Ta ket vi sebe ňedace ta aňi mi, ja sebe tiž ňedam. Ja sebe davam na plese. Heň dali sté si?...]* alebo *[utorim mňe ňetreba ňikeho pan kaplan, ňiakeho muža, xosim domu z roboti o pul šestej domu, každi řeň varim, pratam, je ošem hozin jak skončím a un: to mi xcete povedať že každi deň vari:te? Ja hovorim: Každi řeň.]*

V našej druhej sonde, realizovanej v r. 2014²¹ sa na margo skúmaného javu, ktorý FB v svojom výskume spred viac ako polstoročia ešte všeobecne neregistruje, hoci uvádza

¹⁷ Treba ich odlišiť od tzv. zmäkčených predoďasnových sykaviek s' a z' (zapisované s apostrofom; ako ich poznáme v slovenčine len v sotáckych nárečiach, ale inak napríklad aj v ruštine).

¹⁸ Našu staršiu generáciu predstavujú používateľia nárečia nad 50 rokov a mladšiu generáciu používateľia do 50 rokov. Prehovory tridsaťosemročného muža a dvadsaťtri ročnej ženy nevykazovali veľkú diferencovanosť, ani vo lexike, ani vo výslovnosti, preto sme ich už ďalej neselektovali, i keď je medzi nimi výraznejší vekový rozdiel.

¹⁹ Pozri príloha 1 a 2.

²⁰ Napríklad striedanie spisovného jazyka a nárečia v konverzáции, prítomnosť kvázi cudzieho človeka, uvedomovanie si, že konverzácia sa zaznamenáva a pod.

²¹ Bližšie Sedláková – Biľský, 2015.

také rozdiely v realizácii mäkkého predoðasnového [š] v konkrétnej spoluholáskovej skupine, ktoré by sme mohli pomenovať ako začiatok procesu eliminácie tejto fonémy z fonologického systému dlholúckeho nárečia. Konkrétnie konštatuje, že ak dlholúcke tvrdé s stojí v skupine konsonantov *str* (v niektorých prípadoch aj samostatne) pred **zmäckujúcim vokálom** realizuje sa ako: *stretnuc, streda, striľac, veselé, serco*, kým v potoplianskych obciach sa v tejto lingvistickej pozícii realizuje mäkké š (*stretnuc, streda, striľac, serco, veselé*,²² čo by sa dalo potenciálne považovať za starší vývinový stupeň skúmaného javu, ale prítomnosť slova *veselé*, (podľa FB je to pôvodne dlholúcka podoba a vyskytla sa v našej sonda v dvoch²³ prípadoch z 10) popri iných variantoch v aktuálnej výslovnosti vyvoláva ďalšie otázky, ktoré by mohli odkazovať na jej archaickosť, čo tu a teraz nevieme zodpovedne vyriešiť. Len príslušníci staršej generácie vyslovili (tiež dvakrát toto slovo s predoðasnovým š, ostatných 6 prípadov v reči strednej generácie bolo vyslovených viac zado- ako predoðasnovovo. Príslovka *veselo* (2-krát) bola vyslovená raz adekvátnie a raz neadekvátnie. Ak by sme chceli zovšeobecniť frekvenciu realizácie mäkkej ostrej fonémy /š/ v reči strednej generácie súčasných obyvateľov Dlhej Lúky, môžeme na základe našej druhej sondy konštatovať, že uvedený konsonant sa realizuje len v polovici prípadov jej potenciálnej realizácie (starší vývinovej normy). Keď tento stav porovnáme so súčasnou staršou generáciou, zistíme, že ide o štyridsaťpercentný pokles realizácie mäkkého konsonantu [š] oproti najstarším informátorom z našej sondy. Táto fonéma je v reči strednej generácie nahradzana polomäkkým konsonantom artikulovaným niekde medzi [š] a [š] vo väčšej miere ako v jazykovom prejave najstaršej generácie²⁴.

K najfrekventovanejším slovám a tvarom dotýkajúcim sa skúmaného javu v oboch našich sondách patrili: zvratné zámeno *še* (135), ešce/ešči (24), mušel/muši (18), zvratné zámeno/tvar slovesa byť *ši* (10), tvar slovesa *išli* (10) a tvary podstatných mien *veselé* (10); *v žime* (7), *peňeži* (4)²⁵. Pri týchto slovách dochádzalo logicky u strednej generácie i k častejšiemu ústupu výslovnosti [š, ž]. Percentuálne lepšie výsledky boli pri výslovnosti *ši* oproti *še*. O rozkolísanej výslovnosti tvarov préterita slovesa *isc* (*išli – išla, išol, išlo*) píše už F. Buffa²⁶. Jeho pozorovania podľa nášho názoru ešte dokumentujú fungujúci prípad

²² Buffa, 1953.

²³ Generačná príslušnosť týchto respondentov, ktorá sa v danom svetle javí ako dôležitá, nám, bohužiaľ, unikla, hoci nasledujúce formulácie by naznačovali, že nejde o príslušníkov najstaršej generácie – to však musíme preveriť.

²⁴ J. Dudášová-Kriššáková píše o splnutí predoðasnového a zadodoðasnového radu sykaviek v časti kysuckých nárečí (Svrčinovec; Dudášová-Kriššáková, 2008, s. 86.) Bolo by zaujímavé, ak by sa ešte dal, porovnať priebeh tohto javu so skúmaným javom v šarišských nárečiach i pomocou prístrojov, nielen percepčnou metódou.

²⁵ Počty uvádzame podľa prvej sondy.

²⁶ Buffa, 1953.

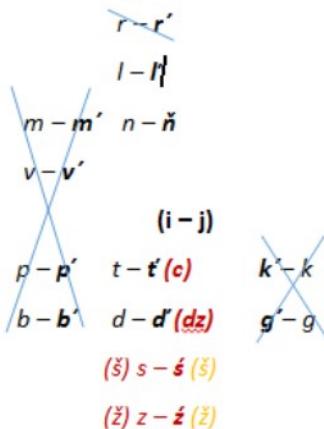
neutralizácie palatálnosti pri sykavkách s korelačnými párami /s – š/, prípadne /z – ž/. Najsilnejšie sa interferencia fonologických systémov spisovnej slovenčiny a šarišského nárečia prejavila v slovách so skupinou šč (ešče/ešči). Len v štyroch prípadoch (z 13) nebolo vyslovené predoďasnové š u príslušníkov oboch generácií, ale respondenti oboch generácií vyslovili slovo neasibilované (ešte/ešte), dvakrát starší respondenti, 6-krát mladší. Do tej istej kategórie patrí i slovo meščanka, až trikrát z ôsmich prípadov vyslovili respondenti v oboch skupinách neasibilované ť v slove, čo možno pripisať progresívnej asimilačnej neutralizácii, pod vplyvom palatálneho [š], bolo vyslovené palatálne [ť], čo vylučuje možnosť, že výskyt neasibilovaných nárečových tvarov slov by spôsobovala chyby vo výslovnosti predoďasnových sykaviek. Túto tézu potvrdili i ďalšie slová. V našej sonde sa totiž vyskytli aj do nárečia foneticky adaptované substantíva pomenúvajúce typ jazyka: šariština (5) ruština (1) vyslovené ako šariština, ruština. Z pohľadu na fonologické okolie realizovaných foném hádam možno vysloviť názor, že najdlhšie sa tieto fonémy udržia v spojení s nasledujúcim alveopalatálnym konsonantom, kde naši respondenti robili najmenej chyb (mišľec, šňix, kapušník, v bužní, pražníni). Ďalším uvedomeným faktom je, že spisovná slovenčina s neasibilovanými tvarmi v spoluuhláskovej skupine -šť- spôsobuje naopak tendenciu používateľov nárečia, ktorí majú ešte v svojom nárečovom fonologickom systéme mäkké sykavky, podvedomo asimilovať nepalatálne [š] a [ž] pod vplyvom palatálneho [ť] na palatálne [š] a [ž].

Pre komplexnosť zopakujeme, že trend upúšťania od výslovnosti predoďasnových sykaviek š, ž v šarišských nárečiach postupuje a odráža ich okrajové miesto vo fonologickom systéme. Je prejavom konvergentného vývinu konsonatického typu jazyka, akým je šarišský dialekt, k nekonsonantickému typu jazyka, ako ho predstavuje spisovná slovenčina. Najdôslednejšie fonémy /š/ a /ž/ vyslovuje najstarsia generácia, u strednej generácie sme zaznamenali 40 %-nú chybovosť (17 % – prechodná fonéma, 23 % – zadodášnová výslovnosť). Až 50 % najmladšej generácie rozdiely medzi š – š a ž – ž už ani nepočuje. Táto tendencia, ako sme ukázali vyššie, nie je ani tak spôsobená samotným vplyvom fonologickej roviny spisovnej slovenčiny na fonologickú rovinu šarišského nárečia (ak by to boli frekvenčne vyrovnané jazykové systémy, ale skôr ako spolupôsobenie sociálnych (ústup používania nárečia v bežnej komunikácii) a systémových vzťahov. Naše výskumy plánujeme rozšíriť a percepčnú metódu nahradíť počítačovými programami. Zatiaľ môžeme konštatovať, že vonkajšie príčiny eliminácie príznakových foném sú nateraz prevažne sociálne, v rámci nich prípadne štylistické (*meščanka – meščanka*).

Vnútorná analýza jazykového systému ukazuje, že eliminácia foném /š/ a /ž/ (ako prejav staršieho vývinového stupňa – pozostatkov konsonantickej mäkkostnej korelácie) z konsonantického podsystému šarišských nárečí prebieha tak, že tieto hlásky sa postupne z funkcie fonémy degradujú na fónu, cez stupeň závislého variantu (situácia, keď na pôvodnom mieste palatálnej fóny sa objavuje jej nepalatálny variant pred

palatálnym vokálom/konsonantom) cez pravdepodobne len epizodický a individuálny vývinový stupeň nezávislého variantu (keď sa palatálna výslovnosť objaví pred pôvodne nepalatálnymi vokálmami/konsonantmi možno v snahe používateľa nárečia byť hypercorektný pri výslovnosti príznakových foném – to sa niekedy stáva študentom na seminároch z dialektológie).

V časoch diferencovaných, mäkkostných korelácií (po rozpade slabičnej mäkkosti; vokalickej v severozápadnej stredoslovenskej nárečovej skupine; konsonantickej v ostatných nárečových oblastiach Slovenska²⁷⁾ predné (difúzne a zároveň palatálne) vokály posúvali artikuláciu predchádzajúcich konsonantov k artikulačnému miestu foném *i* – *j* (smerom do centra spredu i zozadu podľa schémy, ktorú sme pre väčšiu prehľadnosť pôvodne uvádzali bez sykaviek, dnes do nej vkladáme i dva korelačné páry sykaviek)²⁸.

Ako sa dá zo schémy pochopiť, jednou z akomodačných zmien v rámci mäkkostnej štruktúry konsonantov bola eliminácia predných (perných) a zadných (mäkkopodnebných a hrtanových) konsonantov v celoslovenskom rozmere, a teda tým aj zánik korelačných párov z pôvodných asimilačných procesov (výberovo – z doteraz neznámych príčin – i jednej z likvíd, v našich pomeroch – *r'*, v českých – *l'*). Mäkkostná korelácia v rámci neutralizácií ostala iba pri centrálnych (akútových či ostrých²⁹) konsonantoch, ale ako systémovo prehodnotená sa mohla zároveň realizovať aj v rámci neutralizácií už ako neutralizácia difúznosti (termín podľa J. Sabola) (*rana* – *raňe*, *päta* – *päte*, *smrad* – *smrade*; *strela* – *streľe*) v stredoslovenskom nárečovom makroareáli a adekvátne i

²⁷ Sedláčková, 2004b, tam i ďalšia literatúra.

²⁸ V nárečiach s konsonantickej typom mäkkostnej korelácie mäkšie realizované konsonanty (artikulované bližšie k artikulačnému miestu foném *i* – *j*) viazali na seba predné vokály a naopak.

²⁹ Myslíme si, že by sa tu dala použiť terminologická analógia s vokalickým podsystémom, ale radi prijmeme diskusiu na túto tému.

v šarišskom nárečovom systéme (v schéme aj červenou farbou), odrážajúc štruktúrne rozdiely oboch systémov (*rana – raňe, strela – streľe // peta – pece, smrod – smrodze*). Vo východoslovenských pomeroch, kde prítomnosť sykaviek v novej mäkkostnej konsonantickej mikroštruktúre spôsobila asibiláciu, to znamená, že v pôvodnom vzťahu v rámci palatalizácie vo fonologickej štruktúre začala hrať väčšiu rolu opozícia záverovosti – nezáverovosti (čo je i sykavosť v svojom krajnom mode³⁰). Rovnako však sa mohla táto – pôvodná palatalizácia – realizovať aj ako dištinktívna vlastnosť foném v rámci alternácií, samozrejme v zhode s rozdielnymi nielen fonologickými, ale už aj gramatickými a derivačnými subsystémami v rámci jednotlivých nárečí (strsl.: *hrst’ – hrstka; srna – sŕňa, a pod.*), v stredoslovenských pomeroch bez sykaviek (vsl.: *harsc; sarna – sarňe, sarňatko, hušata, praše*). Akusticko-artikulačne je rozdiel medzi [š, ž] a [š, ž] podobný ako medzi [ň] a [n] alebo [d’, t’] a [d, t], laicky povedané v mäkkosti, historicky v palatálnosti. Zo systémového vývinového hľadiska je však dôležité i to, či vznik týchto foném pochádza ešte z čias, keď palatálnosť či palatalizácia ako proces znamenala artikulačný posun foném k centru tvrdého podnebia (miesto, kde sa artikujú fonémy /i – j/) z akéhokoľvek smeru (zozadu dopredu alebo spreda dozadu), keď korelačnú dvojicu predstavoval pári /s – ſ/³¹, vtedy by sme mali/mohli v systéme nájsť alternanty tohto typu. V druhom prípade by mohlo ísť o zmenu pochádzajúcu z čias už redukovaného mäkkostného konsonantického subsystému, v ktorom by sa odohrávali neutralizácie vlastnosti difúznosť v spisovnej slovenčine, ako sme to doložili vo vyššie uvedených príkladoch. Pozoruhodné sa nám zdá, že ako v prípade systémovo prehodnotenej kvantity vo vokalickom podsystéme stredoslovenských nárečí a spisovnej slovenčiny sa (nová) neutralizácia kvantity začala realizovať ako disimilácia, na rozdiel od ostatných typov neutralizácií, ktoré sa v systéme realizujú prevažne ako asimilácia, tak i v konsonantickom podsystéme sa v prípade prehodnotenej palatálnosti (na difúznosť v spisovnej slovenčine) rovnako, teda ako disimilácia, začala realizovať (nová) neutralizácia konsonantov /d, t, n, l/ pred vokálmi s vlastnosťou difúznosti (i, e), kym vzájomná neutralizácia konsonantických difúznych – nedifúznych foném sa realizuje stále ako asimilácia. Ďalší výskum ukáže nakoľko sú tieto naše pozorovania relevantné. V každom prípade možno s istotou konštatovať, že jav, ktorý sa v súčasnosti odohráva v šarišských nárečiach – zmena /š, ž/ > /ſ, Ž/ a možno ho terminologicky nazvať depalatalizáciou, je prejavom oslabovania konsonantických mäkkostných štruktúr v systéme, je už dávno vykonaný v nárečiach abovského typu, kde mohlo dôjsť k oslabeniu konsonantických mäkkostných štruktúr blízkostou typologicky veľmi odlišného jazyka (maďarčiny či strednej slovenčiny)

---

³⁰ Bližšie Sedláčková, 2004a.

³¹ Na tento stav by potenciálne mohla odkazovať vyššie uvedená podoba slova *veseľe* ako najstaršia v nárečí Dlhej Lúky.

bázovo ešte pomerne silno fonologickotypologicky vokalicky poznačenej, tak, ba i silnejšie, ako je to i v súčasnej spisovnej slovenčine).

Literatúra:

- BUFFA, F. (1953): *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava: SAV.
- BUFFA, F. (1966): Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach. In: *Jazykovedný časopis*, roč. XVII, č. 1, s. 37–39.
- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2008): *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov: PU v Prešove, FF.
- JUSKOVÁ, K. (2012): *Fonetický vývin v šarišských nárečiach*. Bakalárská práca. Košice: KSSFaK, UPJŠ v Košiciach.
- KRÁĽ, Á. – SABOL, J. (1989): *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- LIŠKA, J. (1965): Mäkké sykavky v šarišskom nárečí. In: I. Sedlák (ed.) *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska 7*, s. 269–283.
- SABOL, J. (1989): *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SEDLÁKOVÁ, M. (2004a): *Fonologický základ bernolákovskej kodifikácie slovenčiny*. Prešov: FHPV PU.
- SEDLÁKOVÁ, M. (2004b): Akomodačným a asimilačným zmenám vo vývine fonologického systému slovenčiny. In: M. Imrichová (ed.) *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, s. 270–277.
- SEDLÁKOVÁ, M. (2009): Ako ovládajú nárečie študenti slovakistiky na východoslovenských vysokých školách (Možnosti dialektologického bádania na vysokej škole). Vedecký seminár História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania k storočníci J. Štolca, 22. 5. 2008. In: G. Múcsková (ed.) *Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 79–85.
- SEDLÁKOVÁ, M. (2013): Dialekt ako akceleračný a retardačný činiteľ. Interný odborný seminár Katedry slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach. In: I. Hajdučeková (ed.) *V priestoroch jazyka a literatúry. ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE 11*, s. 63–73.
- SEDLÁKOVÁ, M. – BILSKÝ, J. (2015): Nárečie bardejovskej Dlhej Lúky po viac ako polstoročí od výskumu F. Buffu. In: K. Balleková – Ľ. Králik – G. Múcsková (eds.) *Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 238 – 244.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1995): Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. In: S. Ondrejovič – M. Šimková (eds.) *Sociolinguistica Slovaca*. 1. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 132–143

Prílohy:

Tabuľka 1: Výsledky 1. sondy (2012) do výslovnosti [š],[ž] v nárečí Dlhej Lúky

	Staršia generácia		Stredná generácia		výskyt	poznámky
slovo	š, ž	š, ž resp. š/'š, ž/'ž	š/ž	š, ž resp. š/'š, ž/'ž		
še	95	3	12	25	135	
ší	8	0	1	1	10	
mušel/muši ...	18	0	0	0	18	
ktoška	1	0	0	0	1	
svetlo	1	0	0	0	1	
vesélo	1	0	0	1 (š/'š)	2	
vešeľe	2	0	0	6	10	2x vesel'e
žešec	3	1	0	2	6	
išli	6	0	0	4*	10	*z toho 2x išli
ošem	2	1	0	0	3	tvar: ošemnac
mišlec	2	0	0	0	2	
mešac	1	1	0	0	2	
špivac	3	0	0	2	5	
šednuc	4	0	0	0	4	
šníx	1	0	0	0	1	
sveto	1	0	0	0	1	
šariština	4	0	1	0	5	
ruština	1	0	0	0	1	
kapušník	1	0	0	1	2	
šveker	5	0	0	0	5	
šestra	3	0	0	0	3	
šmjac (še)	1	0	0	0	1	
meščanka	4	0	2	2 (2x š/'š)	8	st. 2x šť,

Variety jazyka a jazykovedy

	Staršia generácia		Stredná generácia		výskyt	poznámky
					ml. 1x št'	
ešče/ešči	9 128 93 %	4 (2x ešte) 10 7 %	4 20 28 %	7 (6x ešte) 51 72 %	24 259	
(v) bužní	1	0	0	0	1	
peňeži	2	0	0	2 (1x ž/ž)	4	
vežu (vesc)	1	0	0	0	1	
pražníni	0	0	1	0	1	
žem	1	0	0	0	1	
vužíku	0	1(ž/ž)	0	0	1	
v žime	2	0	1	4	7	
	7 87 %	1 13 %	2 25 %	6 75 %	16	

Tabuľka 2: Výsledky 2. sondy (2014) do výslovnosti [š],[ž] v nárečí Dlhej Lúky

slovo	stredná generácia			poznámky	výskyt spolu
	š, ž	š/š; ž/ž	š; ž		
še	4 8	15	3		66
ší	1 4	0	0		14
ešče/i	1	3	+14	tvar ešte: 14x	21
hňeška	0	0	7		7
mišľec (+ deriváty)	3	1	2		6
žimno	1	0	0		0
šešec	9	1	1		11
šľívka	0	2	0		2
šlina	0	1	0		1
mušec	6	1	1		8
GT: ísťi	0	1	1	tvar išťi: 2x (samotné vety boli vyslovené v spisovnom)	4

Variety jazyka a jazykovedy

---

				jazyku)	
coška	1	2	0		3
ošem	0	0	1		1
puščic	1	0	0	<i>pušča</i>	1
šmjac sé	2	0	0	šmjal, zašmjal	2
GT: zbožnejši	1	0	0		1
poštikac	1	0	0		1
GT: vežne	1	0	0		1
GT: odvežem	1	0	0		1
GT: potrešem	0	0	2		2
vlastné mená	5	0	0	Švirk	5
	9		3		
SPOLU	5	27	7		159
	6		2		
	0 %	17 %	3 %		

Resumé

Towards Current Phonological Changes in the Šariš Region Dialects (the Place of Phonemes /š/, /ž/ in the Consonantal Subsystem)

In her paper the author points out the significant decline in the presence of the marked sibilants [š, ž] in the current pronunciation of students who can speak Šariš dialect of Slovak language. The author illustrates her findings on the survey among university students. The tendency to abandon alveolar sibilants š, ž in Šariš dialect pronunciation reflects the marginal position of these consonants within the phonological system.

O teritoriálnej motivácii lexikálnych jednotiek

Martin OLOŠTIAK

Abstrakt:

V príspevku venujeme pozornosť konceptu teritoriálnej motivácie, prostredníctvom ktorého sa pokúsime osvetliť status lexém, ktoré sú viazané na isté územie (prototypovo ide o nárečové pomenovania, dialektizmy). V prvej časti stručne predstavujeme chápanie lexikálnej motivácie a teritoriálnej motivácie, v druhej časti výberovo analyzujeme vzťah teritoriálnej motivácie k niektorým ďalším motivačným typom.

Kľúčové slová:

lexikálna motivácia, teritoriálna motivácia, motivačná kooperácia

Kontakt:

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

martin.olostiak@unipo.sk

Významnú časť jazykovedného diela jubilujúceho docenta Ladislava Bartka tvoria práce, v ktorých pozornosť upriamuje na viacrovinú dialektologickú analýzu nárečí svojho rodného Abova, východoslovenského nárečového makroareálu, ale aj slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. V tomto kontexte sa v našej štúdii pokúsime o náčrt charakteristických vlastností teritoriálnosti a teritoriálnej motivácie s využitím teoreticko-metodologického konceptu lexikálnej motivácie. Dotýkame sa pritom aj druhej „pilotnej“ tematickej linie vo výskume jubilanta, ktorou je onomastika.

O Východisku uvažovania: teória motivácie v lexikálnej zásobe

Juraj Furdík rozpracoval koncepciu, ktorá predstavuje jeden z možných celkových prístupov k skúmaniu lexikálnej zásoby. V tejto koncepcii sa lexika považuje za súbor lexikálnych jednotiek (jednoslovných a viacslovných), ktoré sú späť sietami rôznych vzťahov. Kľúčovým v tomto prístupe je pojem/termín **lexikálna motivácia**, ktorý sa považuje za základný princíp fungovania lexiky vo všetkých jej aspektoch. Vychádza sa z týchto teorém: lexéma sa pokladá za neizolovanú jednotku a pri jej skúmaní sa preferuje onomaziologický prístup, ktorý odráža prirodzený smer semiózy. Lexikálna motivácia poskytuje jednak možnosť odpovedať na otázku **Prečo sa lexéma X volá tak?**, jednak tu

ide o vlastnosť ako sietť vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami. Dospieva sa pritom k tomuto „antsaussurovskému“ tvrdeniu: „Nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútна. Arbitrárnosť platí len pre izolovanú jazykovú jednotku, aj to len z pohľadu od formy k obsahu.“ (Furdík, 2008, s. 31–32). Lexikálna motivácia je strechovým pojmom/termínom, v konkrétnej analýze sa pracuje so sedemnástimi typmi lexikálnej motivácie. V predkladanom príspevku budeme analyzovať teritoriálnu motiváciu.

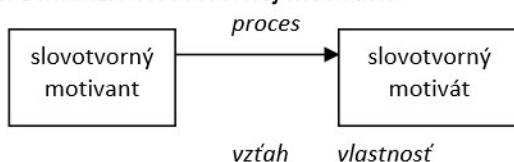
1 Podstata teritoriálnej motivácie

J. Furdík (2008) sa teritoriálnej motivácii (ďalej aj TM) venuje na stranach 64 – 66.¹ Za teritoriálne motivované považuje nárečové lexémy, spomína dva základné činitele podmieňujúce územnú diferencovanosť jazyka (geografické rozlíšenie územia a centrálné alebo okrajové položenie daného nárečia), typy dialektizmov (hláskoslovné, sémantické, etnografické, kontaktové) a veľmi stručne aj spoluprácu TM s vybratými ďalšími motivačnými typmi.

Vo viacerých prácach (napr. Ološtiak, 2011) sme konštatovali, že za vhodný metodologický základ pri analýze lexikálnej motivácie považujeme aplikáciu poznatkov o slovotvornej motivácii (ďalej aj SM) na iné typy motivácie, keďže SM predstavuje centrálny motivačný typ. Porovnávanie v zmysle hľadania analógií a anomalií možno uskutočňovať na rozličných úrovniach, pričom za základné pokladáme tieto aspekty: motivácia ako proces, vzťah a vlastnosť, vzťah motívanta – motívát, motivačné funkcie, motivačná dynamika. V príspevku načrtneme základné paralely a rozdiely medzi SM a TM.

J. Furdík (1993) uvažuje o princípe slovotvornej motivácie, ktorá sa prejavuje ako proces, vzťah a vlastnosť (porov. schému 1).

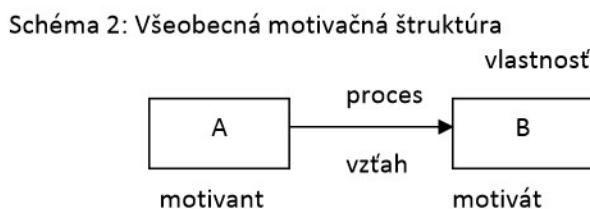
Schéma 1: Dimenzie slovotvornej motivácie

Uvedené skutočnosti možno terminologicky uplatniť pri všetkých typoch lexikálnej motivácie, a to tak, že na pomenovanie entít A a B sa využijú termíny motívant a motívát, spresnené adjektívom, ktoré odkazuje na príslušný motivačný typ (a teda aj na TM

¹ Ako je známe, Furdíkov text Teória motivácie v lexikálnej zásobe (2008) nepredstavuje syntézu jeho koncepcie, bol publikovaný posmrte a vychádza najmä z poznatkov, ktoré autor prezentoval na vyučovacích hodinách. Napriek tomu ide o prácu, v ktorej sa homogénne a neprotirečivo predstavuje koncept lexikálnej motivácie ako jeden z možných prístupov ku skúmaniu lexiky.

v podobe teritoriálny motivant – teritoriálny motivát). Pri charakteristike každého motivačného typu sa pozornosť sústredí na: (1) motiváciu ako proces; (2) charakter motivantu; (3) motiváciu ako vzájomný vzťah medzi motivantom a motivátom; (4) motivovanosť ako vlastnosť motivátu. Inak povedané, problematika lexikálnej motivácie sa dotýka ozrejmenia A a B, procesu vzniku B, vzťahu medzi A a B a z toho vyplývajúcej vlastnosti B. Týmto spôsobom sa definuje všeobecná motivačná štruktúra (porov. schému 2), ktorá sa podľa jednotlivých typov lexikálnej motivácie napĺňa špecifickými vlastnosťami a prvkami.

SM je z hľadiska jazykového systému inherentný motivačný typ. To znamená, že slovotvorný motivant má intralingválny charakter – je ním jazyková jednotka, konkrétnie jednoslovná alebo viacslovná lexéma, prípadne syntagma (Furdík, 2004, s. 33). Podstatou SM je utvorenie novej jednotky pomocou zmeny morfematickej štruktúry, pričom zväčša dochádza aj k zmene lexikálneho významu (*vlak* → *vlakový*, *päť eur* → *päťeurový*).

TM je nadstavbový (adherentný, extralingválny) motivačný typ. To znamená, že motív existencie prichádza z mimojazykovej oblasti v podobe príznaku „väzba na priestor“. Teritoriálnym motivantom je príslušnosť k istému územiu. Teritoriálne motivované (teritoriálnym motivátom) sú teda lexémy charakteristické pre isté teritórium. V slovenčine sú to najmä územne diferencované **nárečové lexémy** a **regionalizmy**. Teritoriálne motivované však nemusia byť nevyhnutne len dialektizmy. Podľa toho teritoriálne motivovanú lexiku možno rozdeliť na nárečovú a nenárečovú (porov. ďalej). Lexika nárečí je však prototypovým nositeľom teritoriálnej motivácie. Z tohto dôvodu sa ďalej budeme venovať práve charakteristike pomenovaní v nárečiach. Vlastné fyzické utvorenie teritorializmu sa deje pod egidou inherentných motivačných typov s nominačnou funkciou (porov. ďalej).

To, že sa istá lexikálna jednotka používa v príslušnom nárečí, ešte neznamená teritoriálnu motivovanosť. O teritoriálnej príznakovosti, a teda o teritoriálnej motivovanosti² uvažujeme z „nadhládu“ slovenčiny ako národného jazyka. Za teritoriálne motivované pokladáme tie lexikálne jednotky, ktoré sa vyskytujú v istom nárečí (makroareáli, nadnárečovom útvare či v inej teritoriálne determinovanej existenčnej

² Z tejto formulácie vyplýva, že teritoriálnu motivovanosť stotožňujeme s teritoriálnou príznakovosťou.

forme jazyka) viazanom na teritórium A, ale nevyskytujú sa v inom nárečí (makroareáli, nadnárečovom útvare či v inej teritoriálne determinovanej existenčnej forme jazyka) viazanom na teritórium B, C atď.

Prostredníctvom konceptu TM možno odpovedať na otázku *Prečo sa daná lexéma volá tak?*, odpoveď na otázku *Ako sa daná lexéma utvorila?* sprostredkúvajú iné motivačné typy (porov. schému 3).

Schéma 3: Dimenzie teritoriálnej motivácie

Podľa stratifikačnej teórie slovenčiny ako národného jazyka (porov. napr. Horecký, 1979a, 1979b; Bosák, 1990; Slančová – Sokolová, 1994, 2011; tam aj prehľad ďalšej literatúry) sa nárečia považujú za osobitnú varietu (termín používame v súlade s J. Bosákom, D. Slančovou a M. Sokolovou) a charakterizujú sa ako územne diferencované, normované a používané prevažne v hovorenej podobe v bežnej a súkromnej komunikácii (Slančová – Sokolová, 2011, s. 350).

Možno uvažovať o vertikálnej a horizontálnej líniu stratifikácie. Vertikálnu líniu tvorí postupnosť variet od spisovnej variety cez štandard, subštandard až k teritoriálnym nárečiam. Horizontálnu líniu vytvárajú varianty štandardu a subštandardu (západoslovenský, stredoslovenský, východoslovenský), ktoré sa vyčleňujú pod vplyvom troch súvzťažných nárečových makroareálov (Slančová – Sokolová, 1994). Tým sa manifestuje prelínanie nárečí so subštandardom (resp. variantmi subštandardu) až štandardom (resp. variantmi štandardu). Z uvedeného vyplýva, že nárečová teritoriálnosť

(a teda aj teritoriálna motivácia) „presakuje“ aj do subštandardnej variety a stopovo aj do štandardnej variety. Možno tiež uvažovať o samostatnej stratifikácii nárečí, porov. klasické členenie nárečí na makroareál – regionálny areál – rajón (tu by sme mohli uvažovať o vertikálnom aspekte) a základný areál – pomedzny areál; centrálny – okrajový rajón (horizontálny aspekt) (Krajčovič, 1988).

Teritoriálna príslušnosť sa teda môže manifestovať rozličnými spôsobmi, môže ísť o príslušnosť v rámci nárečovej variety (diferencovanú vo vzťahu k makroareálu, regionálnemu areálu, areálu, rajónu) a v rámci subštandardu a štandardu (trichotomické členenie: východoslovenský – stredoslovenský – západoslovenský variant). Platí, že teritoriálna diferencovanosť na úrovni subštandardu a štandardu má svoj pôvod najmä v nárečovej diferencovanosti.

Čím väčším počtom teritoriálnych príznakov sa jazyková jednotka odlišuje od iných jazykových jednotiek, tým je teritoriálnosť silnejšia. Preto sa teritoriálna motivovanosť najsilnejšie uvedomuje v dialekте na úrovni areálu a rajónu, v menšej miere na úrovni interdialektu a potom subštandardu a štandardu.

Teritoriálnosť sa jazykovo môže vyjadriť na úrovni hláskovej (*dzeci* – *deti*, *kark* – *krk*, *taňir/taňer* – *tanier*, *žima* – *zima*), morfológickej (lok. pl. *ženoch* – *ženách*, l. pl. *chlapami* – *chlapmi*), slovotvornej (*škoľar* – *školák*) a lexikálnej (*bobaľki* – *opekance*, *dakus* – *trochu*, *sabol* – *krajčír*). Nositelom teritoriálnosti je v konečnom dôsledku lexéma. Podľa toho, akými prvkami sa teritoriálnosť vyjadruje, možno uvažovať o vlastnej teritoriálnej lexikálnej motivovanosti (ak ide o slovotvorné a lexikálne prvky) a nevlastnej, transponovanej teritoriálnosti (ak ide o fónické a morfológické prostriedky).

Využitie pôvodného nárečového prvku v spisovnej variete, ktorá je teritoriálne nediferencovaná, značí stratu príslušnosti k istému teritóriu, t. j. teritoriálnej demotivácii. Z toho vyplýva, že nie každý jazykový prvok, ktorý je súčasťou nárečia, možno pokladať za teritoriálne motivovaný; napr.:

- *kameň* (zsl., vsl.), *skala* (stsl.) → spis. *kameň*, *skala* (obe lexémy sa teritoriálne demotivovali);
- *ňecháť* (zsl., stsl.), *zochabíc* (vsl.) → spis. *nechať* (lexéma *zochabíc* je teritoriálne motivovaná, lexéma *nechať* sa teritoriálne demotivovala).

2 Motivačná relačnosť a kooperácia teritoriálnej motivácie

Pri explikácii motivačnej relačnosti vychádzame z poznatku, že medzi typmi lexikálnej motivácie sa realizujú rôznorodé vzťahy, ktoré primárne možno klasifikovať do troch skupín – kooperácia, determinácia, inkompabilita (Ološtiak, 2011, s. 31–39). Charakteristika a vysvetlenie princípov, na základe ktorých k motivačnej relačnosti dochádza, predstavuje fundamentálny aspekt motivačnej teórie. Prostredníctvom konceptu relačnosti totiž možno z jednotného teoreticko-metodologického hľadiska charakterizovať všetky lexikálne javy a procesy. Motivačná relačnosť, ako bolo načrtnuté,

sa prejavuje staticky aj dynamicky; v ďalšom výklade sa zameriame na naznačenie motivačnej relačnosti TM predovšetkým zo statického aspektu, pričom primárne si budeme všímať vybraté motivačné dvojice v zmysle *teritoriálna motivácia a iný motivačný typ* (na prítomnosť ďalšieho, tretieho, príp. štvrtého, typu motivácie upozorňujeme len výberovo).

2.1 TM a slovotvorná motivácia

F. Buffa v úvode monografie *Odvodené abstraktá v slovenských nárečiach* píše: „Slovenské nárečia sú už pomerne dobre preskúmané v oblasti hláskoslovia a tvaroslovia, no menej poznáme ich slovník a najmenej vedomostí máme o ich slovotvornej stránke a skladbe.“ (Buffa, 1987, s. 6; kurzíva M. O.). Tento poznatok o vzťahu slovotvornej a teritoriálnej motivácie je aktuálny aj dnes. Treba však podčiarknuť, že tejto problematike sa v slovenskej dialektológii nevenovala malá pozornosť, a to aj zásluhou samotného F. Buffu, ktorý na tému *slovotvorná motivácia v nárečiach* publikoval veľké množstvo štúdií, je autorom tretieho, slovotvorného zväzku *Atlasu slovenského jazyka* (1978a, 1981) a problematiku syntetizujúco zhrnul v spomínanej monografii z r. 1987.

Ide o komplex problémov, ktoré možno zovšeobecnene vyjadriť aj takoto otázkou: akým spôsobom teritoriálna motivovanosť, resp. determinovanosť zasahuje do fungovania slovotvornej motivácie? Pri komplexnom a systematickom uchopení konceptu *fungovanie slovotvornej motivácie v nárečiach* sa počíta so všetkými zložkami slovotvorného systému: slovotvorné prostriedky (základy, formanty, sprievodné formanty), slovotvorné spôsoby a postupy, slovotvorné útvary. Do úvahy taktiež treba brať fungovanie SM v nárečových komunikátoch, vzájomný vzťah teritoriálnych nárečí a takisto stratifikačný vzťah k ostatným existenčným formám slovenského jazyka, primárne k spisovnej variete (ale nielen k nej); porov. aj Furdík, 1993, s. 103–108; Buffa, 1968, 1971, 1973, 1978b; podrobnejší prehľad prác porov. u P. Karpinského a M. Ološtiaka (2015).

2.2 TM a morfológická motivácia

Ide o skupinu nárečových, resp. regionálne viazaných lexém utvorených prostredníctvom morfológickej motivácie: napr. čistá (subst., „bezfarebný liehový nápoj, vodou riedený čistý lieh“), čistý (vymedz. pronomen; „taký, samý“), čepená (subst., 1. „časť svadobných obradov spojená so zakladaním čepca mladuche“; 2. „pohostenie po začepčení mladuchy (hriata pálenka s maslom, koláč“), mužský (subst., „muž“), našírený (adj., „rozšírený“), navalený (adj., „opitý“), čurkom (adv., „cícerkom“), može (part., „asi, azda, možno“), mabic (part., „asi, pravdepodobne“); príklady sú zo Slovníka slovenských nárečí (1994, 2006); packová „packové: pohostenie tesárov po založení základného ‚venca‘ pri stavaní drevenice“, rohová „rohové: odmena, ktorú vypláca kupec deťom predávateľa statku, že statok dobre opatrovali“ (Horák, 1955).

2.3 TM a syntaktická motivácia

Spoluprácu tohto typu stelesňujú nárečové, resp. regionálne viacslovné pomenovania rozličného druhu, napr. jednotky s tendenciou k terminologizácii: *krumplová baba, repná baba, švábková baba; hrubá noha „stehno“, krútená voda, kukurični gris* (Buffa, 1957, 1995, s. 269; Ripka, 1987, s. 19); viacslovné netermíny typu *póne Mesac „spln“* (Matejčík, 1975, s. 86); frazémy *hvízda ako Kováč na mašiňe, Naplaž ho ako Bútor Mišečku* (ide o frazémy zo Slovenského Komlóša; Ondrus, 1966, s. 211–213). Existenciu VP v nárečiach taktiež dokladujú aj nárečové slovníky spracúvajúce lexiku konkrétneho nárečia; porov. napr. dva tematické slovníky *Lexika Novohradu. Vecný slovník* (Matejčík, 1975); *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* (Ripka, 1981). VP sa v uvedených slovníkoch uvádzajú najmä napr. v týchto tematických okruhoch:³

- rastlinstvo: *vlčé mľeko, l'écivá rostlina, drobná kópriva, máta peprná, kozej brada – Matejčík; červení smrek, čiéerná malina, knázov mut, psí trn; babié klúče, materiná dúška, mišaci chvóstík, slamenná ruža, babié brucho, fijaloví koreň, hadá cibula, volské oko; blázňivé kurátko, jalšoví hríb, judášové ucho – Ripka;*
- živočišstvo: *konská mucha, d'at'el tarkavej, drozd plavej, drozd čérne – Matejčík; červení knaz, morská panna, pambošková kravíčka, smrdutí marcin, svatojánská muška; stavcová hlísta, žabacie korítko – Ripka.*

2.4 TM a frazeologická motivácia

Ide o komplex javov, ktoré sa dajú zhrnúť pod termín nárečová frazeológia. Klasifikácie nárečových frazém vychádzajú práve z konfrontácie so spisovnou frazeológiou. Napr. F. Buffa v monografii *Zo severošarišskej frazeológie* (1994) rozlišuje: svojské severošarišské frazémy; rozdielne severošarišské a spisovné frazémy; súbežné severošarišské a spisovné frazémy; zhodné severošarišské a spisovné frazémy. I. Ripka (Ripka – Imrichová, 2004, s. 103) rozlišuje frazémy, ktoré chýbajú v celonárodnom frazeologickom fonde, a frazémy, ktoré sú istou obmenou celonárodnej frazeológie. Za dôležité považujeme pripomienuť konštatovanie J. Mlacka (2007, s. 237), že „nárečová frazeológia nie je obyčajným súčtom viacerých skupín frazeologickej jednotiek z nárečovej oblasti, ale že je to viacvrstvová veličina, v ktorej možno zreteľne vyčleniť jej jadro alebo centrum a pri ňom osobitné skupiny s rozmanitými vzťahmi k centrálnej sfére nárečovej frazeológie“.

Za špecifický prejav vzťahu TM a frazeologickej motivácie možno považovať existenciu tzv. krajových frazém, t. j. jednotiek bez výrazných nárečových jazykových znakov, ktoré sa používajú v istej nárečovej oblasti alebo regióne, pričom často vyjadrujú špecifické krajové zvyky, napr. *Vy predsa viete, že sliepka, čo spieva, nosí neštastie. Je to krivé ako*

---

³ Príklady uvádzame v takej ortografickej podobe, v akej sa uvádzajú v citovaných slovníkoch.

chodník na Rozbehy, To je pútec ako cesta do Mošoviec (Frazeologická terminológia, 1995; heslo krajový frazeologizmus). Tu sa ukazuje, že pojem/termín teritoriálna motivácia nie je potrebné stotožňovať len s nárečovou lexikou.

2.5 TM a interlingválna motivácia

Tento typ kooperácie sa viaže na prevzaté nárečové, resp. regionálne lexikálne jednotky, napr. maď. *aládorvoš* „zverolekár“, *bogár* „ovad; komár; čmel“, *hátižák* „ruksak“, nem. *aptajlung* „vyčlenený priestor al. plocha stajne, stodoly“ al. „priečinok v skrini“, *firhang* „záclona“, *cimerman* „tesár“. Nositelia slovenských nárečí prichádzali do bezprostredného kontaktu s nositeľmi susedných jazykov (čeština, poľština, ukrainčina, maďarčina, nemčina), resp. s nositeľmi jazykov, ktorí sa na územie dnešného Slovenska pristáhovali (nemčina). Z oblasti kultúrnych kontaktov išlo najmä o preberanie lexikálnych jednotiek z latinčiny. K preberaniu cudzojazyčných lexikálnych prvkov do východoslovenských nárečí porov. napr. Bartko, 1982, 1995, 2004.

2.6 TM a abreviačná motivácia

Styčným bodom sú nárečové skratky. Pre teritoriálne nárečia je primárny a prirodzený akusticko-auditívny typ komunikácie. Skratky sa zasa začali používať najprv v opticko-vizuálnom type komunikácie. Preto nie je náhodné, že vo vybraných troch nárečovo špecializovaných slovníkoch (Buffa, 2004; Matejčík, 1975; Ripka, 1981), ani v slovníkoch a indexoch ako prílohách nárečových monografií (Dudok, 1972; Horák, 1955, s. 152–186; Stanislav, 1932, s. 519–540) sme príklad na jednotku, ktorú by sme mohli považovať za nárečovú skratku, nenašli. Poznámky o skracovaní nenachádzame ani v monografických prácach o slovenských nárečiach. Výnimkou je práca K. Palkoviča (1981, s. 42), kde spomína jednotky *jéerdé*, *vétriéeska*, *ezembák*, *zédéeška*. Tieto lexémy sa do nárečí dostali v novších obdobiah z ostatných variet, nejde o autochtónne nárečové prvky, preto tu o teritoriálnej motivovanosti neuvažujeme.

M. Gavurová (2013, s. 213) okrem poznámok o zriedkavosti skratiek v nárečiach uvádza dva príklady, ktoré možno považovať za teritoriálne motivované skratky: *BOZ* [be-o-zet] (Boh ocec zna), *CG* – s flektivizačným formantom *cegečky* (ceple gače). V druhom prípade východoslovenský fónický prvak (asibilované iniciálové c) ovplyvnil podobu skratky (inak by bolo *TG* „teplé gate“). Okrem toho autorka na citovanom mieste uvádza skratku *ŽAKO-BAKO*, ktorá sa viaže na teritórium Popradu.⁴ Z autopsie môžeme uviesť podobný príklad: pejoratívum *HOŤAPO* (horko-ťažko postavené). Ide o pomenovanie z čias komunizmu, označujúce verejnú budovu (kultúrny dom, spoločenské stredisko, stojacu obyčajne v centre mesta, obce), ktorá sa stavala veľmi dlho. Domnievame sa, že

---

⁴ „Skratkové slovo *ŽAKO-BAKO* sa používa na pomenovanie časti Popradu, v ktorej sa v minulosti nachádzali budovy štyroch inštitúcií: *ŽAndári*, *KOmunisti – BAńska*, *KOstol*.“ (Gavurová, 2013, s. 213).

toto pomenovanie je typické pre mikroregión stredného Pohronia a príľahlých obcí (Žarnovica, Nová Baňa, Hodruša-Hámre). V minulosti sme ho nikde inde nezaregistrovali a domnievame sa, že do iných regiónov sa rozšírilo práve z tohto územia. Uvedené dva príklady ukazujú, že termín teritoriálna motivácia nezahrnuje len dialektizmy, ale je širší, teritoriálne motivované sú všetky lexikálne prvky príznakové z priestorového aspektu.

Vzťah teritoriálnej a abreviačnej motivácie možno sledovať aj prostredníctvom onymickej motivácie, a to pri vlastných menách, ktoré sú regionálne determinované (porov. 2.8).

2.7 TM a terminologická motivácia

Za prejav spolupráce terminologickej a teritoriálnej motivácie možno pokladať tzv. ľudovú terminológiu, ktorá sa však oproti skutočnej terminologickej lexike vyznačuje súborom špecifík. Podľa J. R. Nižanského (1984, s. 85) „v nárečovej slovnej zásobe za terminológiu možno označiť názvoslovie prírodných reálií, rodinných vzťahov, špeciálnejších poľnohospodárskych odvetví, staršej priemyselnej výroby – výroby remeselníckeho i domáceho typu a viacerých záujmových činností či doplnkových zamestnaní, ktorým sa venovali, príp. ešte venujú isté skupiny, ľudí alebo jednotlivci.“ Ľudová terminológia sa podľa nášho názoru viac približuje k bežnej lexike a vlastnosti, ktoré charakterizujú odborný termín (presnosť, ustálenosť, definovanosť, systémovosť), sú v tejto lexike rozličným spôsobom modifikované. V popredí nie je potreba prehĺbeného, na danom stupni vývoja čo najvyčerpávajúcejšieho poznania, ale aktualizuje sa potreba jednoznačného pomenovania denotátov ako súčasťí výrobných, remeselníckych a ī. odvetví. Prejavuje sa skôr prirodzená pomenúvacia potreba (podobne ako v neterminologickej lexike) bez „vonkajšej“ regulácie terminologických komisií a noriem, bez kodifikácie vo forme terminologickej slovníkov. Súpisy lexikálnych jednotiek z tej-ktorej oblasti (napr. včelárstva; porov. Nižanský, 1984a, s. 89) vznikali sekundárne. Je však prirodzené, že takáto lexika sa sčasti stala základom odborných terminológií v modernom zmysle. O tzv. nárečovej terminológii porov. napr. práce J. R. Nižanského (1966, 1982a, 1982b, 1984a, 1984b), Š. Liptáka (1980), K. Palkoviča (1987, 1993) a ī.

2.8 TM a onymická motivácia

Problematika teritoriálnej determinovanosti proprií z hľadiska teórie lexikálnej motivácie nie je dostatočne prebádaná. Na tomto mieste sa preto obmedzíme len na niekoľko úvodných skicovitých poznámok, ktoré majú diskusný charakter. Tejto téme v budúcnosti bude potrebné venovať sústredenejšiu analytickú pozornosť.

Aj pri proprietách je metodologicky nevyhnutné vychádzať zo základnej charakteristiky teritoriálnej motivácie. Jej podstatou je teritoriálna determinovanosť, t. j. prototypové používanie lexikálnej jednotky na istom území, resp. ohraničenosť akčného (presnejšie

jazykovokomunikačného) rádia propria na isté územie.⁵ Akčný rádius chápeme ako komunikačné pole pôsobnosti daného propria. Napríklad neoficiálne toponymá *Žaca*, *Žarka* (vznikli skrátením oficiálneho ojkronyma *Žarnovica*) sa používajú v mikroregióne stredného Pohronia (*Žarnovica* a okolie). Naproti tomu štruktúrne analogický prípad *Blava* (z *Bratislava*) sa pod vplyvom známosti toponymického objektu dostal do všeobecného jazykového povedomia používateľov slovenčiny prakticky na celom území Slovenska, preto tu o TM neuvažujeme. Lokalizačnú funkciu toponyma teda automaticky nespájame s TM. Ak by to tak bolo, všetky toponymá by sme museli považovať za teritoriálne motivované. V tomto ohľade sa ako dôležitá ukazuje aj dichotómia štandardizovanosť – neštandardizovanosť, ktorá súvisí aj so vzťahom primárnosť – sekundárnosť (porov. aj Krško, 2002). Oficiálna, štandardizovaná podoba propria je teritoriálne nemotivovaná, nie je viazaná na používanie na istom území, napr. *Žarnovica*. Neoficiálne podoby toponým môžu (*Žaca*, *Žarka*), ale nemusia (*Blava*) byť teritoriálne viazané.

Obmedzený akčný rádius (k termínu porov. Krško, 2002) majú aj prezýkové vlastné mená, resp. konkrétnejšie v tomto prípade uvažujeme o prezýkových obyvateľských menách, ktoré sú zväčša expresívnymi a neoficiálnymi pomenovaniami obyvateľov istej obce (k akčnému rádiu tohto typu pomenovanie porov. Krško, 1999, s. 50). Podobne status tohto typu proprií charakterizuje V. Uhlár (1993, s. 282), keď konštatuje, že „často majú miestne a časové obmedzenia“.

Pri neoficiálnych propriách však lokalizovanosť zohráva dôležitú úlohu pri porovnaní individuálnych antroponymických prezývok (typu *Kuco*, *Olo*, *Bárni*) a toponymických prezývok (*Pažravá pri Zvolene*), resp. obyvateľských prezývok, ktoré sú však úzko zviazané s príslušným územím, keďže pomenúvajú obyvateľov príslušnej obce, takže aj keď ide o antroponymá, sú toponymicky viazané. V. Blanár (1996, s. 160) v tejto súvislosti píše o zviazanosti pomenovania s príslušným onymickým objektom v teréne, čo sa týka tak toponým, ako aj obyvateľských prezývok.

Možno teda poukázať na rozdiel medzi primárne sociálnou determinovanosťou antroponyma a primárne teritoriálnej determinovanosťou toponyma (porov. aj Blanár, 1996, s. 160; Šrámek, 1999, s. 70), čo sa odráža aj v chápaní TM. Individuálne prezývky nie sú teritoriálne motivované, vyznačujú sa registrovou a socioleklickou motiváciou. Toponymické prezývky a obyvateľské prezývky za teritoriálne motivované považujeme.

Záver

Vychádzajúc z furdíkovskej teórie motivácie v lexikálnej zásobe, v štúdii sme charakterizovali základné kontúry teritoriálnej motivácie ako adherentného, extralingválneho typu, pretože motív existencie teritorializmu (dolníkovská funkčná

---

⁵ Pojem/termín jazykovokomunikačný rádius je inšpirovaný konceptom J. Krška (1999), ktorý píše o akčnom rádiu propria.

separácia) vychádza z mimojazykového priestoru. Prototypovo teritoriálne motivované sú dialektizmy, ale územne príznakové môžu byť aj nenárečové typy lexikálnych jednotiek. Terminologicky by bolo možné v oboch prípadoch uvažovať o strechovom termíne teritorializmus s pojmovým vymedzením „lexikálna jednotka charakteristická používaním na istom teritóriu“. Dané teritórium môže byť mikroregión (jedna obec, častejšie však skupina obcí) alebo makroregión (t. j. v dialektologickej terminológii makroareál). Pri aplikácii pojmovovo-terminologického inštrumentária stratifikačnej koncepcie môžeme konštatovať, že teritoriálnosť, ktorej pôvod spočíva v nárečovej diferencovanosti, „presakuje“ aj do subštandardnej a štandardnej variety. Zistila sa „makroareálsová“ existencia západoslovenského, stredoslovenského a východoslovenského variantu subštandardnej a v menšej miere aj štandardnej variety slovenčiny.

Za dôležitý aspekt teórie motivácie pokladáme analýzu motivačnej relačnosti – vzťahov medzi jednotlivými typmi lexikálnej motivácie. V príspevku sme analyzovali TM v spolupráci so slovotvornou, morfologickou, syntaktickou, frazeologickej, interlingválnou, abreviačnou, terminologickou a onymickou motiváciou.

Literatúra:

BARTKO, L. (1980): Miesto slov cudzieho pôvodu v nárečovom slovníku. In: L. Bartko et al. (eds.) *Dialektologický zborník. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 89–93.

BARTKO, L. (1995): Ukrajinské, respektíve ukrajinsko-poľské lexikálne prvky v abovskom nárečí na východnom Slovensku. In: M. Kondratuk (ed.) *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniośląskim*. Białystok: Zakład Filologii Wschodniośląskich, s. 67–74.

BARTKO, L. (2004): Jazykové kontakty slovenčiny s maďarčinou a ich odraz vo východoslovenských nárečiach. In: M. Imrichová (ed.) *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove, s. 335–346.

BLANÁR, V. (1996): *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.)* Bratislava: Veda.

BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. (1978): *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

BOSÁK, J. (1990): Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: J. Horecký (ed.) *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, s. 75–84.

- BUFFA, F. (1957): Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši. In: J. Štolc (ed.) *Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 286–297.
- BUFFA, F. (1968): Slovotvorná stránka nárečí a spisovného jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 19, č. 1–2, s. 200–204.
- BUFFA, Ferdinand: O výskume a atlasovom spracovaní slovotvornej stránky slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 1971, roč. 36, č. 1, s. 3 – 12.
- BUFFA, F. (1972): Šarišské nárečia. II. Tvorenie slov. In: M. Chmelárová (ed.) *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 14. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 169–289.
- BUFFA, F. (1973): O slovotvornej diferenciácii v slovenských nárečiach. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 24, č. 1, s. 60–62.
- BUFFA, F. (1974): O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach. In: *Slovenská reč*, roč. 39, č. 2, s. 75–80.
- BUFFA, Ferdinand (1978a): *Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. 1. vyd. Bratislava: Veda.
- BUFFA, Ferdinand (1978b): O rozličných stupňoch nárečovej slovotvornej diferenciácie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 29, č. 1, s. 74 – 78.
- BUFFA, F. (1980): Derivácia ako prameň obohacovania nárečovej lexiky. In: J. Ružička (ed.) *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník*. Bratislava: Veda, s. 47–50.
- BUFFA, F. (1981): *Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá: Mapy*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (1982): O slovnej zásobe šarišských nárečí zo štruktúrneho hľadiska. In: I. Michnovič (ed.) *Nové obzory 24. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 209–217
- BUFFA, F. (1986): O slovotvorných svojskostiah východoslovenských nárečí. In: I. Michnovič (ed.) *Nové obzory 28. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 177–187.
- BUFFA, F. (1987): *Odvodené abstraktá v slovenských nárečiach*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.
- BUFFA, F. (1994): *Zo severošarišskej frazeológie*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (2004): *Slovník šarišských nárečí*. Prešov: Náuka.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DUDOK, D. (1972): *Nárečie Pivnice v Báčke*. Martin: Matica slovenská.
- FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- FURDÍK, J. (2008): *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG.
- GAVUROVÁ, M. (2013): *Skratka ako lexéma. (Abreviačná motivácia v lexike.)* Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.

- HABOVŠTIAK, A. (1965): Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HORÁK, G. (1955): Nárečie Pohorelej. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HORECKÝ, J. (1979a): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: J. Kačala (ed.) *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda, s. 13–22.
- HORECKÝ, J. (1979b): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.
- KARPINSKÝ, P. – OLOŠTIAK, M. (2015): Slovotvorná motivácia a teritoriálna motivácia. In: M. Ološtiak (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN.
- KRŠKO, J. (1999): Prezýkové vlastné meno verus onymum. In: *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela 1*. Banská Bystrica: UMB, s. 47–56.
- KRŠKO, J. (2002): Niekoľko pohľadov na prezýkové vlastné meno. In: M. Nábělková – M. Šimková (eds.) *Varia. 9. Zborník materiálov z IX. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 1. – 3. december 1999)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 129–135.
- KRŠKO, J. (2001): *Terénnne názvy z Muránskej doliny*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- KRŠKO, J. (2008): *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- LIPTÁK, Š. (1980): O výskume remeselnickej ľudovej terminológie a jej zaradení do nárečového slovníka. In: L. Bartko et al. (eds.) *Dialektologický zborník. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 121–126.
- MATEJČÍK, J. (1975): *Lexika Novohradu. Vecný slovník*. Martin: Osveta.
- MLACEK, J. (2007): Štúdie a state o frazeológii. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta.
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. a kol. (1995): *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul. Dostupné aj na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>
- NIŽNANSKÝ, J. R. (1966): Vinohradnícka terminológia v západoslovenskej obci Brestovany. In: E. Pauliny (ed.) *Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 224–245.
- NIŽNANSKÝ, J. R. (1982a): Členitosť vinice a jej nárečová terminológia. In: *Slovenská reč*, roč. 47, č. 6, s. 332–340.
- NIŽNANSKÝ, J. R. (1982b): Z terminologickej vrstvy nárečovej slovnej zásoby. (Krupobitic, ľadovec, krúpy a synonymá.) In: *Kultúra slova*, roč. 16, č. 10, s. 342–350.
- NIŽNANSKÝ, Jozef R. (1984a): Terminologická vrstva lexiky v Slovníku slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 2, s. 84 – 90.

- NIŽNANSKÝ, J. R. (1984b): Ľudová terminológia ako súčasť teritoriálneho dialektu. In: J. Kačala (ed.) *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, s. 306–309.
- OLOŠTIAK, M. (2011): *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- ONDŘUS, P. (1956): *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ONDŘUS, P. (1966): Z komparatívnej frazeológie Slovenského Komlóša. In: E. Pauliny (ed.) *Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 211–233.
- PALKOVIČ, K. (1981): *Slovenské nárečia (príručka pre terénny výskum)*. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko v Banskej Bystrici.
- PALKOVIČ, K. (1987): Nárečová terminológia súvisiaca so zakálačkou. In: I. Ripka (ed.) *Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia*. Bratislava: Veda, s. 55–70.
- PALKOVIČ, K. (1993): *Z nárečia starej Modry. Ľudová keramická terminológia*. Modra: Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre.
- RIPKA, I. (1987): Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. In: I. Ripka (ed.) *Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia*. Bratislava: Veda, s. 7–20.
- RIPKA, I. (1981): *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. (2004): *Základy slovenskej lexikológie*. 2. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: J. Mlacak (ed.) *Studio Academica Slovaca. 23*. Bratislava: FF Univerzity Komenského, s. 225–240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: M. Ološtiak – D. Slančová – M. Ivanová (eds.) *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 341–357.
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. I. A – K. (1994) F. Buffa – A. Ferenčíková – J. Nižnanský – I. Ripka (eds.). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. II. L – P (povzchádzat). (2006) I. Ripka. (ed) Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- STANISLAV, J. (1932): *Liptovské nárečia*. Martin: Matica slovenská.
- ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecnej onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- UHLÁR, V. (1995): Najvýznamnejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku. In: *Slovenská reč*, roč. 60, č. 5–6, s. 302–306.
- UHLÁR, V. (1993): Obyvateľské prezývky v Liptove. In: *Kultúra slova*, roč. 27, č. 9–10, s. 277–282.

Príspevok bol vypracovaný ako súčasť projektu VEGA 1/0433/16 *Slovotvorná a morfematická štruktúra slovenského slova*.

Resumé

On Territorial Motivation of Lexical Units

The paper focuses on the notion of territorial motivation (TM) which is defined as an extralinguistic type of lexical motivation. TM is prototypically typical for regional, or dialectal words such as *švábka*, *krumple*, *gruľe* ('potatoes'). In the first part the notion of TM is analysed, the second part is concerned with the co-operation of TM with some other types of lexical motivation: with word-formation motivation (e.g. word-formation processes typical for a given region, regional variation of word-formation), with morphological motivation (conversion of regional words), with syntactic motivation (regional multi-word expressions), with phraseological motivation (idioms typical for a given region), with interlingual motivation (lexical borrowing in a given dialect), with abbreviation motivation (abbreviation of regional words), with onymic motivation (territorial determination of proper names).

K niekoľkým aspektom slovesnej prípony -u v 1. os. sg. vo východoslovenských nárečiach

Viera KOVÁČOVÁ

Abstrakt:

Slovesná prípona -u v 1. os. sg., zachovaná na slovenskom jazykovom území ako súčasť konkrétnych nárečových systémov, patrí medzi súbor jazykových javov petrifikujúcich starší stav vývoja slovenského jazyka (archaizmus reliktného typu). Vo východoslovenskom nárečovom makroareáli je súčasťou morfologickej štruktúry nárečí sotáckych, užských, stredozemplínskych (východný regón východoslovenských nárečí), severošarišských a západoabovských (západný regón východoslovenských nárečí). Udržanie prípony -u, resp. toho stavu, v ktorom vedľa seba existujú dve slovesné prípony 1. os. sg. (-u, -m) so štruktúrnou pozíciou a funkčným uplatnením v diferencovaných slovesných paradigmách, príspevok predstavuje so zohľadnením niekoľkých aspektov: príznakovosť/bezpríznakovosť, centrálnosť/okrajovosť, kontinuálnosť/reštituovanosť staršieho vývinového stavu, diachrónna/synchrónna dynamika.

Kľúčové slová:

slovesná prípona -u v 1. os. sg., petrifikácia staršieho vývinového stavu slovenského jazyka: petrifikácia kontinuálna, petrifikácia reštituovaná, synchrónna dynamika jazyka, východoslovenské nárečia

Kontakt:

Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku
viera.kovacova@ku.sk

1 Aspekt príznakovosti a bezpríznakovosti

Kartografické spracovanie územného rozšírenia slovesných osobných prípon 1. os. sg. v slovenských nárečiach podľa *Atlasu slovenského jazyka* (ASJ, 2, 1981, s. 225, 228–233) pre slovenské jazykové územie zreteľne vypovedá o integračnej sile slovesnej prípony -m. Ide pritom o integračnú silu teritoriálnu, štruktúrnu a funkčnú:

- prípona -m v 1. os. sg. charakterizuje celé slovenské jazykové územie,
- na majoritnom slovenskom jazykovom území má daná prípona svoje výhradné rozšírenie,

- na minoritnom území slovenského jazyka sa s ňou v príslušných nárečových štruktúrach stretávame popri zachovanej prípone *-u*,
- v morfológickej štruktúre väčšiny slovenských nárečí ide o centrálny prvok s maximálnou mierou pozičného a funkčného uplatnenia, t. j. s unifikujúcim uplatnením v paradigmе všetkých slovesných tried a slovesných typov (jednotný formálny prostriedok s funkciou signalizácie gramatického významu 1. os. sg. ako výsledok homogenizácie triedy slovesných tvarov 1. os. sg. prostredníctvom zovšeobecnenia prípony *-m*).

Integračná sila prípony *-m* v 1. os. sg. sa prejavuje aj v medzijazykovom porovnaní, a to jednak v porovnávacích reláciách historického vývinu českého a slovenského jazyka [vystupuje ako jeden z differenčných morfológických znakov slovenčiny (zovšeobecnenie prípony pre všetky slovesné typy) a čeština (uplatnenie prípony *-m* v 1. os. sg. v obmedzenom okruhu slovesných tried¹)], jednak v slovensko-ukrajinských porovnávacích reláciách [napr. V. Latta (1981, s. 100) pri charakteristike slovensko-ukrajinskej jazykovej hranice v priestore východného Slovenska radí protiklad uplatnenia slovesných prípon *-m* verus *-u* v 1. os. sg. do súboru slovensko-ukrajinských morfológických diferencií].

Na pozadí maximálnej miery unifikačného systémového a funkčného uplatnenia tejto prípony, príznačného pre väčšinu slovenských nárečí, možno na slovenskom jazykovom území vnímať ako príznakový stav v systémoch tých slovenských nárečí, v ktorých proces medziparadigmatickej expanzie prípony *-m* neboli v plnej miere realizovaný [priekopprípony *-m* zo sústavy atematických slovies do sústavy tematických slovies bol parciálny, jej uplatnenie v rámci jednotlivých slovesných typov v daných nárečových systémoch pritom vykazuje nielen mieru zhody, ale aj medzisystémových nárečových diferencií – porov. údaje z komentárových častí *Atlasu slovenského jazyka* z hľadiska rozsahu uplatnenia prípony *-m* v slovesných paradigmách (ASJ, 2. časť druhá, 1978, s. 136): typ *vol-a:m*² na východnom okraji východoslovenského územia – typ *rob-i:m/rozum-i:m, vol-á:m* na západnom okraji západoslovenského územia: skalické nárečia na Záhorí].

¹ Prípona atematických slovies *-m* substituuje príponu *-u* pri tematických slovesách, „která měla v 2. os. sg. v koncovce *dłouhou samohlásku* (jde o dnešní třídu IV. a V.): *za starší dělaju, děláš, sázíju, sázíš, uměju, umíš, trp'u, trpíš, prošu, prosíš je od konce 14. stol. zpravidla už jen dělám, děláš, sázíem, sázíš, umíem, umíš, trpím, trpíš, prosím, prosíš*“ (Cuřín a kol., 1964, s. 83–84; pozri i s. 100). Uplatnenie prípony *-m* pri všetkých slovesných typoch, ktoré je na území českého jazyka známe v kopaničiarskych východomoravských nárečiach, sa vysvetľuje ako jav vzniknutý sekundárne – kolonizáciou zo slovenského územia (Belič, 1972, s. 188, 321).

² V prípade výčlenenia tematických submorphém a gramatických morfém uplatňujeme grafické označovanie rozsegmentovaných jednotiek podľa *Morfemického slovníka slovenčiny* (Sokolová – Moško – Šimon – Benko, 1999): dvojbodka signalizuje pričlenenie tematickej submorphémy ako infixu k jadrovej (gramatickej) morfémne, s ktorou vytvára jednu rozšírenú hypermorphému (MSS, 1999, s. 12).

Udržanie dvoch slovesných prípon (*-u*, *-m*) v okrajových častiach územia slovenského jazyka je v odborných prácach reflektované tak v domáčich, ako aj medzijazykových súvislostiach.

V medzijazykovom porovnaní sa stav v okrajových častiach slovenského jazykového územia zohľadňuje buď na úrovni jednoduchého zachytenia, opisu paralelnosti stavu na jazykovom pomedzí v geneticky diferencovaných nárečových systémoch [napr. pri opise slovensko-ukrajinskej jazykovej hranice V. Latta (1981, s. 100) príponu *-u* v 1. os. sg. predstavuje ako charakteristický znak ukrajinských (rusínskych) nárečí oproti prípone *-m* v slovenských nárečiach, no zaznamenáva aj jej uplatnenie v morfologickom systéme sotáckych východoslovenských nárečí], alebo sa v nadväznosti na praslovanské genetické východisko paralelný jav vysvetluje v intenciách historického vývinu príslušných slovanských jazykov, t. j. v nárečových systémoch nepatriacich k tomu istému národnému jazyku sa zdôrazňuje autochtonnosť slovesných prípon. V historickej línii slovenského jazyka sa diverzita vývinu prejavená v okrajových slovenských nárečiach (spočívajúca v petrifikácii staršieho stavu) vysvetluje okrajovou polohou, podporujúcou zachovávanie staršieho vývinového stavu, a špecifickými podmienkami jazykového pomedzia, vytvárajúcimi vhodnú bázu na udržiavanie paralelných jazykových javov (pozri napr. ASJ, 2, časť druhá, 1978, s. 133; Čeripková, 2001, s. 12; Kováčová, 2010, s. 116–117).

Zo synchrónneho hľadiska výskyt dvoch slovesných prípon 1. os. sg. (*-u*, *-m*), prípon s tým istým gramatických významom a tou istou funkciou, nadobúda v slovenskom nárečovom priestore status príznakovosti, areálovej i štruktúrnej. Príznakovosť súvisí s periférnosťou (areálovou i štruktúrnou) a z toho vyplývajúcou zriedkavosťou, a tým i so signifikantnosťou výskytu na slovenskom jazykovom území. Ako sme už uviedli vyššie, keďže na majoritnom slovenskom jazykovom území, a teda aj v štruktúre väčšiny slovenských nárečí, je 1. os. sg. signalizovaná výlučne príponou *-m*, stav odchyľujúci sa od tohto porovnávacieho východiska je synchrónne príznakový.

V týchto súvislostiach sa ako vhodné javí uviesť konštatovanie P. Žiga (2012, s. 7, s. 137) o vytváraní obrazu prirodzenej podoby jazyka, jeho znakov v konkrétnom čase a na konkrétnom mieste, o potrebe poukázania na prirodzenosť javov v súčasnom jazyku, ako aj z pohľadu použiteľnej minulosti, čiže v prestupujúcich sa líniach *tu – tam, vtedy – teraz*:

a) Ak pri vysvetľovaní stavu, ktorý charakterizuje slovenské nárečia v súčasnosti, uplatníme aj pohľad použiteľnej minulosti, synchrónne vnímaná areálová a štruktúrna príznakovosť dvoch slovesných prípon v systéme tvarov 1. os. sg. sa eliduje: dve osobné prípony s tým istým gramatickým významom a plniace tú istú funkciu, ale v diferencovaných slovesných paradigmách (atematické slovesá: psl. *-mb* > *-m*, tematické slovesá: psl. *-q* > *-u*) predstavujú všeobecné východisko, z ktorého sa ako výsledok historického vývoja vyvinul stav, ktorý v slovenskom nárečovom priestore v súčasnosti registrujeme ako centrálny a okrajový (pozri ďalej).

b) Príznakovosť dvoch slovesných prípon v priestore a štruktúre slovenských nárečí sa relativizuje aj zohľadnením hľadiska konkrétneho miesta a času, hľadiska *tu a teraz*, t. j. ak sa na problematiku slovesných prípon pozérame z hľadiska konkrétneho nárečia, v ktorom aj v synchrónnom pohľade prirodzenou súčasťou jeho štruktúry je tak prípona *-m*, ako aj prípona *-u* (ich paralelný výskyt v konjugačnom systéme a komunikačné uplatňovanie). V konkrétnom nárečovom celku slovesná prípona *-u* môže dokonca predstavovať aj prvok jeho štruktúrneho centra, ako je to napr. v prípade sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína (pozri ďalej).

2 Centrálny a okrajový stav z aspektu prípon 1. os. sg.

Už sme spomenuli, že vývin prebiehajúci v tvarovom okruhu tematických (1. os. sg. *-u*) a atematických (1. os. sg. *-m*) slovies priniesol pre slovenské jazykové územie vytvorenie dvojakého stavu: 1) centrálneho a 2) okrajového.

1) *Centrálny stav* (majoritná časť slovenského jazykového územia) reprezentujú nárečové systémy s unifikovanou príponou *-m* v 1. os. sg. ako výsledok homogenizácie triedy slovesných tvarov rozšírením pozície prípony *-m* aj v rámci paradigmy tematických slovies a substitúciou prípony *-u* v tejto pozícii. Pôvodná opozícia tematické – atematické slovesá signalizovaná odlišným okruhom osobných slovesných prípon prestáva byť relevantná, neutralizuje sa, prípona *-m* v súbore slovesných paradigiem prestáva plniť klasifikačnú, resp. identifikačnú a diferenčnú funkciu (ematicickosť) a substitúciou prípony *-u* pri pôvodne tematických slovesách rozširuje svoju štruktúrnu i funkčnú pozíciu: bez ohľadu na pôvodnú tematickosť – atematickosť slovies v súbore slovesných tvarov funguje ako jediný signalizátor tvaru a gramatického významu 1. os. sg. R. Krajčovič (1983, s. 29) ustálenie tohto stavu v slovenčine charakterizuje ako výsledok maximálnej medziparadigmatickej expanzie.³

---

³ V historických vývinových súvislostiach pôvodná kvantitatívna dominantnosť prípony *-u* v starej slovenčine ako prípony charakterizujúcej majoritnú množinu tematických slovies oproti minoritnej množine piatich atematických slovies (*byti, dati, jésti, imati, věděti*; porov. napr. Krajčovič, 1988, s. 129) s príponou *-m* v tvaroch 1. os. sg. vyvoláva otázku, prečo na väčšine slovenského jazykového územia z konkurenčného zápasu dvoch prípon v procese medziparadigmatického vyrovnanenia víťazne vychádza prípona *-m*, a to napriek málopočetnému okruhu slovies predstavujúceho bázu jej pôvodného uplatnenia. Hľadanie odpovede na danú otázku je zložité (rekonštrukciu medziparadigmatického procesu vyrovnanenia tvarových okruhov tematických a atematických slovies stáže absencia pramenného materiálu z najstaršieho obdobia vývinu slovenčiny) a odborná literatúra na ňu nazerá z viacerých hľadísk. Podľa R. Krajčoviča (1981, s. 154; 1988, s. 131) predpoklady na uskutočnenie procesu medziparadigmatického vyrovnanenia tvarov atematických a tematických slovies sa vytvorili po kontrakcii a zániku jerov a jeho dokončenie je časovo situované približne do rozhrania 13. a 14. storočia, keď sa v 1. os. sg. definitívne zovšeobecňuje prípona *-m*. V širších slovanských súvislostiach (slovenčina a južnoslovanské jazyky: prípona *-m* – gramatický historický paralelizmus predstavujúci výsledok identickej motivácie, a to zintenzívnejnej tendencie ku komplexnej unifikácii prezentných slovesných

2) *Okrajový stav* reprezentujú nárečové systémy, v ktorých osobná prípona *-m* prenikla do štruktúrnych pozícii prípony *-u* len čiastočne, v slovesných paradigmách sa tak aj v súčasnosti uplatňujú dve prípony nesúce gramatický význam a signalizujúce tvar 1. os. sg.: *-m* a *-u*. Tieto nárečové systémy sú pre súčasnú slovenčinu svedectvom udržiavania stavu pôvodne príznačného pre starú slovenčinu. V súvislosti so zachovávaním staršieho vývinového stavu v ich slovesných paradigmách možno zároveň poukázať na chápanie

---

paradigiem) a vychádzajúc z chronológie a dokladového materiálu v starej srbčine (uplatnenie prípony *-m* pri slovesách typu *zaklin-a:m* v 13. storočí, neskôr uplatnenie pri slovesách iných typov), aj pre starú slovenčinu predpokladá, že počiatok maximálnej medziparadigmatickej extenze prípony *-m*, výsledky ktorej dodnes slovenské nárečia zachovávajú, spočíva v tvarovej analógii *dám, imám* → *volám* (k tomu pozri bližšie i nasledujúcu časť príspevku venovanú stavu v nárečových systémoch na okraji slovenského jazykového územia). Formálny predpoklad pre jej ustálenie spočíval podľa autora v prípone *-me* alebo *-mo* uplatňujúcej sa v 1. os. pl. (Krajčovič, 1983, s. 29–30). Aj E. Pauliny vidí začiatok prieniku atematickej prípony *-m* v jej presadzovaní sa pri slovesách typu *volat*, pričom primárnu príčinu jej uplatnenia vidí v odstraňovaní tvarovej homonymie (príp. čiastočnej tvarovej homonymie) vznikajúcej po denazalizácii a zániku koncového *-t/-t* v tvaroch 3. os. medzi tvarmi 1. os. sg. a 3. os. pl., na zintenzívnení ktorého mala pri blízkosti týchto tvarov svoj podiel aj odchylnosť tvaru 1. os. v rámci sústavy singulárových tvarov (*volaju – voláš – volá – voláme – voláte – volajú*) – túto odchylnosť v sústave singulárových tvarov prebratie prípony *-m* odstraňovalo (Pauliny, 1963b, s. 478–479). Jeden z najnovších príspevkov k vysvetleniu príčin vedúcich k zovšeobecneniu osobnej prípony (tvarotvornej morfém) *-m* v 1. os. sg. predstavuje koncepcia P. Žiga (2003, s. 116–119), ktorý – na báze straty funkčnosti pôvodných tvarových okruhov tematických a atematických slovies – k analogickému vyrovnávaniu tvarových okruhov pristupuje ako k svedectvu funkcionomotivačných zmien vo vývine slovies. Ustálenie tvarotvornej morfém *-m* P. Žigo vysvetľuje v reláciach vnútroparadigmatického vyrovnávania tvarotvorného základu, ktorého súčasťou sa stala aj prítomníková tematická morféra, a práve tá ovplyvnila povahu tvarotvornej morfém *-m* v 1. os. sg. Ustálením prípony *-m* v 1. os. sg. sa totiž odstránilo potenciálne napätie medzi vokálovom vo funkcií tematickej morfém *-m* a vokálovom vo funkcií tvarotvornej morfém *-m*. A tak napiek málopočetnosti skupiny atematických slovies sa ich tvarotvorná morféra vyznačovala výšou mierou funkčnosti. P. Žigo pri uvažovaní o vplyve analógie a interpretácii ustáľovania tvarotvornej morfém *-m* v 1. os. sg. súčasne upozorňuje (na pozadí vývinu tvarov 3. os. pl.) aj na relatívnu povahu daného analogického vysvetľovania: „*V našom prípade sa samozrejmosť ustáľovania tvarotvornej prípony -m v 1. os. singuláru prejaví na jednej strane ako presvedčivá vtedy, ak sa ňou odstraňuje napätie medzi tematickou morfémou – vokálovom – a pôvodnou vokalickou tvarotvornou morfémou tematických slovies. Relativnu povahu nadobudne tento argument vtedy, ak si uvedomíme tvary 3. os. plurálu v podobách -ajú, -ejú, -ujú ako dedičstvo z predchádzajúceho vývinového obdobia jazyka a ak sa necháme poučiť teóriou poznania a budeme si všímať, do akej miery je v tomto prípade analogické vysvetľovanie spoľahlivé. Analogické vysvetľovanie postihuje súvislosti, ktorými možno pochopiť podobnosť, zhodu, rozdielnosť a pomernosť známeho a prv („doteraz“) neznámeho a malo by sa opierať o predpoklad, že sa naše vysvetľovanie deje na rovnakom stupni myslenia a poznania, na akom došlo k zmenám, o ktorých predpokladáme, že sú analogické. A uvedomovanie si tohto nedostatku je v historickojazykovedných disciplínach hlavnou príčinou, na základe ktorej hovoríme o relatívnej povahе niektorých vývinových zmien*“ (Žigo, 2003, s. 119).

vývinového archaizmu v užšom (jav) i širšom (systemizácia prípon) kontexte. V užšom kontexte ako vývinový archaizmus vystupuje do popredia zachovanie prípony *-u* na podloží jej širšieho zániku realizovaného v substitučnom procese (substitúcia príponou *-m*). V širšom kontexte vystupuje do popredia práve aspekt systemizácie prípon 1. os. sg. (*-u*, *-m*) v slovesných paradigmách: ide o zachovanie toho stavu, v ktorom vedľa seba existujú dve slovesné prípony so štruktúrnou pozíciou a funkčným uplatnením v diferencovaných slovesných paradigmách.

O tom, že petrifikácia vo svojej podstate odzrkadluje dynamickú inováciu v jazyku a projekciu zmien prebiehajúcich v čase, svedčí v prípade prípony *-u* a *-m* skutočnosť, že ich funkčné a pozičné uplatnenie nie je automatickým priemetom paradigmatickej opozície tematicosť (prípona *-u*) – atematicosť (prípona *-m*), ale predstavuje kvalitatívne inovovaný štruktúrny stav konštituujúci sa v nadväznosti na vývinové zmeny zasahujúce sústavu slovesných tried. Rozsah medziparadigmatického prieniku prípony *-m* do sféry prípony *-u* v nárečových systémoch na východnom (*vol-a:m*) i západnom (*vol-á:m*, *rob-í:m*) okraji územia slovenského jazyka prináša dôležité údaje pre vytváranie obrazu o začiatkoch a priebehu procesu medziparadigmatického vyrovnávania v starej slovenčine, ktoré sú o to cennejšie, že, ako je známe, na rekonštrukciu priebehu tejto jazykovej zmeny nemáme pre slovenčinu dostatok písomných dokladov. R. Krajčovič preto v kontexte absencie dokladových materiálov pre začiatky tohto unifikačného procesu (k najstarším známym dokladom uplatnenia prípony *-m* pri tematických slovesách patria tvary zaznamenané v 14. a 15. storočí: *pojdem* – 1386; *žalujem* – 1473; Krajčovič, 1983, s. 29) z chronologického hľadiska využíva dokladový materiál zo starej srbčiny, ktorý pre 13. storočie dosvedčuje uplatnenie prípony *-m* v rámci tvarotvornej zložky⁴ *-am* (typ *zaklin-a:m*) a v 14. storočí v rámci tvarotvornej zložky *-im* (typ *plat-i:m*). Pre potreby tejto časti príspevku, v ktorej sa zohľadňuje stav v slovenských nárečových celkoch zachovávajúcich dve prípony 1. os. sg., zopakujme (porov. poznámku pod čiarou č. 3) autorov predpoklad vytvorený na uvedenom základe, že aj v slovenčine začiatok prieniku prípony *-m* do sféry prípony *-u* tvorí tvarová analógia *dám*, *imám* → *volám* s následným pokračovaním procesu (Krajčovič, 1983, s. 29). V tomto smere v odbornej literatúre (či už pri charakteristike medziparadigmatického vyrovnávania, alebo v odkazoch na zachovanie prípony *-u* ako archaizmu v slovenských nárečiach) ostáva nespomenutá tá skutočnosť, že verifikáciu tohto predpokladu pre vývinovú líniu slovenčiny poskytuje práve nárečový materiál z okrajových oblastí slovenského jazyka: napr. vo východoslovenskej nárečovej oblasti sotácke nárečia severovýchodného Zemplína⁵, so zachovanou dvojicou slovesných prípon 1. os. sg., uplatňovaním prípony *-m* v rámci tvarotvornej zložky *-a:m* (prienik

---

⁴ Pre potreby našej práce tematické infixy chápeme ako súčasť tvarotvornej zložky (bližšie Morfematický slovník slovenčiny, 1999, s. 20, 48).

⁵ Tak aj v severošarišských nárečiach, porov. Pauliny, 1963b, s. 477; Buffa, 1995, s. 153.

prípony *-m* k slovesám typu *volac: vol-a:m*⁶ vo svojej nárečovej štruktúre petrifikuju začiatok fázu medziparadigmatického unifikačného procesu [v skalických nárečiach na Záhorí vrátane jeho pokračovania (+ tvarotvorná zložka *-í:m*)]. Substituovanie prípony *-u* príponou *-m* pri slovesách iných typov, vyskytujúce sa v nárečových prejavoch súčasných používateľov nárečia (variantnosť typu *hvaŕu – hvarim, spadnu – spadňem, obrezuju – obrezujem, peču – pečem* a i.), je novšia záležitosť, na ktorú ako na jeden z prejavov synchrónnej jazykovej dynamiky upozorňujeme vo štvrtej časti nášho príspevku (pozri ďalej).

3 Aspekt kontinuálnej a reštituovanej petrifikácie staršieho vývinového stavu

Ako sme už uviedli a ako to kartograficky aj slovne v komentároch k mapám zaznamenáva *Atlas slovenského jazyka* (pozri ASJ, 2, časť prvá, 1981, s. 225, 228–233; ASJ, 2, časť druhá, 1978, s. 133, 136–139) i v dialektologických prácach prezentované opisy nárečových systémov, izoglosné zóny teritoriálneho rozšírenia slovesnej prípony *-u* v 1. os. sg. sa tiahnu okrajovými časťami slovenského jazykového územia. V priestore západoslovenských nárečí, na ich západnom okraji ide o skalické záhorské nárečia (skalický rajón záhorského nárečia – Krajčovič, 1988, s. 212), v priestore východoslovenských nárečí, na ich východnom okraji (východný región východoslovenského nárečového makroareálu) územné rozšírenie prípony *-u* dokonca integruje hned niekoľko nárečových celkov: areál užských nárečí, sotáckych nárečí pri Sobranciach (malá sotácka nárečová oblasť),⁷ sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína (veľká sotácka nárečová oblasť) – k nim sa z areálu zemplínskych nárečí pripájajú stredozemplínske nárečia,⁸ na svojej východnej hranici susediac s areálom

⁶ Uplatnenie prípony *-m* v 1. os. sg. pri slovesách typu *volac* v okrajových východoslovenských nárečiach a identická situácia v kontaktových karpatských rusínskych nárečiach (bližšie o stave v rusínskych nárečiach Vaňko, 2000, s. 34–35, 54; Vaňko, 2010, s. 35) sa vysvetľuje v reláciach kontrakčnej zmeny skupiny *-aje-*: pôv. psl. *volajō – volaješ*.

⁷ Diferencujúce označenie malá sotácka oblasť (rozprestierajúca sa na území užských nárečí pri Sobranciach) – veľká sotácka nárečová oblasť (severovýchodný Zemplín) do slovenskej dialektologickej literatúry zavádzza M. Čeripková (2001, s. 3). V koncepcii členenia slovenských nárečí podľa R. Krajčoviča sotácka oblasť na území užských nárečí vystupuje ako ich relativne samostatný okrajový rajón (Krajčovič, 1988, s. 294).

⁸ Pri vnútornom členení zemplínskych nárečí vychádzame z klasifikácie uplatnenej v štúdii M. Semjanovej *Pokus o vnútornú diferenciáciu zemplínskych nárečí* (1976), v ktorej lingvistka zemplínske nárečia diferencuje na nárečie dolného Zemplína (dolnozemplínske nárečie), stredného Zemplína (stredozemplínske nárečie) a horného Zemplína (hornozemplínske nárečie) a v ktorej slovesnú príponu *-u* v 1. os. sg. predstavuje ako jeden zo znakov charakterizujúcich stredozemplínske nárečia oproti jednotnej prípone *-m* v horno- a dolnozemplínskych nárečiach (Semjanová, 1976, s. 377). V nadväznosti na členenie uplatnené v práci M. Semjanovej M. Chochol (2005) v príspevku zaoberajúcom sa problematikou vymedzenia stredozemplínskych nárečí na základe geolingvistických kritérií spresňuje ich hraničnú líniu a zároveň poukazuje na to, že horný a dolný Zemplín v koncepcii členenia zemplínskych

užských nárečí, čím zóna prípony *-u* v priestore východného regiónu východoslovenských nárečí nadobúda charakter širšej územnej kompaktnosti. V západnom regióne východoslovenských nárečí zóna územného rozšírenia tejto prípony charakterom širšej územnej kompaktnosti s integračným prepojením viacerých východoslovenských nárečových celkov nedisponuje, v priestore slovenských nárečí nadobúda skôr enklávny charakter.⁹ Pre západný región je totiž charakteristická územná dominancia jednotnej prípony *-m*, pričom zóna jej teritoriálneho rozšírenia je narušená len v územne vzájomne izolovaných prípadoch: územím severošarišských a západoabovských nárečí.¹⁰ Faktory, ktoré v priestore severného Šariša a západného Abova viedli k vytvoreniu zóny s príponou *-u*, pritom v daných oblastiach nie sú identické.

Kým zachovanie prípony *-u* v severnej časti šarišských nárečí (severošarišské nárečia) je podmienené rovnakými podmienkami, aké prispievajú k petrifikácii tohto archaizmu v širšom priestore východného regiónu východoslovenských nárečí (1. okrajová poloha, z ktorej plynie vyššia miera konzervatívnosti a rezistentnosti nárečových systémov, 2. špecifické podmienky jazykového pomedzia: kontakt s karpatskými rusínskymi nárečiami ako vhodná báza na udržiavanie paralelizmov), existenciu enklávy prípony *-u* na území abovských nárečí podmieňujú odlišné faktory. Pre západoabovskú oblasť je totiž možné vysloviť predpoklad, že prípona *-u* v nárečovej štruktúre tohto územia je novším javom, vneseným do tejto oblasti obyvateľstvom prichádzajúcim z východného Zemplína. V dôsledku predpokladanej neskorej kolonizácie západného Abova východozemplínskym obyvateľstvom sa nárečie tejto oblasti širšie vyznačuje viacerými znakmi, ktoré nie sú súčasťou štruktúry vlastných abovských nárečí¹¹ a ktoré ho zbližujú so sotáckymi nárečiami severovýchodného Zemplína. Ako prvý na tieto západoabovské odlišnosti zaznamenané pri výskume abovských nárečí upozornil vo svojich príspevkoch z 30. rokov 20. storočia poľský dialektológ Z. Stieber, ktorý sa ich pokúsil aj vysvetliť, a to

---

nárečí podľa M. Semjanovej netreba automaticky zamieňať za severný a južný Zemplín – vo vnútornom členení zemplínskych nárečí nie sú, na základe objektívnych potrieb, uplatnené striktné zemepisné pojmy, čo sa prejavuje aj smerom k zemplínskym nárečiam označených ako stredozemplínske, ktoré v Zemplíne geograficky „v skutočnosti zaberajú jeho juhovýchod“ (Chochol, 2005, s. 197; pozri i s. 194–195).

⁹ Pri enklávnom charaktere prípony *-u* v západnom regióne východoslovenských nárečí berieme do úvahy územné relácie slovenských nárečových celkov. V priestore severošarišských nárečí, na severnom okraji východoslovenského nárečového makroareálu sa izoglosná zóna prípony *-u* pripája k zóne jej rozšírenia v karpatských rusínskych nárečiach (k prípone *-u* v 1. os. sg. v karpatských rusínskych nárečiach pozri bližšie Vařko, 2000, s. 33–35).

¹⁰ K prípone *-u* v 1. os. sg. ako k morfológickým znakom vyskytujúcim sa v severošarišských a západoabovských nárečiach pozri Buffa, 1995, s. 153; 1997, s. 208; Bartko, 1997, s. 201–202.

¹¹ Označenie vlastné abovské nárečia sa v slovenskej dialektológii v súvislosti s ich spresňujúcim vymedzením v pomere k západoabovským nárečiam vyskytuje napr. v prácach J. Štolca (1994, s. 115) a L. Bartka (1983, s. 257; 1997, s. 200).

práve východozemplínskou kolonizačnou vlnou (bližšie Bartko, 1983, s. 257). Následné porovnanie javov vyskytujúcich sa v nárečových systémoch západobovských obcí Rudník a Poproč s javmi charakteristickými pre sotácke nárečie východozemplínskej obce Jabloň (z vymenovaných znakov spomeňme aspoň výberovo zúžené vokály *e*, *ø*, *ä*, mäkké *r* i mäkké labiálne spoluďásky, slovesnú príponu *-u* v 1. os. sg., typ *dobroho*, príponu *-ok...*) Stieberovi jeho pôvodný predpoklad potvrdilo (porov. Stieber, 1935, s. 63). Neskoršie dialektologické výskumy L. Bartka v abovskej nárečovej oblasti pre západobovskú oblasť dosvedčili Stieberove zistenia o výskytte nárečových javov príznačných pre sotácky nárečový celok, resp. širšie i javov príznačných pre východný región východoslovenských nárečí (napr. *dobroho*, prípona *-ok*), ba dokonca priniesli poznanie, že územie výskytu týchto javov je o niečo väčšie, ako Z. Stieber uvádzal (Bartko, 1988, s. 194).

Synchrónne poznanie územného rozšírenia nárečového javu reprezentujúceho starší vývinový stav slovenčiny (v tomto prípade slovesná prípona *-u*) nemusí byť vždy aj svedectvom kontinuálneho, neprerušeného udržiavania staršieho vývinového stavu na danom území, ale môže ísť aj o stav sekundárne reštituovaný, ako to naznačuje príklad západobovských nárečí. Pre túto časť slovenského nárečového priestoru totiž možno vysloviať predpoklad, že prípona *-u* sa zachovala primárne nie ako výsledok kontinuálnej petrifikácie staršieho stavu, ale ako výsledok jazykových inovácií, ktoré zasiahli nárečovú štruktúru tejto oblasti: v nárečovej oblasti, v ktorej sa starší vývinový stav (reprezentovaný dvoma slovesnými príponami v 1. os. sg.) nezachoval, ale podľahol unifikačnej jazykovej zmene (*-m*, *-u* → *-m*), sa starší vývinový stav reštituoval sekundárne (*-m* → *-m*, *-u*), a to v dôsledku neskorších migračných pohybov obyvateľstva prichádzajúceho do tejto oblasti z územia s kontinuálnym zachovávaním staršieho vývinového stavu slovenského jazyka, a teda ako výsledok interferencie dvoch nárečových systémov (nárečového systému s unifikovanou príponou *-m* a nárečového systému prichádzajúceho obyvateľstva s dvoma príponami *-u*, *-m* v morfologickej štruktúre).

Z tohto uhla pohľadu územné rozšírenie prípony *-u* a jej ukotvenie v morfologickej štruktúre nárečí príslušných oblastí tak vlastne reprezentuje dvojaký typ petrifikácie staršieho vývinového stavu slovenského jazyka ako súčasti konkrétnych nárečových štruktúr:

- a) petrifikáciu kontinuálnu – archaizmus ako kontinuitná súčasť nárečovej štruktúry daného územia (sotácke, užské, stredozemplínske, severošarišské nárečia),
- b) petrifikáciu reštituovanú – archaizmus ako výsledok jazykovej inovácie v nárečovej štruktúre daného územia (západobovské nárečia).

4 Aspekt synchrónnej dynamiky

V reláciách synchrónnej dynamiky jazyka, pri zohľadnení synchrónnych vývinových tendencií v slovenských nárečiach všeobecne a ich aktuálnych prejavov v príslušnom

nárečovom celku, sa celkom pochopiteľne roztvára otázka perspektív udržania stavu lokálne ohraničeného, resp. už priamo konkretizačná otázka, do akej miery daný nárečový systém odoláva nivelizačnému procesu, do akej miery je ním zasiahnutý a ako sa s týmto procesom vyrovnáva. Nárečové prejavy súčasných používateľov nárečí, v morfológickej štruktúre ktorých majú zastúpenie dve slovesné prípony 1. os. sg., prirodzene dokumentujú narastajúcnu synchrónnu konkurenciu týchto jazykových prostriedkov s rovnakou funkciou a gramatickým významom. Klasifikačná a súčasne diferenčná funkcia dvoch prípon, signalizujúca formálnu príslušnosť slovies k odlišným slovesným paradigmám (konjugačný typ s príponou *-u*, konjugačný typ s príponou *-m*) a vystupujúca do popredia v systémovo-štruktúrnom pohľade, pre sociálno-komunikačnú dimenziu nie je relevantná, stáva sa neaktuálnou. Formálnym signálom narastajúcej deaktualizácie opozície slovesných prípon 1. os. sg. je prebiehajúca substitúcia prípony *-u* príponou *-m*, teda funkčné a pozičné rozširovanie sféry prípony *-m*,¹² čo sa v komunikácii prejavuje paralelným uplatňovaním ekvivalentných slovesných foriem typu *ja idu – ja izem, mušu – muším, plácu – plácem, zekuju – zekujem* a i. V konkurencii variantných prvkov ako progresívny vývinový prvok vystupuje prípona *-m*: opačný smer vývoja (t. j. pozičné a funkčné rozširovanie sféry prípony *-u* do sféry prípony *-m*) sa neuskutočňuje, a tak na podloží dynamiky prípony *-m* konkurenčný potenciál prípony *-u* v okrajových

¹² Prejavy progresívnosti prípony *-m* možno registrovať nielen na príklade okrajových nárečí slovenského jazyka, v územnom rámci Slovenska (i s presahom mimo jeho územie) na ne upozorňujú aj jazykovedci venujúci sa výskumu nárečí patriacich svojou genézou do systému iných národných jazykov. Napr. J. Dudášová-Kriššáková (2001, s. 45) pri analýze morfológického systému goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov osobnú príponu *-m* v tvaroch 1. os. sg. (*bedem, idem // bedym, idym* oproti *bede, ide*), vyskytujúcu sa v prevažnej väčšine goralských nárečiach na slovenskej, ale aj na poľskej strane, hodnotí ako jeden z výrazných tvaroslovnych slovakizmov. J. Vaňko (2010, s. 35, 40, 42) pri otázkach rusínsko-slovenských gramatických a lexikálnych parallel osobitnú pozornosť venuje aj problematike slovesných prípon uplatňujúcich sa v 1. os. sg. V súvislosti s rusínskymi nárečiami, ktoré vo svojom morfológickom systéme v 1. os. sg. zachovávajú dve slovesné prípony (-*u*, -*m*), poukazuje na preferenčné využívanie slovesných tvarov s príponou *-m*, a to predovšetkým mladšou generáciou, odchádzajúcou „za prácou do ‚čisto‘ slovenského prostredia“ (Vaňko, 2010, s. 40). Kedže rusínske nárečia príponu *-m* vo svojom morfológickom systéme majú zachovanú ako kontinuant praslovanskej prípony atematických slovies, J. Vaňko upozorňuje, že uvedenú príponu nemožno hodnotiť ako výsledok vplyvu slovenčiny na rusínske nárečie. V nadväznosti na relevanciu ozrejmenia súvislostí J. Vaňkom a v intencích diferencovaného chápania termínu interferencia podľa J. Dudášovej-Kriššákovej (1. interferencia vo vlastnom zmysle slova: odchýlky od normy, 2. stimulácia alebo urýchľovanie vnútorných vývinových tendencií – Dudášová-Kriššáková, 1993, s. 17) tak zaznamenané rozširovanie pozície výskytu prípony *-m* v rusínskych nárečiach možno vnímať aj so zohľadnením tohto aspektu (pozri chápanie interferencie č. 2), t. j. ako vnútornú vývinovú zmenu rusínskych nárečí, umožnenú existenciou dvoch autochtonných slovesných prípon v 1. os. sg. (-*u*, -*m*), ktorú kontakt so slovenčinou (zovšeobecnená prípona *-m*) urýchluje.

východoslovenských nárečových systémoch s vývinovými archaizmami spočíva v statickom východisku – v jej rezistenčnej schopnosti. Schopnosť rezistencie, potvrdená jej pretrvaním v týchto nárečových systémoch naprieč jednotlivými vývinovými etapami, sa (výraznejšie) od druhej polovice 20. storočia ocitla v nových podmienkach, vytváraných v súvislosti so zmenami vo vývine spoločenskej a jazykovej situácie [ako zovšeobecňujúco konštatuje Ľ. Kralčák (2009, s. 74), súčasný stav nárečí je prirodzeným dôsledkom existujúcich spoločenských vzťahov]. Na procesuálnosť pretvárania staršieho stavu aj na príklade koexistencie starších (-u) a novších (-m) podôb slovesných tvarov 1. os. sg. v nárečových štruktúrach s vývinovým archaizmom upozornili v druhej polovici 20. storočia viacerí lingvisti, výsnejšie si vo svojich príspevkoch súbor nárečových znakov charakterizujúci nimi skúmanú nárečovú oblasť. Spomeňme napr. Š. Liptáka a jeho zistenia z užskej nárečovej oblasti (1967, s. 105), M. Semjanovú a údaje viažuce sa k nárečiam stredného Zemplína (1976, s. 377) či M. Franka a jeho širšie poukázanie na cezgeneračne diferencovaný stupeň vývoja sotáckych nárečí v severovýchodnom Zemplíne (1958, s. 172). Autori pri registrácii ústupu starších javov súčasne odkazovali na mimojazykové i jazykové faktory (napr. spoločensko-kultúrne, generačné, nivelizačné, interferenčné: nárečie → nárečie, spisovný jazyk → nárečie), ovplyvňujúce zaznamenaný pohyb. Skutočnosť, že aj s odstupom približne polstoročia zaznamenaná variantnosť pretrváva, svedčí nielen o tom, že ide o proces dlhotrvajúci, ale súčasne aj o tom, že ide o proces nezavŕšený, v ktorom prípona -m vystupuje len [využijúc pojmoslovie Ľ. Kralčáka (2010, s. 465) uplatnené pri charakteristike synchrónnej variantnosti] ako potencionálny rezultát; všeobecné substitučné nahradenie prípony -u, ktoré ako výsledok skorších vývojových období charakterizuje väčšinu slovenských nárečí [ako sme už spomenuli, podľa R. Krajčoviča (1988, s. 131) definitívne zovšeobecnenie prípony -m možno časovo vymedziť pravdepodobne prelomom 13. a 14. storočia], nenastalo ani v prvých desaťročiach 21. storočia: existujúca variantnosť tak potvrzuje neustálu osciláciu opozičných a navzájom sa prelínajúcich tendencií: konvergencie (nivelizácie) a petrifikácie. Porov. odlišnú mieru ich prejavu v nasledujúcich ukážkach, reprezentujúcich individuálne nárečové prejavy nositeľov sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína, predstaviteľov najstaršej generácie:

Ukážka č. 1:

Ta bulo roboty, hutorú, ſigda ſebulo voľnoho času. A teraz už mam voľnoho času, bo ſebiruju, leiem mi tu kolo ňix, kolo ſeúki, kolo Mixala. Dobre, žä me priješ. Už mi odrobila, bo už ſebiruju. Ta už ſebiruju. (...) Hej, bes paľčki, s paľčku xož'u. Tu mi oxabila zhory. S paľčku xož'u, ked voňi – že ňima do koſčala s paľčku, bes paľčki mi ſehodna, bo ſpadnu. (...) Uš pres paľčki ſepojdu, bo už ſebiruju. (...) Uš xož i umrēc, ta uš, už mi ſā narobila, ta uš možu i umrēc. (Vyšné Ladičkovce; informátorka: AB, nar. 1924)

Ukážka č. 2:

Sluxajce, ja occa zoberu domu, budu volac pohotovosnu, a kez ňe, ta povezu occa na pohotovosnu. No ta zober. Ta zobraľa occa do sebe. (...) A oblag mame taki rjadni jak tam do sušedoň, do tamtix, ta ja ňič tu u dvore ňevižim, ľem tamtix sušodox, kez zašvēciľi abo co. A tu pozrice, aj u noci vižim – šicko, na cestu, do opxodu, do toho, kto ſe pohňe kasi. (Kamienka; informátorka: ZG, nar. 1926)

Ukážka č. 3:

A vun mal tri poraški, a ja mala tiš porašku, ta ja ňebiruju robič, a von aňi telo, ľem řeňka kolo nas. Vun do koſcela xoził, rano i večer, kedy omša. Značä? (...) No ta ja do koſcela už ňexosu dva roki – ňebiruju. Ľem mi doma a ľem kez me prize, no, pop, tu xozi do ſuſedy, ta i mňa vyspoväda. Znace? (...) No ta vono tak – kuſčog rozumu, ale znace co, kec pride me pan spovedač dakedy, bo ja ižem vekčinoú u ſpitaľe furt, bo ja na ſarco ſlaba, preduški, źlčňig ňehodni operovac, prux, ſytka xorota. Šytka xorota, ta ňemožem tak. (Kamenica nad Cirochou; informátorka: VP, nar. 1928)

Ukážka č. 4:

Šak to ja taka, aňi na oči ňeviž'u, taka mi xora. Ja ňeznam, coška ľem ſe mi take fſe viduje po tvari, a znace, teraz i u ustoň, to i tej noci, a do nosa ſe mi toto poxpa. (...) Tota taka jek kez hi xora, aj voňi prišli a ja u xiži ňetopu, bo co, tam mi nixto ňebiva, ja tu topu, aj tu ſe ſpu. No a tu, bo tamtu mam, ňe, toto, voda iše, ta muši topic. No ta tag mi ſe jeg zonačila, ſebe dumam, ſag ja aňi xoziž ňehodna, aňi ňič. Ale prišli, ta ja hutoru: Varce, rixtujce ſebe po ſvojim, aj ja budu jez z vami. (Jasenov; informátorka: AB, nar. 1923)

Ukážka č. 5:

Šag ja ňejžem gu doxtoroj, ľem po ľeki, hutorim, ta ja ňebužem tu čekac, ſezec. Takoj pošol mi, vipsal mi, ňe, ľeki. (...) Hutorim: Co? Dobre. Rano ſtaňem: ze jzeš? Ta ižem popuščac kuri. Šak ti poľeš. Prižem, vona ſe modli tam na tim, tu takoj, ňe, posciľ mala, ľežela tam, stanula, modli ſe... (Lackovce; informátorka: JP, nar. 1922)

5 Záver

Udržanie prípony -u v 1. os. sg., resp. kontinuálnej existencie dvoch slovesných prípon (-m, -u) s tou istou funkciou a s tým istým gramatickým významom v rámci diferencovaných slovesných paradigmiem, predstavuje typ morfológického reliktného archaizmu,¹³ v ktorom sa kontinuita formy spája s jej významovou, resp. funkčnou

¹³ V odbornej literatúre sa s termínom archaizmus môžeme stretnúť v trojčlennom vymedzení (porov. Chloupek, 1971, s. 27): 1) jazykový pretrvávajúci z obdobia skoršieho jazykového spoločenstva, 2) nárečový jav predstavujúci starší stav vývoja národného jazyka, 3) nárečový jav v súčasnosti ustupujúci. Základ tejto registrovanej pojmovej premenlivosti podľa nás spočíva v odlišnostiach

kontinuitou (uplatnenie slovesnej gramatickej morfém -u v jej pôvodnej funkcií: nositeľ gramatického významu 1. os. sg.).¹⁴

Ako vyplýva z porovnania odlišných faktorov determinujúcich zachovanie tohto archaizmu vo východoslovenskom nárečovom priestore (sotácke, užské, stredozemplínske a severošarišské nárečia verus západoabovské nárečia), výskyt prípony -u v príslušných nárečových systémoch môže reprezentovať dvojaký typ petrifikácie staršieho vývinového stavu slovenského jazyka:

- a) petrifikáciu kontinuálneho (primárnu): starší vývinový stav slovenského jazyka sa zachováva na danom území ako súčasť nárečových systémov v jeho neprerušenej kontinuite (-m, -u → -m, -u)
- b) petrifikáciu reštituovanú (sekundárnu):
  - ba) starší vývinový stav na príslušnom území slovenského jazyka neostal zachovaný, podľahol unifikačnej jazykovej zmene (-m, -u → m),
  - bb) reštitúcia staršieho vývinového stavu nastáva ako výsledok jazykovej inovácie (m → -m, -u), a to v dôsledku migračných pohybov obyvateľstva prichádzajúceho do tejto oblasti z územia s kontinuálnym zachovávaním staršieho vývinového stavu a z toho plynúcej interferencie dvoch nárečových systémov.

---

plynúcich z diachrónneho a synchrónneho prístupu k jazyku, k jeho dynamike, t. j. v aktualizácii komponentov diachrónna rezultatívnosť, starobylosť, reziduálnosť/reliktnosť (prvé/druhé chápanie) vs. synchrónna procesuálnosť, zastaranosť (tretie chápanie). V diachrónnom prístupe dominuje príznak starobylosti jazykových javov, pričom ako diferenčný medzi prvým a druhým chápáním archaizmov vystupuje aspekt časovej špecifickosti javov z hľadiska obdobia ich vzniku. Keďže, ako je známe, jazyková stavba slovenských nárečí predstavuje výsledok prehistorického (praslovanského) a historického vývinu slovenského jazyka, kým reziduálne archaizmy odkazujú na zachované stopy, reziduálne vývinu praslovanského základu slovenčiny (akcentácia neprerušenej jazykovej súvislosti s praslovanským jazykovým spoločenstvom), reliktné archaizmy zastupujú zachované zvyšky, relikty historického vývinu slovenčiny, historickej jazykovej stavby nárečí, ktoré sa na slovenskom jazykovom území udržali ako súčasť konkrétnych nárečových štruktúr popri vývinových modifikáciách javov v iných nárečových štruktúrach (archaizmus ako svedectvo staršieho stavu i jazykovej zmeny uskutočnenej v historickom vývoji národného jazyka).

¹⁴ Porov. v tejto súvislosti aj typologickú odlišnosť reliktných morfológických archaizmov zachovaných v nárečových systémoch na východnom okraji východoslovenských nárečí (sotácke, užské nárečia): prípona -u v 1. os. sg. vs. duálová prípona -oma v plurálovej substantívnej subparadigme (*xlopama*, *baboma*, *jablukoma*). Reliktnosť ich formy v nerovnakej mieri reflektuje kontinuitu ich pôvodných funkcií. Zatiaľ čo prípona -u v 1. os. sg. reprezentuje typ morfológického archaizmu, v ktorom sa udržanie formy spája s jej pôvodnou funkciou (-u: nositeľ významu 1. os. sg.), udržanie pôvodne duálovej prípony v plurálovej subparadigme predstavuje príklad na morfológický archaizmus s refunkcionalizáciou zachovanej formy (-oma: nositeľ významu inštr. duálu → nositeľ významu inštr. plurálu).

Literatúra:

- BARTKO, L. (1983): K charakteristike abovských nárečí. In: I. Michnovič (ed.) *Nové obzory*. 25. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 253–266.
- BARTKO, L. (1988): Stieberov výskum abovských nárečí na východnom Slovensku. In: K. Rymut et al. (eds.) *Studia linguistica Polono-Slovaca*. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 189–196.
- BARTKO, L. (1997): Abovské a spišské nárečia. In: J. Mlacek (ed.) *Studia Academica Slovaca*. 26. Bratislava: Stimul, s. 198–205.
- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BUFFA, F. (1997): K charakteristike šarišských nárečí. In: . Mlacek (ed.) *Studia Academica Slovaca*. 26. Bratislava: Stimul, s. 206–231.
- CUŘÍN, F. a kol. (1964): *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČERIPKOVÁ, M. (2001): *Nárečia sotáckej oblasti pri Sobranciach z hľadiska ukrajinsko-slovenských jazykových vzťahov*. [Autoreferát dizertačnej práce]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (1993): *Goralské nárečia. Odraz slovensko-poľských kontaktov na fonologickej rovine*. Bratislava: Veda.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2001): *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov: Prešovská univerzita – Filozofická fakulta.
- FRANKO, M. (1958): Kapitoly zo štúdia sotáckeho jazyka. In: J. Pirč (ed.) *Almanach Zemplína*. Michalovce: Okresný výbor KSS, s. 169–186.
- CHLOUPEK, J. (1971): *Aspekty dialektu*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- CHOCHOL, M. (2005): K vnútornej diferenciácii zemplínskych nárečí. In: M. Šimková (ed.) *Varia. XII. Zborník materiálov z XII. kolokvia mladých jazykovedcov 4. – 6. 12. 2002*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 193–199.
- KOVÁČOVÁ, V. (2010): *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity.
- KRAJČOVIČ, R. (1981): *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo.
- KRAJČOVIČ, R. (1983): Genetická interpretácia paralelizmov v slovanských jazykoch. In: J. Horecký (ed.) *Československá slavistika 1983. Lingvistika, historie*. Praha: Academia, s. 23–30.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo.
- KRALČÁK, Ľ. (2009): *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta.

- KRALČÁK, Ľ. (2010): Mechanizmy dynamiky jazyka. In: M. Šimková (ed.) *Slovo – tvorba – dynamickosť*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie venovanej PhDr. Kláre Buzássyovej, CSc., 11. – 12. marca 2009. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, s. 460–466.
- LATTA, V. (1979 – 1981): Slovac'ko-ukrajins'ka movna meža. In: M. Novák (ed.) *Naukovi zapysky. 8 – 9*. Prešov: Kuľturnyj sojuz ukrajins'kych trudaščych u Čechoslovac'kij socialističnij respublici, s. 92–105.
- LIPTÁK, Š. (1967): O splývaní nárečí. In: J. Ružička. (ed.) *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Zborník materiálov z konferencie usporiadanej Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV v Smoleniciach 5. – 7. decembra 1966. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 104–105.
- PAULINY, E. (1963a): *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PAULINY, E. (1963b): Tvar 1. osoby sg. prez. v slovenčine. In: T. Milewski (ed.) *Studia Linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Saławiński*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 477–479.
- SEMJANOVÁ, M. (1976): Pokus o vnútornú diferenciáciu zemplínskych nárečí. In: I. Sedlák (ed.) *Nové obzory. 18*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 371–385.
- SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. – BENKO, V. (1999): *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka.
- STIEBER, Zd. (1935): Przyczynek do dialektologii Zemplina. In: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 13, s. 60–63.
- ŠTOLC, J. (1978): *Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť druhá. Úvod – komentáre*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- VAŇKO, J. (2000): *Jazyk slovenských Rusínov*. New York: Columbia University Press.
- VAŇKO, J. (2010): Rusínsko-slovenské gramatické a lexikálne paralely. In: Ľ. Kralčák (ed.) *Jazyk – historický fenomén*. Zborník referátov z vedeckej konferencie konanej na počesť doc. PhDr. Kataríny Habovštíkovej, CSc., 22. októbra 2009. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta, s. 32–43.
- ŽIGO, P. (2003): Vývinový aspekt. In: Dolník, J. – Mláček, J. – Žigo, P.: *Princípy jazyka*. Bratislava: Stimul, s. 83–123.
- ŽIGO, P. (2012): *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Resumé

On Certain Aspects of the Verbal Suffix -u in the First Person Singular in the Eastern Slovak Dialects

As the situation of eastern Slovak dialects proves it, the preservation of the suffix *-u* in the first person singular in parts of dialectal systems within Slovak linguistic territory represents one more kind of continuity, or its disruption. It is the continuity related to an older state of the Slovak language: *-u* as a part of a concrete dialectal system can represent not only continuity of an older developmental state in the given area [continual petrification (Sotak, Uh, Central Zemplín and Northern Šariš dialects)], but it can act as a result of linguistic innovation in which an already extinct older state reestablishes itself [restituted petrification (Western Abov dialects)].

**„Poboškal ju na tvari a ľička jej zrumeňelí, potom jej poboškal
perší a princezna mu padla do naruča.“**

**Motivický svet a jeho jazykové stvárnenie v nárečových rozprávkach z obce
Fintice**

Miroslava GAVUROVÁ

Abstrakt:

Príspevok analyzuje korpus rozprávok z obce Fintice, ktoré zozbieral J. Kolarčík-Fintický, z pohľadu ich nárečových i sujetových špecifík. Autorka si v textoch všíma prítomnosti propriet pomenúvajúcich lokálne reálie, typické nárečové kolokácie a frazémy, ale i archaickú nárečovú lexiku. Textová analýza fintických nárečových rozprávok dokazuje vyššiu expresivitu výrazu, a to pozitívnu i negatívnu. V obsahovej a tematickej rovine zaujmú najmä viaceré paralely s rozprávkovými sujetmi podľa klasifikácie zostavenej A. Aarnem a S. Thompsonom (1960), ktoré sa v textoch nachádzajú v totožnej alebo pozmenenej podobe, ale aj ďalšie univerzálné rozprávkové motívy. Štúdia má ambíciu ukázať jedinečné nárečové bohatstvo fintických rozprávok, ale aj existenciu univerzálnej ľudskej skúsenosti pretavenej do literárnej ľudovej tradície a uchovanej v šarišskom nárečí.

Klúčové slová:

Ľudová rozprávka, folklór, dialekt, Aarne-Thompsonova typológia, sujet, motív, Fintice

Kontakt:

Inštitút anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
mgskola@gmail.com

Vo svojom príspevku sa zameriavame na analýzu rozprávok, ktoré od ľudových rozprávačov v obci Fintice zapísal a zozbieral Jozef Kolarčík-Fintický.¹ Ľudovú prózu v jeho pozostalosti uloženej v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice predstavuje 8 rozprávkových textov, jedna povest a tri rozprávania zo života (Sedláková, 1979, s. 366). Vo svojom príspevku sa zameriame predovšetkým na rozprávky o zvieratách *Jag bul viľk u*

---

¹ Za poskytnutie niektorých textov, prečítanie niekoľkých rukopisných záznamov a za viaceré cenné informácie o textoch i o miestnych reáliach autorka ďakuje Mgr. Gabrielovi Trusovi, historikovi a znalcovi pozostalosti J. Kolarčíka-Fintického.

*Sadkovich na vešelú; Zazračna dupa (Kohucik vislužil – kurka ňe...); Chto mudri, ňeglupi; Sprosti viľk;*² a fantastickú rozprávku *Zazračni dzvonček*.

Ide o rozprávky, ktoré vyšli knižne pod názvom *Zazračni dzvonček* (Kolarčík-Fintický, 2015) a pre jednoznačnú referenciu ich v tomto texte budeme uvádzať práve s názvom, pod akým boli publikované. Okrajovo však spomenieme aj ďalšie texty, ktoré sú písané po slovensky (*Rozprávka o pstruhovi*), resp. po slovensky s lexikálnymi prvkami nárečia (*Sedlak a čert*, *Kolimažare chodzii sem od Poľska*) alebo sú zdramatizované (*Tancuľka*, *Voľarovo zlato*).

Naše uvažovanie bude preto nevyhnutne interdisciplinárne, lingvisticko-literárne, bude zasahovať do oblasti výskumu dialektológie, ale i detskej literatúry. Cez prizmu dialekta sa totiž v spomínaných rozprávkach dostávajú do popredia univerzálné sujety, často pertraktované v literárnej tradícii viacerých národov.³

Pred samotnou analýzou chceme takisto pripomenúť, že zapisovateľ J. Kolarčík-Fintický neboli dialektológom, preto jeho prepis nárečia nie je dôsledný a objavujú sa v ňom aj niektoré spisovné jazykové prvky. Ako konštatuje V. Sedláčková, ktorá spracovala jeho pozostalosť, J. Kolarčík „*transkripčné zásady spracovania východoslovenského nárečia v podstate nedodržiaval*“ (Sedláčková, 1979, s. 367). Rozhodli sme sa preto pri citovaní tento prepis upraviť v súlade s niektorými pravidlami transkribovania šarišského nárečia⁴. K jazykovým nedôslednostiam v analyzovaných rozprávkových textoch treba prirátať aj **výrazovú a tvarovú nekonistentnosť**, napr. *doma bula bida, ňebulo co do ust vložic a dzeci bolo i vecej; zvonček/dzvonček/na dzvonečku*. Pri prepise sme si preto na niektorých miestach neboli istí, či ide o miestne morfologické špecifikum alebo skôr o nedôslednosť zapisovateľa J. Kolarčíka, napr. *mojich krav* (namiesto *mojich kravoch*). Odhliadnuc od týchto menších nepresností považujeme skúmaný literárny materiál za veľmi cenný doklad existencie rozprávok v nárečovej forme so všetkými špecifikami, na ktoré ďalej poukážeme.

---

² Literárny materiál, s ktorým sme pracovali, je archivovaný v Literárnom archíve SNK pod nasledujúcimi signatúrami: *Jak bul viľk u Sadkovich na vešelú* – sign: AXXVI-CD-2/1950, *Zázračná dupa (Kohucik vislužil – kurka ňe)* – sign: AXXVI-CD-2/1949, *Chto mudri, ňeglupi* – sign: AXXVI-CG-2/1958; *Sprosti viľk* – sign: AXXVI-CD-2/1951, *Zázračný zvonček* – sign: A XXVI-CE-2/1954, *Rozprávka o pstruhovi* – sign: AXXVI-CK-2/1964, *Sedlak a čert* – sign: A XXVI-BR-2/1938, *Kalimažare chodzili sem od Poľska* – sign: A XXVI-BM-2/1836, *Tancuľka* – sign: AXXVI-BR-2/1936, *Voľarovo zlato* – sign: AXXVI-BR-2/1937.

³ Pre túto univerzálnosť a súčasne nárečovú špecifickosť sme tieto rozprávky sprístupnili širšiemu čitateľskému publiku v ilustrovanej knižnej podobe (Kolarčík-Fintický, 2015).

⁴ Keďže sme fintické rozprávky publikovali knižne pre širšiu čitateľskú obec (Kolarčík-Fintický, 2015), v knihe ani v tomto príspevku nepoužívame transkripčné znaky na prepis zložiek *ch*, *dz*, *dž*.

1 Jazykové/nárečové špecifiká

Aj keď si, samozrejme, uvedomujeme, že nemožno striktne oddeliť formálnu stránku skúmaných textov od obsahovej, predsa sa zameriame najprv na tie špecifiká, ktoré zaujmú z lingvistického a dialektologického pohľadu.

1.1 Lokálne propriá

Za pozoruhodný lexičkálny prvok, vyskytujúci sa v nárečových rozprávkach z obce Fintice, považujeme **propriá pomenúvajúce lokálne reálie**. Ide o toponymické a antroponymické lexémy. Už v názve rozprávky *Jak bul vilk u Sadkovich na vešelu* sa nachádza miestne neúradné antroponymum, rodinné živé meno *Sadkovo* (úradné priezvisko *Marcinovci*), ktoré je motivované existenciou grófskeho „sadku“ v mieste bydliska nositeľov živého mena.⁵

Okrem toho je v uvedenom teste prítomných viacerlo lokálnych toponým, napr. anoikonymum: *Išol na Zahumňa*⁶ a tam už liška stukala... *Vilč se dal upitac i na jej meso* še lakomil, ta zato ju schvacil na cherbet a vlik a vlik. A to od mlína až ku Magľecu a tam pod Ostru skalku mala liška dziru... Liška sebe biva pod Ostru skalku i hneška. Oronymum *Magľec* (v staršej podobe aj *Magloch*, z maď. *magas* – vysoký) je miestne pomenovanie kopca⁷, ktorý sa oficiálne nazýva *Fintické svahy* a je chránenou krajinnou oblasťou (porov. obr. č. 1). V tejto časti chotára obce Fintice sa nachádza aj ďalší miestny krajinný útvar, spomínaný v rozprávke, *Ostra skalka*, hoci jej presná lokalizácia nám, žiaľ, nie je známa.⁸

Lokálne reálie a ich nárečové propriálne názvy sa objavujú aj v rozprávke *Sprosti vilč*: *Vilč bul hladni i smadni, ale vodi še ňechcel napic, dokel daco dobreho še ňenažere. Zatulal še ku fincickim močidlom a tam Marcinova kobula z hačecom še pasla*. Spomína sa tu jednak rodné priezvisko *Marcin*⁹ i anoikonymum *Močidla*. Tie sa nachádzali pod už spomínaným kopcom *Magľec*, ktorý sa v uvedenej rozprávke takisto znova spomína ako dominantný krajinný útvar: *Ket še [vilč] vo vodze prebral, viškrabal še z močidla a išol pod Magľec, že še usuši*.

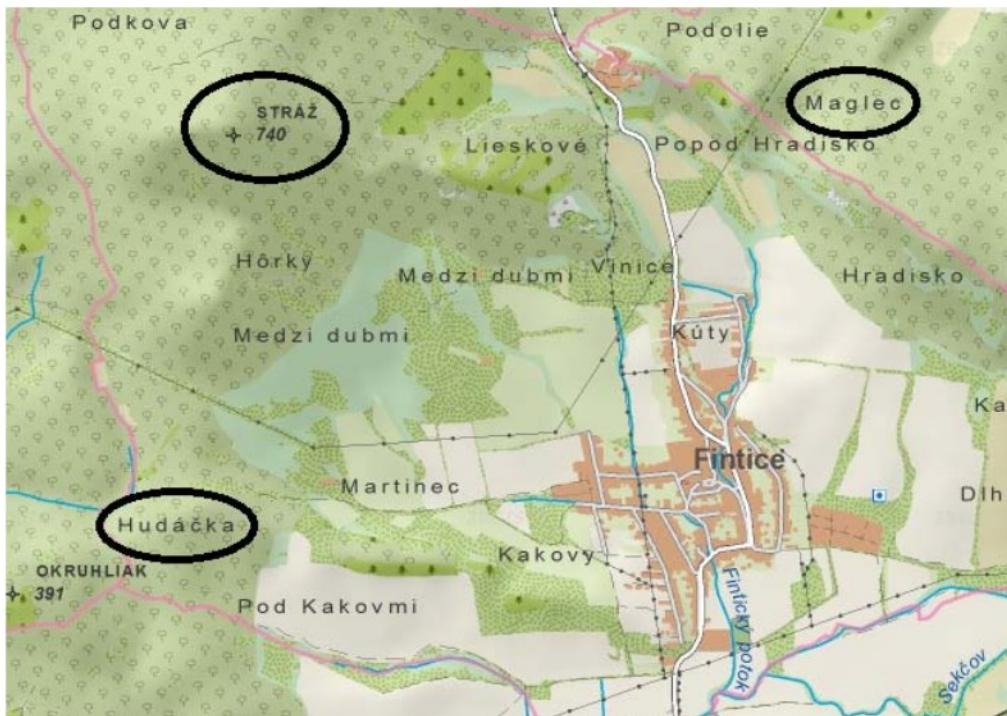
⁵ Len na okraj poznámenávame, že v obci Fintice sa podarilo vyzbierať vyše 200 podobných neúradných antropónym (Gavurová, 2015).

⁶ Je otázne, či v rozprávke *Zázračni zvonček* je zachytené lokálne proprium *Zahumňe* alebo ide len o všeobecné apelativne pomenovanie: *skriň jich na zahumňoch do krakoch*.

⁷ Prvú zmienku o ňom nachádzame už v listine z roku 1272.

⁸ J. Kolarčík o nej hovorí: „V Magleci je aj „Ostra skalka“, ktorá je veľká, oddelená od hory a celá sa hýbe, ak človek na ňu stane.“ (Semanová, 1997, s. 8).

⁹ Predpokladáme, že Marcinovci vlastnili pozemok v blízkosti Močidiel, o čom by svedčil až doposiaľ jestvujúci kríž, ktorého fundátorm bol v r. 1913 Marcin Jozef.

Obr. č. 1

1.2 Nárečové kolokácie

Vo fintických nárečových rozprávkach sa, samozrejme, nachádza mnoho typických nárečových kolokácií a konštrukcií, napr. *išol hľedac princeznu, bo ňemal pre ſu pokoa; starčekovi ſe skruciili soldzi*.

V analyzovaných textoch považujeme za povšimnutiahodné špecifické nárečové priovnania na úrovni **frazémy**, napr. *chude jak ſčipi; červene jag angľija¹⁰; ſe na slunečku ligotal, až oči bralo; Kravi s pulníma vemjačkami dojili, jag neslichano; z napratima vemjačkami od mľika, že až jim ceklo; odrazu jag dim zmiznul starček a ňigdze aňi človečika, aňi chrobačika aňi ptačečka aňi kvitečku ſeuvidzel.*

¹⁰ *anglia* – „jemné tkané súkno z vlny oviec (pôvodne dovážané z Anglicka), anglické súkno“ (Slovník súčasného slovenského jazyka, 2006, s. 129)

1.3. Nárečové archaizmy

Okrem typických nárečových tvarov zaznamenávame aj staršie, menej frekventované **morfologické tvary a slovné konštrukcie**: *Uredník bul hnevaci; pejcmi; f pravdze* (popravde); *ňezdobački* (neočakávane, nenazdajky); *pošol na prepatri* (výzvedy); *ket vešelé stojalo, daskeľaraz, ľedace, z radnej duši, cirňaček; dobra gazdiňka glupila svuj rozum atď.*

V textoch zaujme aj **archaické lexikálne výrazivo**, ktoré súviselo s pracovnou činnosťou vtedajšieho jednoduchého človeka a je často interlingválne motivované: *bojtarčic, bojtar* (maď. honelník); *batar* (veľký koč s vysokými bočnicami); *zo šescoma bilima koňami po svojich rodzičoch i pejc koňe šargi* (z maď. *sárga* – žltý); *daco s kravami pomajstrovali* (t. j. porobili); *vakarečka* (pletenka, resp. posúch); *za kost* (za stravu), *dobri kost mu daval*; *do nosufki* (do vreckovky), *pašviska, domordovani, džuček* (malý chlap), *džadek* (žobrák); *preto še pastirikovi žaľ udal; porijka chlebika* (kúsok); *domašne, kuča (chatrč); kral' še zaužal* (zaťal sa); *pod ňima še stala veľika kurňava* (metelica); *mišľel, že bojtarik ceru neprišikuje* (neprivedie).

1.4. Výrazová expresivita

Nazdávame sa, že takmer všetky nárečové rozprávky z Fintíc sú v porovnaní s rozprávkami v spisovnej slovenčine výrazne expresívnejšie. Expresivita sa manifestuje rôznym spôsobom, jednak v motivickej rovine, jednak v použitej lexike, ktorej sa na tomto mieste budeme venovať, a to na oboch póloch – pozitívnom i negatívnom:

a) **pozitívna výrazová expresivita** je prítomná zväčša cez deminutív: *scislo i zaboľelo serdečko maleho Jaňička; Kuknul na ňebičko, chcel še dakeho opitac, či už ten chlebik može jesc. Aľe slunečko mu ešči ňebulo nad hlavičku, doma jeho mamička ho učila ftedi še pomodlīc, ket slunečko nad hlavu, potom že može jesc.; Pastirik odložil dzvoneček do torbečki ku zvišnemu chlebiku.* (rozprávka *Zazračni dzvonček*). Vyššia frekvencia deminutív (*chlapčik, Jaňičko, džuček, domček, službičku, šatečki, serdečko*) v tejto rozprávke môže byť spôsobená faktom, že ju vyrozprávala žena¹¹ (porov. obr. č. 2).

Pozitívna jazyková expresivita môže byť povýšená až na základný výstavbový princíp textu, ako to pozorujeme v rozprávke *Chto mudri – ňeglupi*, napr.: *Išla Ľišečka kolo cintirečka a tam uviaz jej cirňaček do nožečki. Prišla ona ku bapke: Bapko, mila bapko, vikoľce že mi ten cirňaček z noški a ja pridzem po ňeho na jutre... Ľišečko, kmotričko, ta už lem mi daj položiť na sanečki i druhu nošku, paľe, jaki som strapeni, calu noc som behal.* Nazdávame sa, že aj tu svoju rolu zohral fakt, že informátorkou bola žena¹² (obr. č. 4).

¹¹ Mária Bačová, rod. Maťufková, z Fintíc.

¹² Anna Mária Sopková, rod. Sabolová; ide o matku rozprávača Michala Sopka.

Obr. č. 2 Mária Bačová, rod. Matúfková

Obr. č. 3 Michal Sopko

b) negatívna výrazová expresivita, napr. *bo to ňeska žreňe mocno drahe; so skrivenima gembami pošeptal; Ked budzeš dobre služic, ta už i totu rentu dajaku na tebe zarucim...* (*Zazračni dzvonček*).

Podmienenosť negatívnej expresivity osobou rozprávača dokumentuje rozprávka *Sprosti viľk*, ktorej rozprávačom bol muž, Michal Sopko (obr. č. 3). Negatívna expresivita sa v nej prejavuje v rovine tematickej i jazykovej. Hoci rozsahovo nejde o veľký textový priestor, predsa sa v ňom neobjavuje ani jedno deminutívum, jazyk je strohý a takmer neosobný. Na ilustráciu uvádzame záverečnú časť rozprávky:

– Už som bul i koval, i juhas, i huśar, ale, dofrasa, jag dobre som še najedol, že som še i vodi v močidle napil a vikupal.

F tim viľka dachto šustnul – a to bul juhas, bo še od ofcoch pripatral, jag viľk na prikope špi.

– Ta lačneho a slabeho me chceš zabic? Počekaj, dokeľ še mi moc navraci, – zahvaral viľk. Ale juhas řečekal, ľem bil a bil, dokeľ viľka nedobil...

Negatívna expresivita prítomná v lexike sa pretavuje aj do tematiky a motívov spomínaného textu: hladného vlka najprv odkopne do vody kobyla, potom ho baran odhodí do priekopy a napokon ho bije i dobije juhas. Rozprávka teda končí negatívne,

smrťou vlka, hoci v kontexte uvažovania jednoduchého človeka mohlo íť o prirodzené riešenie konfrontácie: vlk vz. *juhas* (valach).

2 Obsahové/motivické špecifiká

Pri analýze obsahových a motivických špecifík sa budeme opierať o klasifikáciu migrujúcich sujetov, ktorú zostavili A. Aarne a S. Thompson (1960, ďalej Aarne-Thompsonova klasifikácia, ATh) a ktorá je pri analýze motívov ľudových rozprávok jedným z pilierov folkloristiky (Dundes, 1997, s. 195). Ako konštatujú autori uvedenej klasifikácie, „[l]udová rozprávka je medzinárodnou viac než hociktorý iný folklórny útvar. Rozprávky prechádzajú z jednej krajiny do druhej, od jedného národa k druhému neobyčajne ľahko. Jazykové hranice, ktoré tento proces spomaľujú, alebo aspoň stážajú, t. j. prenášanie ľudových básnických výtvarov, pôsobia iba do určitej miery pri šírení útvarov podávaných v nerytmickej reči“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 8).

Obr. č. 4 Anna Mária Sopková¹³

Obr. č. 5 Studnička Tancuľka

---

¹³ V súpise Kolarčíkovej pozostalosti sú tieto fotografie evidované pod číslami: 4246 – Informátor Michal Sopko z Fintíc; 4247 – Rozprávačka Anna Sopková, Fintice.

2.1 Univerzálné rozprávkové sujety podľa Aarne-Thompsonovej typológie

V. Sedláková vo fintických rozprávkach identifikovala viacero rozprávkových sujetov podľa Aarne-Thompsonovej klasifikácie (Sedláková, 1979, s. 366). K jej zisteniam dopĺňame len niekoľko poznámok ku konkrétnnej podobe sujetov v analyzovaných textoch.

2.1.1 Jak bul viľk u Sadkovich na vešeľu

V uvedenej rozprávke sa nachádza sujet *Chorý zdravého nesie (ATH 4)*, ktorý sa charakterizuje takto: „Liška predstiera, že je chorá, a vlk ju odnesie“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 22). Vo fintickej rozprávke má tento sujet nasledujúcu podobu: *Ked viľk ňesol lišku, ona mu na cherbece dudrala.:*

„*Chori zdraveho ňeše a sam ľedvo ľeže. Chori zdraveho ňeše a sam ľedvo ľeže.*“

Rovnako sa v tomto texte nachádza sujet **ATH 5** – „pokúsaná noha“: „Liška hovorí medveďovi, ktorý ju kúše do nohy: ‘Hryzieš do koreňa stromu. Medveď nohu pustí.’“ (ibid., s. 22). Do rozprávky *Jak bul viľk u Sadkovich na vešeľu* sa tento sujet pretavil takto: *Lemže viľk ju i tak obepnul zo zadňu nohu, že ju zožre. - Aha, aha, zarechtila sé liška, starí viľčisko dre koreňisko.*

Univerzálnosť a migráciu rozprávkových sujetov však dokazuje nielen aplikácia Aarne-Thompsonovej klasifikácie na skúmané texty, ale aj viaceré paralely medzi niektorými motívmi a formuláciami fintických rozprávok a rozprávok iných národov. Možno to ilustrovať napr. na paralelách medzi fintickou rozprávkou *Jak bul viľk u Sadkovich na vešeľu* a srbochorvátskou rozprávkou *Ako sa liška vypomstila vlkovi* (Karadžić – Čubelić, 1983, s. 23–29). Tabuľka č. 1 ukazuje paralelné formulácie v oboch textoch, pričom si nie sme istí, do akej miery je táto podobnosť náhodná.

Tabuľka 1

Ako sa liška vypomstila vlkovi	Jag bul viľk u Sadkovich na vešeľu
<p>1. Úbožiak vlk, do rozpuku naplnený vodou, ju začal nosiť a liška si na jeho chrbte začala pospevovať:</p> <p>„Chorý zdravú nesie, chorý zdravú nesie, čudujže sa, svete!</p>	<p>1. Ket viľk ňesol lišku, ona mu na cherbece dudrala:</p> <p>„Chori zdraveho ňeše a sam ľedvo ľeže. Chori zdraveho ňeše a sam ľedvo ľeže“</p>
<p>2. A keď to liška do omrzenia opakovala, opýtal sa jej vlk:</p> <p>Čo to, tetka, vyspevuješ?</p> <p>A liška mu povedala:</p> <p>„Ale nič, vlčko, to len tak táram a žarty stváram.“</p>	<p>2. – Co ti, lišečko, hutoriš?, ozval sé viľk a chcel lišku zrucic s cherbeta.</p> <p>A liška na to:</p> <p>– To lem sé mi, chorej, bidnej, zdrimlo a vo sňe som dudrala...“</p>

Variety jazyka a jazykovedy

<p>3. Tu chudák vyhladovaný vlk začal jazykom chlipkať tú vodu. Chlipká, chlipká, až mu voda začala spod chvosta vytiekať, zato syr ostával stále vo vode a na dne sa mu ukázať nechcel. Tu mu líška zapchala dieru a vraví mu: „Chlipkaj len, vlčko, chlipkaj, teraz ho už vychlípeš.</p>	<p>3. Viľk še podejmal a začal vodu pic a líška mu fše kuščik kolača dala, žebi ho lakovila. A ked uš šicku vodu vtipil, zapchala mu dupu s korkom.¹⁴</p>
--	--

Podobný sujet, aj keď v inom obsadení zvieracích postáv, nachádzame aj v slovenskej ľudovej rozprávke **Medved' a líška**¹⁵ – paralely naznačuje tabuľka č. 2.

Tabuľka 2

Medved' a líška	Jag bul viľk u Sadkovich na vešel'u
1....zato medved'a chasa nemilosrdne zmlátila, že sa ledva von vyvliekol.	1. Družbove toto čudo vidzel'i a viľčka poradňe z dručkami namlaciť
2. Doráňaný medved' sa nad líškou zmiloval, vzal ju na chrbát a niesol ju cez horu. Ked' už boli v hore, líška pokrikovala: „Nesie bitý nebitého!"	2. Ket viľk ňesol líšku, ona mu na cherbece dudrala.: „Chori zdraveho ňeše a sam ľedvo ľeže., „Chori zdraveho ňeše a sam ľedvo ľeže.“
3. Líška sa zatial pováľala po pazderí, prišla k medvedovi a žalovala sa mu, že ju tak zbili, až jej všade kosti z tela trčia.	3. Líška ket vidzela, co še robi, ... višla ku pľevníku a tam še po pazdzeroch pováľala... - Joj, viľčku, viľčku, ta ti sú ľem tak običajne zbiti, co tebe, ale ze mňe ľem kostečki stirča.
4. ...nahneval sa medved', líšku zhodil a chcel ju náležite potrestať. Ale líška bola obratnejšia, uskočila pod strom do diery a odtiaľ sa medvedovi posmievala. Ked' zachytil drevom líškinu nohu, volala líška: - Chytal nohu, chytal koreň!	4. Teraz jej už viľk řeprebačil, zrucil ju s cherbeta, ale líška v nohi ku dzire. Ľemže viľk ju i tak obepnul zo zadňu nohu, že ju zožre. - Aha, aha, zarechtala še líška, stari viľčisko dre koreňisko.

¹⁴ Aj v tomto ohľade sa nárečová rozprávka ukazuje ako expresívnejšia.

¹⁵ Dostupné na http://rozpravky.wz.cz/rozpravky/index.php?text=medved_a_liska

2.1.2 *Chto mudri – ňeglupi*¹⁶

V rozprávke *Chto mudri – ňeglupi* V. Sedláková (1979, s. 366) konštatuje prítomnosť dvoch sujetov z Aarne-Thompsonovej klasifikácii, a to AT 156 a AT 158.

Prvý z nich, sujet **ATH 156** – „*Tŕň v medveďovej /levovej/ labe – Žena trŕň vytiahne a dostane odmenu*“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 34) sa v rozprávke *Chto mudri – ňeglupi* objavuje v pozmenenej podobe:

Išla líšečka kolo cintirečka a tam uviaz jej cirňaček do nožečki. Prišla ona ku bapke: – Bapko, mila bapko, vikoľce že mi ten cirňaček z noški a ja pridzem po ňeho na jutre. Na druhý deň prišla líšečka a pitala cirňaček od bapki...

Ako vidno, stvárnenie konkrétneho motívu môže mať odlišné obsadenie postáv (líška) a môže sa lísiť aj v ďalších prvkoch: babka odmenu nedostane, naopak – musí niečo líške namiesto cirňačka dať.

Druhý sujet **ATH 158** sa charakterizuje takto: „*Divé zvieratá na saniach – Sane sa rozpadnú na dve časti. Zvieratá z lesa priniesú nevyhovujúci materiál na ich opravu... Zatiaľ, čo majiteľ odíde po dobrý materiál, zvieratá zjedia koňa.*“ (ibid., s. 35). V analyzovanej fintickej rozprávke má spomínaný sujet takúto podobu: *No, no vilčku, ta už lem polož i chvost na sanečki, šak koňik uveže, a bes starosci chcela pohaňac koňika ďalej. Ftedi – rup, polamať še sanečki i rozplakala še líšečka.* Potom vlk pošle namiesto seba na huru líšku a on ostane strážiť *polamane sanečki*, pričom za ten čas zožerie vnútornosti z koňa a kolíkmi podoprie len jeho torzo.

Rozprávkový text *Chto mudri – ňeglupi* zaujme aj viacnásobnou a viacčlennou kompozíciou:

1. Na začiatku je 6-členná kompozičná štruktúra: líška si vypýta od babky najprv *cirňaček*, a keďže ho už babka nemá, ako jeho náhradu potom 2. *vakarečku*, 3. *kurečku*, 4. *hušku*, 5. *koňika* a 6. *sanečki*.

2. Druhýkrát sa objavuje 4-členná kompozícia: vlkovi sa podarí uprosiť líšku, aby mu dovolila položiť si na *sanečki* najprv jednu, potom druhú, tretiu i štvrtú nohu a napokon i chvost.

Objektívne však treba skonštatovať, že v tejto rozprávke je ústredná zápletka trochu slabá a rozuzlenie nelogické. Potom, čo sa sánky polámalí, líška chce od vlka, aby vyšiel na huru a kričal: „*Spravce še, sanečki, z rovneho krive*“ a vtedy sa *sanečki* majú samy opraviť. Vlk však namiesto toho kričí: „*Spravce še s kriveho rovne.*“ Ked' sa po tomto výroku sánky neopravia, vlk sa s líškou vymení a v čase líškinej neprítomnosti koňa zožerie.

---

¹⁶ V. Sedláková uvádza, že J. Kolarčík rozprávky zapísal podľa rozprávania Michala Sopka a Márie Bačovej z Fintíc (Sedláková, 1979, s. 366). Rozprávku *Chto mudri – ňeglupi* však podľa údajov v rukopise vyzprávala Mária Sopková, rod. Sabolová.

2.1.3 Zazrační dzvonček

V rozprávke *Zazrační dzvonček* možno identifikovať ďalší zo sujetov, ktorý sice V. Sedláková nespomína, ale objavuje sa medzi nezaradenými typmi sujetov Aarne-Thompsonovej klasifikácie; ide konkrétnie o sujet **ATH 515+**: „*Chlapec dá starcovi prvú chytenú rybu. Za odmenu dostane písťalu, ktorá mu dá moc nad všetkými divými zvieratami*“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 263). Do uvedenej rozprávky sa tento motív dostal v takejto obmene:

Preto še pastirikovi žaľ udal i prehutoril ku džadkovi:

- *Tu mace, dzetku, falatek chľeba, vecej bi som vam dal, ale ket mi gazdiňa ňedala dosc, – a podal džadkovi vekšu polovicu tej malej porijki chľebika, co mal...*
- *Nechoc, pastirku, ſechodz hľedac, kravički same pridu... zato, že ſí bul ku mňe taki dobrí a ſí dal z teho malo chľebika, co ſí mal, dam ja tebe mali dzvonček, a ked z nim zadzvoniš, ftedi chodz bi ſí keľo kravi pasol, ani jedna ſe ci ňestraci... Na, tu maš, – starček stanul, odešol a zmiznul, jak kebi tam aňi ſebul.*

Okrem toho text *Zazrační dzvonček* potvrzuje Aarneho konštatovanie, že v jednej a tej istej rozprávke „[v]edľa nadprirodzenej bytosti alebo nadprirodzeného pomocníka môže sa vyskytnúť, napríklad, i magický predmet.“ (Aarne-Thompson, 1960, s. 13). Rovnaký predpoklad platí aj pre slovenskú čarodejnú rozprávku, v ktorej „*hrdina dostáva k dispozícii čarovný predmet*“ (Šutor – Burdová, 2014, s. 18).

Magickosť sa v spomínanom texte prejavuje vo viacerých motívoch:

1. Motív zázračnej postavy (džadek), ktorá daruje protagonistovi zázračný predmet a ktorého „*služobníctvo ... ſechcelo puščic, ale taku moc na nich puščil, že ſe ho dotknuc ňemohli.*“ Zázračný starček – džadek sa znenazdajky zjavuje i mizne: *Starčekovi ſe skruciľ soldzi, a ket sluhove šati doňešli, žebi džadka preobleklí – ftedi odrazu jag dim, zmiznul starček spoza stola, ſichko ňezna kedi, dze a jak.*

2. Motív zázračného predmetu, ktorý protagonistovi umožní prekonať všetky prekážky. V prípade analyzovanej rozprávky ide o zázračný zvonček eponymný s jej názvom: *ftedi pastirik vibrál mali zvonček a zadzvonil: bim... bim... bim. Hlas dzvonečka ſe ozival ſiroko-daleko a kravi prišli ku pastirikovi dobre napašene. Pastirik odložil dzvonček do torbečki ku zvišnemu chľebiku a poňhal kravi domu.*

3. Motív nikdy neubúdajúceho kúska chleba: „*Chlapec jedol po pulnej gembe a furt ten falatek chľeba v ruke trimal.*

4. Motív zázračného vtáka, ktorý dokáže plniť priania: *Tu ſe mu zjavil obrovski veľiki ptak a ſe ho opital: – Co ode mňe žadaš, paňe muj?... Ptak na to: Viskoč na muj cherbet a dobre ſe trimaj, bo poľecime na 99999 milé ponad morom, žebi ſí ňezadrimal a ňespadol do mora. Pastirik viskočil a oblabil kark veľkeho ptaka a ten lecel a lecel za 777 dňi, potom ſe spuščil na pisek na druhim kraju mora.*

5. Motív zázračnej zlatej krajiny, bohatej, ale pustej, so zlatým pieskom, kaštieľom zo zlata, kde sa aj princezná premenila na sochu zo zlata.

2.1.4 *Zazračna dupa* (*Kohucik vislužil – kurka ňe...*)¹⁷

Zazračna dupa je rozsiahly rozprávkový text vybudovaný na opozíciách: na jednej strane stojí „*poňžena a cicha sušeda*“, na druhej strane „*zavišľiva sušeda*“. Okrem postáv ľudí sa v nich objavujú aj antropomorfizované postavy *kohucika* a *kurečki*. V. Sedláková (1979, s. 366) tu identifikovala sujet ATh 715 *Polkohút*, ktorý Aarne a Thompson definujú takto: „*Vyskytuje sa s koňmi, volmi atď. Zvieratá /medved/, vlk atď./ pomáhajú. ... Polkohút sa podujme vymôcť požičané peniaze. Pod krídla vezme niekoľkých zlodejov, dve líšky a prúd vody. Ide do zámku a žiada peniaze. Uväznia ho so sliepkami: líšky ich zjedia. Podobne v stajni zlodeji ukradnú kone. Ked' ho chcú upáliť, prúd vody zahasi oheň. Nakoniec mu dajú peniaze. Kráľ zje kohúta, ktorý mu v bruchu kikiríka.*“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 129).

Vo fintickej rozprávke *Zazračna dupa* má tento sujet odlišnú podobu. Kým v sujete *Polkohút* sa zlodeji, líšky a prúd vody schovávajú pod krídla, fintická rozprávka je oveľa expresívnejšia: *Kohucik* najprv stretne *tchura*:

Zapačila še reč kohucikova tchurovi:

- *Znaš co, kohuciku, vež me zo sebu, ja ci budzem napomoci.*
- *Ket ce uvidza, i mňe zabiju i tebe, – hutori kohucik.*
- *Ta še ci dahdzi skrijem.*
- *Ta chibaľ do rici /dupi/, bo indzej ňit dze.*
- *Choci i tam, – a skril še do rici kohucikovej.*

Na rovnaké miesto sa *kohucikovi* skryje nielen *tchur*, ale aj *líska* a napokon *viľk*, pričom zakaždým sa rozprávač vracia k tomu istému výrazu:

- ...*Ta do rici, bo indzej ce všadzi najdu, hutori kohut. Líška še skrila kohutovi do rici a kohut šol a šol prez veľke huri-lesi i stretnul viľka...*
- *Ale dze, kohuciku? – zastaral še viľk. – Ta znaš co, vejdzi mi do rici, tam ce ňigda nicto hľedac ňebudze, aňi ce řenajdze.*
- *Maš pravdu, kohuciku, – a vešol do rici kohucikovej.*

Nazdávame sa, že zvýraznené lexémy by v spisovnom autorskom texte boli tabuizované a že sa v detskej literatúre v spisovnej slovenčine vyskytujú len veľmi zriedkavo. Aj pre toto jazykové špecifikum sú fintické nárečové rozprávky istým unikom, čoho dôkazom je i samotný názov rozprávky *Zazračna dupa*.

Treba však súčasne pripomenúť, že expresivita v tomto teste nie je jednostranne negatívna (porov. aj *ale vaš kohut je darmožrač, řijaki chasen z ňeho*); ale aj pozitívna (*Moja kurka každi dzeň vajičko zneše, ta už i zasluži tej pšeňički abo kukurički*).

¹⁷ Pri tomto teste uvádzame obidva názvy, keďže v Kolarčíkovej pozostalosti sa uvedený text nachádza pod názvom *Zazračna dupa*, nadpisánym rukou a perom, pod ním je však strojom písaný názov *Kohucik vislužil – kurka ňe*.

2.1.5 Sujety v ostatných rozprávkach

Aj v ostatných, kratších rozprávkových textoch z obce Fintice sa vyskytujú univerzálne sujety.

V rozprávke *Sprosti vilk* možno identifikovať sujet ATh 47 B: „*Kôň kopne vlka do zubov – Vlk neočakáva úder z tohto konca*“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 26). V texte má nasledujúcu podobu: *Vlk sebe pogustiroval a až mu šlini cekľí, ket zachodzil jag bi hače od kobuli urvac. Už še priblížil, už bul pri hačecu, ale f tim še daco mušelo stac, odrazu daco višmarilo a visoko ľecel v lufce až do močidla do vodi spadnul... Ta to kobula ho tak daľeko otkopla od hačeca.*

V rozprávke *Koľimažare*¹⁸ *chodzilí sem ot Poľska*, ktorá však pravdepodobne nie je fintickej proveniencie¹⁹, sa nachádza sujet ATh 920 (Sedláková, 1979, s. 366): *Syn kráľa (Šalamún) a syn kováča. „Deti sú vymenené. V detskej hre Šalamún koná ako kráľ. Ukáže svoju šikovnosť“* (Aarne – Thompson, 1960, s. 159). Aj v tomto teste sa však objavujú odlišné postavy ako v pôvodnom sujetete, namiesto kováča je to koľimažar, namiesto kráľa gróf: *Ked' Kolimažar predaval, tak jeho žena porodila chlapca. Aj grófke v tej obci sa narodil chlapiec, ale chorľavý a slabý. Grófka preto vymenila chlapca s Kolimažarom.* Nenastáva tu ani podobný záver ako v univerzálnom sujetete, kde chudobný člen vymeneného páru ukáže svoju šikovnosť; v tomto teste k takejto želanej zmene nedochádza: vymenené deti sa v prostredí, kam nepatria, nesprávajú podľa očakávaní, a preto sú pre svojich nevlastných rodičov sklamaním. Riešením je návrat do pôvodného prostredia: *Potom sa zase stretli grófka i kolimažarka a dzieci vymenili zase. Manželia nič nevedeli, ale sa čudovali, že tak odrazu sa zmenili a boli chápavý každý pre svoj odbor v svojom krahu.*

V rozprávke *Sedlak a čert* sme súčasťne nenašli priamu paralelu so žiadnym z motívov v Aarne – Thompsonovej klasifikácii, A. Aarne však konštatuje, že „*pokiaľ ide o rozprávky o hlúpom čertovi /oblude/, bolo pre ne ľahko nájsť v klasifikácii priliehavé miesto. Sú to v podstate rozprávky fantastické... na druhej strane svojím charakterom a podstatou sa podobajú humoristickým rozprávkam.*“ (Aarne – Thompson, 1960, s. 13). Okrem toho má text *Sedlak a čert* črty náboženskej rozprávky, resp. rozprávky-legendy, keďže v ňom vystupuje postava Panny Márie.

---

¹⁸ Na okraj poznamenávame, že v teste sme viackrát identifikovali slovo *koľimažar*, hoci rozprávka je v Kolarčíkovej pozostalosti vedená pod názvom „*Kalimažare...*“ Nazdávame sa, že tu došlo k omylu v prepise, keďže v šarišských nárečiach sa nachádza podoba *koľimažar/kolimažník* (Buffa, 2004, s. 127), podobne ako je spisovný tvar *kolomažník, kolomažiar*.

¹⁹ Uvedenú rozprávku vyrozprával 89-ročný Ján Vojtko z Malého Šariša, zapísaná bola v roku 1959.

2.2 Univerzálnie rozprávkové motívy

Popri týchto typologicky zatriedených sujetoch sa v rozprávkach z Fintíc objavujú motívy, ktorých existenciu v literárnej, resp. ľudovej tradícii viacerých národov predpokladáme v rovnakej či čiastočne obmenenej podobe:

a) Motív chudobného protagonista, ktorý odchádza do služby, sa vyskytuje aj v Slovenských prostonárodných povestiach (Šutor – Burdová, 2014, s. 13). V prípade rozprávky *Zazračni dzvonček* je tento motív explicitne formulovaný: *Mali chudobni chlopčik vibral še do služby preto, že doma bula bida, ſebulo co do ust vložic a dzeči bolo i vecej.* Stáva sa pastierom, pričom práve pastierstvo je v slovenskej ľudovej čarodejnej rozprávke „*druhým najrozšírenejším povolením hrdinov*“ (ibid., s. 167).

b) motív odmeny pre hlavnú postavu, ktorú kráľ slúbi pastierovi (*Ja dumal, že ked odteraz upaſeš dzeſectiſic mojich krav, že dam ci pulkraľovſtva i moju ceru za ženu.*);

c) magické číselné motívy, a to najmä číslovky 5 (5 tišic kravi, *pejcmi bojtare, pejc kravi*); 7 (zobral svojo ſídzem ſlifki²⁰; *ten lecel a lecel za 777 dňi; veſeľe trimalo za 7 dňi; prešli 7 meſace, 7 tižne, 7 dňi, na osmi dzeň zavolaťi...*); 9 (*poľecime na 99999 milie ponad morom, prišol do dzevedzeſatejdzevjatej dzedzini*), ale i ďalšie (*prave hnaľi tišic kravi, dzeſectiſic kravi*).

d) antropomorfizované zvieracie postavy: postava prefíkanej líšky a oklamanej vlka (*Jag bul viľk u Sadkovich na veſelu*), ale i v opačnom garde – prefíkaného vlka a oklamanej líšky (*Chto mudri – ſeglupi*), či postava hlúpeho vlka (*Sprosti viľk*).

2.3 Tematická a motivická expresivnosť

sa prejavuje aj v podobe **komiky**, ktorá je dominantným výstavbovým princípom v rozprávke *Jak bul viľk u Sadkovich na veſelu*:

- *Viľk še podejmal a začal vodu pic a liška mu fše kuſčik kolača dala, žebi ho lakovila.* A ket už ſicku vodu vipil, zapchala mu dupu s korkom.

- *Vziaľ viľka i lišku do chiži a viľka poradne opili i na taňec brali. Ket viľk z mladu tancoval a jak ſe najlepši na redovo vikrucal, ftedi mu liška d'ugof z dupi vicahla a viľk ſickich svadzobčanoch, co dookola staľi, ſčudačil a ošvistal. I nastal veľiki ſmich.*

- *Ľis ju daľej a liška i po druhiraz to iſte dudrala a viľk vera bul nazloſceni, ale liška ſe vihvarela, že leiem z horučki hutori glupſtva.*

Aj napriek silnejšej expresivite sú citlivé koncepty pre detského príjemcu eufemizované: [kohucik] eſci i do ſuſedoch poſol kurku pasc, žebi vajičko zňeſla a to každi dzeň (*Zazračna dupa*).

2.4 Lúbotné motívy

Lúbotná tematika je, podľa nášho názoru, v nárečových rozprávkach z obce Fintice spracovaná expresívnejšie ako v spisovných textoch, čo naznačuje aj citát v názve tohto

---

²⁰ Funguje ako frazéma v slovenčine, z tohto dokladu možno dedukovať, že jestvuje aj v nárečí.

priíspevku. Môže pritom íť o dôsledok toho, že jednoduchý človek vnímal tieto často tabuizované témy ako prirodzenú súčasť života:

-*Princezne še tvar zarumeňila a bulo poznac, že od peršej minuti še jej pastirik zapačil; Pastirik... blísnul na princeznu tak po paropski a odešol. Princezna še zarumeňila vecej jak perširaz, bo še do pastirika zaľubela...*

- *Pastirik o ňič še ſestaral, co v kaſtilu bulo, ale princeznu bi bul chcel stadzi vzac. Ulapil ju za ruki a princezna otvorila oči, poboškal ju na tvari a ľička jej zrumeňeli, potom jej poboškal perši a princezna mu padla do naruča a oblapila mu kark. (Zazračni dzvonček)*

2.5 Morálne a sociálne normy

Analyzované rozprávkové texty sú vzácnym ilustráciou **morálnych hodnôt a noriem správania** dedinského ľudu. Keď *bojtare* ukradnú kravy, pastierik to odhalí a takto sa im prihovorí:

- *Znace, co mace robić, – hutoril pastirik ku bojtarom, a tote zebraľi porvaz kraf a išľi še obešic od veľkej haňbi... pastirik vihnal stado a za mostom še mu prišli pejcmi bojtare otpitac. Un jim prebačil... (Zazračni dzvonček)*

-*Potom pošli do kripti, dze kraľ bul pochovani, a ked ho cera v truňe poboškala, kraľ še ušmial, otvoril oči, dzvihnuł ruku a prežehnal ceru i Jaňička, potom na veki usnul zaś. (Zazračni dzvonček)*

Osobitnú podobu má aj vyjadrenie vďačnosti: *Toto je muj život a moja šmerc, tento ubohi bul mojim šickim, bo un mi daroval chľeba, ket som řemal co jesc, a un mi daroval zazračni dzvonček, s chtorim som mohol veľke stada kraf upasc. Preto, dzetku muj dobri, řebudzece vecej žobrac, ale budzece u mňe bivac. Sluhove naj doňešu najkrajše šati pre dzeduša... – a oblapil starca i boškal. (Zazračni dzvonček)*

Morálne hodnoty a bytostnú prepojenosť človeka s prácou odráža aj tradičná záverečná formulka v ľudovej variácii: *Jaňičko zo svoju žeňičku žili ščešľivo, bo še jim chcelo robić a chudobného človeka malí v pocľivosci.*

Za cenný prínos fintických rozprávok považujeme aj fakt, že dokumentujú spôsob uvažovania jednoduchého človeka, ktorý z dnešného pohľadu môže niekedy pôsobiť komicky: *po zlatej hvizdze na čapke poznal, že to budze kraľ...* Viaceré formulácie ilustrujú, že jednoduchý človek rešpektoval **sociálnu vzdialenosť** medzi sebou a autoritami: *Zobral kapeluch z hlavi, až po žem še ukloňil a pozdravil; pastirik še hliboko ukloňil, s kapeluchom zamachal.* Na druhej strane však treba poznámať, že sa rešpektovanie sociálnych vzdialostí komunikantov sa používa tykanie: *Dobri dzeň, miloscivi paňe uredníku, cože bi ši roskažal? najjasnejší kraľu, roskaž; povim ci pravdu, najjasnejší kraľu; znaš co, princezno krasna; Panbuħ daj dobrí dzeň, najjasnejší kraľu, prišol som tak, jag miloscivi pan uredník mi rozkazali* (tu onikanie o neprítomnej osobe); *vžal princeznu za ruku a odvid ju ku jej maceri kraľovnej...*

Tykanie môže byť aj dôsledkom antropomorfizácie zvieracej postavy, ako v rozprávke *Zazračna dupa*, kde kohútik gazdinej tyká:

- *Paňi gazdiňko, nepredaj me, ratšej pujdzem služic.*
- *Ostaň zdrava, moja dobra gazdiň, dzekujem ci, že si me za teľe roky ľem pre muj hlas a spívaňe chovala, a dzekujem ci, že si mi šlebodu darovala. Ja odejdzem z bosku pomocu a co zarobim, ta tebe priňešem, žebi ši še mala raz ľepši a ket ta cholem tak, jag naša sušeda, co s tebou smichí robela.*

2.6 Náboženské/kresťanské motívy

V rozprávkach sa nachádza viacero dokladov o aktívnej prítomnosti kresťanských zvykov v každodennom živote jednoduchého človeka:

- *mac ho i prežehnala zo svatím križom i viprovdadila ho na koňec valala;*
  - *Ale slunečko mu ešči ňebulo nad hlavičku, doma jeho mamička ho učila ftedi še pomodlīc, ket slunečko nad hlavu, potom že može jesc.*
  - „*Panbuh ci pomahaj, pastirku*“;
  - *to už mojo ščesce i ňeščesce, že tag dluho žijem, že me Panbuh na švece trime;*
  - *...ket som upasol meňej, ta z bosku pomocu upašem i vecej (Zazračni dzvonček).*
- Bytostnú a živú prítomnosť viery v každodennom živote dedinského ľudu ilustrujú aj viaceré formulácie v rozprávke *Zazračna dupa*:
- „*Jak to Panbuh dakemu dobre dava a dakemu nedobre*“;
  - „*...ozdaj še [kohucik] dajak otplaci a panbuch pomože;*
  - *ta už ľem i teraz dajak panbuch pomože, ket chceš, ta idz z bosku pomocu a zasluž daco...*“
  - „*Dajbože, kohuciku, dzeže idzeš, dze?*“

2.7 Didaktizujúci záver rozprávok

Niektoré fintické nárečové rozprávky sú zakončené dôvetkom zapisovateľa zaznamenávajúcim/imitujúcim rozhovor detí-poslucháčov. Nie je jasné, či ide o reálny dialóg alebo len jeho imitáciu, aby zapisovateľ dosiahol didaktizujúci komunikačný efekt. Podľa V. Sedláčovej (1979, s. 366) J. Kolarčík „[v] záverečných častiach rozprávok dával dôraz na poučenie vyplývajúce z príbehu, zdôrazňoval význam správania sa jednotlivých postáv a ich konanie často posúval do prítomnosti“. Literárna úroveň týchto dôvetkov však podľa nášho názoru nedosahuje autentickosť rozprávania ľudového rozprávača – na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov zapisovateľovho didaktizovania:

1.
  - *No ale to bul glupi vil'k, – podotknul jeden z chlapcov.*
  - *Ale liška bula mudra, – doplnil druhý.*
  - *Vidziš, vidziš...ha... – a rozprúdila sa detská vrava i rozoberali význam rozprávky. (Jag bul vil'k u Sadkovich na vešel'u)*

2.

- No, a ket řebudze glupi ňichto, ta keho ošaľíš jag vilček lísiku... – hovoril iný poslucháč.
- Tak, tak treba, žebi řebulo keho šaľic, žebi glupeho řebulo, – poučovala ich poviedkarka.
- Ta to hodzen? – pýtali sa deti.
- Šicko hodzen, ket chceme, ta i mudre budzeme.
- ...aľe škoda, že řebudzeme mac keho glupic...
- No, hutorce, babo, ešči dajaku pri povitku... – žobrali deti. (*Sprosti vŕtk*)

2.8 Slovenské autorské texty v pozostalosti J. Kolarčíka

Medzi prozaickými textami, ktoré sa viažu k Finticiam, majú v Kolarčíkovej pozostalosti osobitné miesto dramatizované texty *Tancuľka* a *Voľarovo zlato*. V oboch prípadoch ide o Kolarčíkove autorské texty písané po slovensky, aj napriek tomu sú veľmi úzko napojené na miestne povesti uchované v nárečí, preto sa o nich krátko zmienime.

Kolarčíkov text *Tancuľka* vychádza z povesti o miestnej studničke Tancuľka (porov. obr. č. 5), ktorú samotný J. Kolarčík vo svojej kronike z r. 1935 opisuje takto: „*Za Bochtou je les zvaný „Hudačka“.²¹ Je tam studienka so zázračnou vodou: kto sa z nej napije, musí tancovať, lebo počuje hudať – hrať. Čarovná moc vody pominie len večer po západe slnka. Studienku volajú tiež Tancuľka*“ (Semanová, 1997, s. 8).

V dramatizovanom rozprávaní sa *Tancuľka* objavuje ako ústredný dejový motív: „Dorka: Nepij, Hanička. Nepij, ved' môžeš ochoriet. Vieš predsa, že z *Tancuľky*...; Lesné panny už obe tanecnice hodili do *Tancuľky*, Enčery, Benčery, ako pocítili zázračné vody, znova sa pozdvihli na nohy a tančia.“

V *Tancuľke* sa však spomínajú aj ďalšie miestne anojkonymá: *Lesnou cestičkou pod Veľkou Strážou ubiera sa mládež z Fintíc na tanec...* *Pred nami je veliká lúka U tzv. Troch chotárov²².*

Aj dramatizovaný text *Voľarovo zlato* napísal J. Kolarčík-Fintický na podklade miestnej povesti, ktorú mu vyrozprávala Zuzana Vargovčíková (nar. r. 1834): „*Že co bi som jim ešči mohla čudneho povedac s fincickeho chotara? Pot Stražom pri „Filagoriji“ je studzinka, fctorej na Veľki pjatek v každim roku zlato še čisci. V ten dzeň dzvoni ředzvoňa, a ket na turňi zarapkaju, otvori še Straž za studzinku z ňezmírnim bohatstvom zlata. Jak rapkac prestaňu, i Straž še zavre... Tiž vo Veľki pjatek zašli jednemu voľarovovi voli ku tej studzinki. Vul prave začal vodu pic, ket na turňi ozval še rapkač a i Straž še otvoril. Vul še napil vodi,*

²¹ Etymológia propria *Hudačka* nie je jednoznačná. Priamo by mohlo ísť o pozemok patriaci nositeľovi priezviska Hudák; pôvodnou motiváciou mohla teda byť aj onomatopoická alúzia na verbum *húst* a jeho deriváty.

²² Na tomto mieste sa stretajú chotáre Prešova, Veľkého Šariša a Fintíc.

pouciral rohi o žem a pozlacił sebe jich... Volar až ňeskoro našol vola a preveľmi še čudoval na zlatich rohoch. Prišlo mu na mišel', co jeho ocec kediška rospravjal o tej studzinki a zaumeňil sebe, že na druhí rok vo Veľki pjatek sam pujdze do Stražu po zlato... zahnal vola a pošol het. Že jak pochodził volar na druhí rok f Stražu, o tim budzem druhí raz rospravjac, bo toto je dluha historija." (Semanová, 1997, s. 43).²³

V dramatizácii *Volárovo zlato* nachádzame jednoznačné styčné body s príbehom vyrozprávaným Z. Vargovčíkovou: „*s býkom Lysím čosi sa robí... Či vidíš? Hlavu strčil do studienky a nemôže ju vybrať. Zasa sa to opakuje, čo pred rokmi s tým Ďurkom Mihokom! Aj jeho vol vstrčil hlavu do tej zemnej studienky a v nej si roh pozlátil!*“ J. Kolarčík však dejovú líniu Vargovčíkovej príbehu rozvíja ďalej: „*Chudák Ďurko v minulom roku striehol u studienky, a keď sa hlas rapkáča na veži pri dopoludňajšej svätej omší, otvorila sa skala a zjavila sa chodba s množstvom zlata vo vnútri. Ďurka akabeby vystrelil, tak skočil dnuka, mal len nachytnuť zobrať len niečo a vyskočiť zase von. Jemu ale bolo ľuto ostatné tam nechať, bral, čo nevládal. Zatiaľ rapkáč prestal, skala sa zavrela a chudák Ďurko musí čakať do zajtrajska, že sa azda dostane von, ak ešte žije.*“

Tak ako sa východiskové ľudové rozprávanie viaže k miestnej geografickej dominante Stráž²⁴, aj v dramatickom texte *Volárovo zlato* sa tento kopec spomína na viacerých miestach (napr. *Tie hory aspoň poznáte, tú Stráž; Statok zažeňte na druhú stranu Stráže...*). Okrem oronyma *Stráž* sa v texte nachádza aj intertextový odkaz na spomínaný Kolarčíkov autorský text *Tancuľka* (Vy nás zase šalite ako s tou Tancuľkou... Ak mi neveríte, nože, napite sa z Tancuľky... hm, z Tancuľky veru neviem... nenapíje sa z nej žiadnen smrtelník z našej obce). To len potvrzuje, že miestne reálne boli pevnou a neoddeliteľnou súčasťou príbehov z obce Fintice.

Záver

Analýza ľudových rozprávok z obce Fintice dokumentuje ich jazykové bohatstvo a potvrzuje kreativitu ľudového rozprávačstva. Na jednej strane sa v nich nachádzajú univerzálné motívy a sujety prítomné i v literárnej tradícii iných národov. Na druhej strane sú tieto sujety spracované lokálnou optikou, ktorá sa prejavuje najmä v prítomnosti miestnych reálií a ich propriálnych pomenovaní. Fintické rozprávky možno považovať aj za cenný pramenný zdroj archaickej i novšej nárečovej lexiky, ktorá sa v nich zachovala. Nazdávame sa, že práve spomínané atribúty okrem iného legitimizujú knižné vydanie fintických rozprávok, ktoré vyšlo pod názvom *Zazrační dzvonček* (Kolarčík-Fintický, 2015) ako prejav snahy uchovať jedinečné kultúrne a jazykové hodnoty nárečových rozprávok z Fintíc.

---

²³ Citát sme upravili v súlade so zásadami transkripcie nárečia a doplnili potrebnú interpunkciu.

²⁴ Stráž (740 m n. m.)

Literatúra:

- AARNE, A. – THOMPSON, S. (1960): *Typy ľudových rozprávok. Klasifikácia a bibliografia*. Z angl. preložil J. Michálek a J. Olexa. Praha: Společnost československých národopisců a Slovenská národopisná spoločnosť.
- BUFFA, F. (2004): *Slovník šarišských nárečí*. Prešov: Náuka.
- DUNDES, A. (1997): A Motif-Index and the Tale Type Index: A Critique. In: *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, No. 3, s. 195–202.
- GAVUROVÁ, M. (2015): Teória lexikálnej motivácie v neúradnej antroponymii (na príklade obce Fintice). In.: *Slovenská reč*, 80, č. 3–4, s. 219–236.
- KARADŽIĆ, V. St. – ČUBELIĆ, T. (1983): *Šarkan a kráľov syn. Srbochorvátske rozprávky*. Prel. Rudo Brtáň. Bratislava: Mladé letá.
- KOLARČÍK-FINTICKÝ, J. (2015): *Zazračni dzvonček. Starodavne rosprafki s Fincic*. Zost. M. Gavurová. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania.
- SEDLÁKOVÁ V. (1979): Jozef Kolarčík-Fintický, východoslovenský národopisný zberateľ, 1899 – 1961. In.: I. Michnovič. (ed.) *Nové obzory* 21. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 343–376.
- SEMANOVÁ, K. (1997): *Z histórie Fintíc slovom a obrazom*. Fintice: Obecný úrad Fintice.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L.* (2006) K. Buzássyová – A. Jarošová (eds.). Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Súpis pozostalosti Jozefa Kolarčíka-Fintického*. (1981) V. Sedláková (ed.). Martin: Matica slovenská.
- ŠUTOR, L. – BURDOVÁ, D. (2014): *Genóm slovenskej ľudovej čarodejnej rozprávky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Resumé

Motives and their Linguistic Presentation in the Dialect Fairy-tales from the Village Fintice

The paper analyses dialect fairy-tales from the village Fintice in Eastern Slovakia that were collected by Jozef Kolarčík-Fintický. The author focuses on both the dialect and motivational specifics of the texts. Among the specific linguistic features are proper nouns referring to the local countryside and people. There are also typical dialect collocations and idioms, as well as archaic lexemes present in the texts. The author points out higher positive and negative expressivity of the language used. From the thematic point of view the analysis shows parallels with the plot patterns from Aarne-Thompson classification of folk fairy-tales, but also other fairy-tale motives that prove universal nature of human experience. The paper shows both the dialect variability and creativity of folk fairy-tales that are to be preserved for future generations of readers and language users.

Nárečové aspeky neinštitucionálneho dialógu dospelých na východnom Slovensku

Martina BODNÁROVÁ

Abstrakt:

V predkladanom príspevku sa usilujeme predstaviť a prepojiť dva pohľady či spôsoby prístupu k neinštitucionálnej dialogickej komunikácii východoslovenskej provenienie – textovotypologický a sociolingvistický. Ich prepojenie vyúsťuje do otázky, resp. úvahy, či proces prepínania kódu (do nárečia), ktorý patrí v danom type komunikácie k bežným javom, (ne)možno sledovať aj na pozadí typológie neinštitucionálneho dialógu, presnejšie, či prepínanie kódu do nárečia nemôže byť javom príznačným pre isté typy dialógu, resp. nápadne frekventovaným v istých typoch dialógu.

Kľúčové slová:

komunikácia, nárečie, neinštitucionálny dialóg, prepínanie kódu, typológia dialógu

Kontakt:

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
tina.bodnarova@gmail.com

Naša výskumná pozornosť sa už niekoľko rokov (od roku 2009) systematicky koncentruje na ten druh verbálnej komunikácie, ktorý sa obvykle charakterizuje prívlastkami bežná, spontánna, nepripravená, priama („face to face“), súkromná, polooficiálna či neoficiálna. Na základe vymenovaných atribútov a na základe toho, že kľúčovým komunikátom takejto komunikácie je dialóg, ustálili sme sa v jej označovaní ako *neinštitucionálnej dialogickej komunikácii*. Korpus, ktorý túto komunikáciu v rámci nášho výskumu syneddochicky reprezentuje, tvorí asi 80 magnetofónových nahrávok a prepisov autentických rozhovorov z bežného každodenného života. Nahrávky vznikali výlučne v geografickom priestore východného Slovenska, jeho jednotlivé oblasti však nie sú v našom materiáli zastúpené rovnomerne, a to predovšetkým kvôli náhodnosti výberu komunikačných situácií i komunikantov. Najviac ich pochádzalo z okresov Prešov, Trebišov, Michalovce, Košice, ale objavili sa aj reprezentanti miest a okresov Vranov nad Topľou, Sečovce, Poprad, Levoča, Snina a Medzilaborce. Rozhovory sa odohrávali tak v súkromnom (počas cesty autom, na internáte, počas priateľského posedenia alebo rodinnej oslavy), ako aj vo verejnom, resp. polooficiálnom prostredí (v MHD, v očnej

optike, v obchode so suvenírmi, v reštaurácii); boli to prevažne rozhovory dvoch účastníkov, ale vyskytovali sa aj dialógy troch účastníkov a skupinové dialógy. Účastníci rozhovorov patrili k rôznym vekovým kategóriám, pričom prevahu mala kategória od 16 do 30 rokov; kategórie 30 – 50 a 50 – 70 rokov boli takmer rovnako početné. Zo sociolingvistického hľadiska je relevantným parametrom aj sociálny status a rola, resp. roly komunikantov, ktoré sú v našom prípade pomerne pestré, a ak k tomu pripojíme i parameter vzdelanie, tak aj relativne vyvážené. Celkovo v zachytených dialógoch alternovalo zhruba 170 rôznych účastníkov. Z toho asi polovicu tvorili študenti vysokých, stredných, marginálne i základných škôl, čo ide ruka v ruke s dominanciou vekovej kategórie 16 – 30 rokov. Z profesii a sociálnych statusov, v pozadí ktorých stojí vysokoškolské vzdelanie, sa vyskytli tieto: knaz, vysokoškolský a stredoškolský pedagóg, lekár, pracovník v mediálnej sfére, riaditeľ firmy. Ostatné sociálne statusy „tieňovalo“ stredoškolské vzdelanie s maturitou alebo bez nej: robotník, cestár, predavačka, osvetová pracovníčka, resp. organizátorka kultúrno-spoločenských podujatí, vodič autobusu, zdravotníčka, upratovačka, pracovník očnej optiky, barman a čašníčka. Za relevantné považujeme aj sociálne statusy otec/matka a dôchodca/dôchodkyňa.

Z uvedenej charakteristiky je markantná značná rozrôznenosť nášho dialogického korpusu. I preto sme už na počiatku výskumu hľadali nejaký organizujúci činiteľ či prizmu, cez ktorú by sme mohli realizovať jazykovú, presnejšie komunikačno-pragmatickú analýzu týchto dialogických komunikátov východoslovenskej provenience. Našli sme ju v typológii dialógu a v typologizačnom modeli. Náš typologizačný model je výsledkom prepojenia dvoch východísk – teoretického a praktického; opierali sme sa o už existujúce typológie a klasifikácie komunikačných situácií, dialógu ako takého, dialógu detí a hovorového štýlu v slovenskej, českej a okrajovo i nemeckej lingvistike a usúvzažnili sme ich s analýzou vlastného dialogického korpusu. Na pozadí piatich klasifikačných úrovní¹ a za pomoci piatich klasifikačných kritérií (vzťah tematickej zložky k inštitucionálnej činnosti komunikantov; vzťah tematickej zložky k aktuálnej komunikačnej situácii; spôsob expanzie témy; informačný spád a komunikačná vyváženosť; tonalita) sa nám podarilo vyčleniť pätnásť „čistých“ (homogénnych) typov dialógu (inštitucionálny, neinštitucionálny, voľný pracovný; kosituačný, konsituačný, zmiešaný; narratívny, deskriptívny, argumentačný dialóg, rozhovor-rada; rozhovor-interview, individuálny monologizovaný dialóg, kolektívny monologizovaný dialóg, rozhovor-zábava, spoločenská konverzácia), ktoré sa v reálnej komunikácii môžu vzájomne krížiť, prekrývať či navrstvovať na seba, dôsledkom čoho je vznik tzv. hybridných typov (napr. pracovný rozhovor-rada, narratívny kolektívny monologizovaný dialóg a pod.)².

¹ Uvedomujeme si, že lexéma úroveň má v slovenskej lingvistike pomerne široký konotačný záber; používame ju skôr len pracovne, pretože zatiaľ nemáme k dispozícii vhodnejšiu terminologickú alternatívu.

² Podrobnejšie o typológii dialógu a o našom typologizačnom modeli pozri Bodnárová, 2012.

Popri načrtnutom (textovo)typologickom pohľade možno na neinštitucionálnu dialogickú komunikáciu nazerať aj pohľadom sociolingvistickým. Ten sa týka v prvom rade stratifikácie slovenčiny a problematiky jazykovostratifikačnej dynamiky. Ľ. Kralčák (2009), ktorý intenzívne pracuje s pojmom *funkčná medzivarietová expanzia*, konštatuje, že v rámci národného jazyka dnes funkčne najvýraznejšie expanduje spisovná slovenčina, predovšetkým jej varíovaná (štandardná) forma, a tá preberá aj niektoré sociálno-komunikačné funkcie hovorových útvarov. Deje sa tak neraz na úkor nárečia, ktoré sa však vyznačuje značnou mierou rezistencia. Ide o isté funkcie, v ktorých je dialekt stále nenahraditeľný. J. Chloupek (1986, s. 24, cit. podľa Kralčák, 2009, s. 75) sa zmieňuje napríklad o tom, že nárečie pôsobí „ako výraz spoločenskej solidarity s rodinou, priateľmi, známymi, spolupracovníkmi“. G. Múcsková na pozadí svojho viacročného systematického výskumu komunikácie v Gelnici dospevia ku konštatovaniu, že „dominantnými varietami v bežnej každodennej komunikácii sú však bezpochyby východoslovenské nárečie v jeho súčasnej modifikovanej podobe, interdialekt a štandardná varieta slovenčiny s východoslovenskými špecifíkami“ (2014, s. 183). Na inom mieste (2000) zasa autorka dotvára obraz o súčasnej jazykovej situácii Gelnice zistením, že spisovná varieta výrazne prevláda v oficiálnej komunikácii, napr. na úradoch, v nemocnici, v škole a pod., takisto v komunikácii s deťmi; pričom nárečie sa najviac uplatňuje v komunikácii s priateľmi, najbližšími známymi, so starými rodičmi, menej v rozhovore s partnermi a súrodencami.

Všetky tieto a takéto výpovede oboch autorov možno s nevýraznými odchýlkami či výnimkami vziať aj na nás dialogický materiál a, nazdávame sa, aj na komunikáciu v ďalších východoslovenských mestách. K špecifickým funkciám, v ktorých sa v komunikácii dialekt realizuje, možno pridať ešte zhrnujúce konštatovanie o jeho príznačnosti pre vekovo staršiu generáciu a neoficiálne komunikačné sféry a situácie (porov. Múcsková, 1996). V neinštitucionálnej dialogickej komunikácii, i v tej, ktorú zachytáva nás materiál, sa však zároveň vyskytuje jav, ktorý Ľ. Kralčák nazýva *konverzačné prepínanie (varietového) kódu*. O prepínaní kódu a o posune v kóde sa okrem už spomínamej G. Múcskovej zmieňujú aj ďalšie autorky venujúce sa problematike stratifikácie slovenčiny – D. Slančová a M. Sokolová. Oba exponované javy vysvetľujú takto: „V konkrétnej komunikačnej situácii hovoriaci „nasadí“ svoj verbálny prejav do jednej z (...) variet. V priebehu komunikácie sa však toto nasadenie môže meniť. Ak hovoriaci strieda vzdialené variety, napr. spisovný jazyk a nárečie, niektorú z variet národného jazyka a iný jazyk, vtedy hovoríme o prepnutí kódu (...). Hovoriaci sa však môže v jednotlivých varietách pohybovať kontinuálne, t. j. strieda vo svojom prejave (niekedy aj v rámci jednej repliky) blízke variety a semivariety, napr. štandardnú a spisovnú varietu, štandardnú a subštandardnú varietu, resp. spisovnú či štandardnú varietu a dialekt – vtedy hovoríme o posune v kóde“ (2011, s. 352). Takisto uvádzajú, že aj posuny v kóde, aj prepínania kódu bývajú podmienené rôznymi extralingválnymi

činiteľmi, napr. psychickým stavom komunikanta, adaptáciou na jazykový prejav komunikačného partnera, témou, komunikačným zámerom atď. (porov. ibid.). Na potrebu hľadať zdôvodnenie „správania sa“ komunikantov pri prepínaní z jednej variety do druhej upozorňuje G. Múcsková (1996, s. 40), ktorá sa na inom mieste (2014) zaoberá vedomou aktualizáciou nárečovej variety vo verejných komunikátoch. Ak sa V. Patrás (2002, s. 66) pýta, „akú úlohu v procese prepínania kódu hrajú sociodemografické (predovšetkým vekové) parametre konkrétnych účastníkov komunikačných udalostí“, zamýšľame sa my nad tým, či nemožno proces prepínania kódu do nárečia sledovať aj na pozadí načrtnej typológie neinštitucionálneho dialógu. Inak povedané, uvažujeme o tom, či prepínanie kódu do nárečia nemôže byť javom príznačným pre isté typy dialógu, resp. nápadne frekventovaným v istých typoch dialógu.

Parciálna sonda do nášho dialogického korpusu ukazuje, že s prepínaním kódu do nárečia sa stretávame najčastejšie v rozhvore-zábava a v spoločenskej konverzáции, menej, avšak predsa k nemu dochádza v naratívnom dialógu. Nazdávame sa, že zdôvodnenie tejto tendencie môže súvisieť s charakterom uvedených typov neinštitucionálneho dialógu, preto by sme sa najskôr zamerali na ich podrobnejšie priblíženie.

Rozhovor-zábava a spoločenská konverzácia predstavujú dva symetrické typy dialógu, k vyčleneniu ktorých prispieva okrem kritéria informačný spád a komunikačná vyváženosť aj kritérium tonalita, preto o nich uvažujeme nielen na štvrtnej, ale aj na piatej klasifikačnej úrovni. Mohli by zodpovedať fenoménu zachytenému v nemeckej literatúre (1996) pojmom *persönliche Unterhaltung* alebo *konverzačnému dialógu* J. Mukařovského (1948); vyhovujú totiž charakteristikám „hovor pro hovor sám“, ktorý je do určitej miery samoučelný a dosť esteticky zafarbený a „jeho cílem i krajní mezí je čistá hra významů“ (Mukařovský, 1948, s. 137). Okrem symetrie je pre oba vyčlenené typy príznačné, že sú to dialógy polytematické a skupinové. Od typov dialógov z iných úrovní sa výrazne líšia svojou tonalitou, ktorá býva nevážna, humorná, ironická, parodická a „pozitívna“, pod čím máme na mysli, že sa účastníci takýchto dialógov zámerne až systematicky usilujú vyhnúť sa disenzu, napäťiu, konfliktu a posunu do negatívnej polohy: „Fatická komunikace se vyhýbá specifikovaným (potenciálne kontroverzním) tématům proto, že má být zásadně všeobecně přijatelná a pozitivní“ (Hirschová, 2006, s. 220).

V súvislosti s pojmom *konverzácia* urobíme teraz krátke exkurz do českej lingvistiky. Podľa J. Hoffmannovej (1996) *konverzácia* patrí do sféry prejavov fatickej funkcie jazyka. Autorka používa aj pojem *fatický diskurz*, pričom uvažuje o jeho diferenciácii ústiacej do dvoch typov. Prvým je tzv. *salónna konverzácia*, v angličtine *party talk*. Je zameraná „na udržování a rozvíjení společenského styku při příležitostech, kdy se účastníci sejdou vyloženě (nebo převážně) za účelem hovoru, chtějí si popovídат, cílem celé akce je příjemné společné strávení času, posílení vzájemných sympatií a souladu, dosažení pohody a harmonie“ (1996, s. 193). Dnes takýto dialóg prebieha pri recepcích,

vernisažach, priateľských schôdzkach a návštevách. J. Hoffmannová v ňom identifikovala niekoľko nadčasových tematických konštant, ako je napr. tanec a návšteva plesu, konzumované pohostenie, zaujímavá literatúra a pod.

Druhému typu *fatického diskurzu* chýba v češtine presnejšie označenie, ktoré by zodpovedalo anglickému spojeniu *small talk*. Tento typ autorka približuje len opisne ako náhodné rozhovory v situáciách, keď sú účastníci (niekedy nepríjemnými) okolnostami donútení stráviť spolu určitý čas. Vtedy konverzujú, aby zabránili trápnemu mlčaniu. Podľa J. Hoffmannovej sem patria situácie, keď a) sa ľudia zídu na určitý čas v uzavretom priestore (napr. vo vlakovom kupé, pri čakaní v rade, v čakárni u lekára a pod.); b) sa podobne napr. vo výťahu alebo v električke zídu ľudia, ktorí sa poznajú len povrchne, z videnia; c) sa takto zídu ľudia, ktorí sa sice poznajú dlho a dobre, avšak len z oficiálnych, pracovných, často dosť neosobných situácií (učiteľ so študentom, nadriadený pracovník s podriadeným). Podobne ako pri prvom type, aj tu sa dá vymedziť pomerne uzatvorený, stereotypný súbor najfrekventovanejších tém: počasie, rodina, zdravie, práca, šport, rekreácia, dovolenka, móda, nákupy a ceny tovaru, miesto a prostredie, v ktorom sa účastníci rozhovoru stretli.

Dva spôsoby diferenciácie *fatického diskurzu* či dialógu s fatickou jazykovou funkciou na základe hoci len stručnej charakteristiky sa veľmi priezračne prekrývajú s dvomi typmi symetrického dialógu, o ktorých uvažujeme na piatej úrovni klasifikácie. *Rozhovor-zábava* je evidentne paralelou salónnej konverzácie, *spoločenská konverzácia* má svoj pendant v náhodných situačných rozhovoroch, a tak sa nám vidí vhodné a efektívne použiť charakteristiku J. Hoffmannovej súčasne ako výstižnú charakteristiku našich dvoch exponovaných typov dialógu. Táto charakteristika si vyžaduje už iba niekoľko doplnení.

Nevážnu, humornú, ironickú, parodickú tonalitu pokladáme až za konstitutívny znak typu *rozhovor-zábava*. Ruka v ruke s ňou ide nevážna a neproblémová tematika a žánre podobného charakteru (vtipy, hádanky, klebety, anekdoty), v rozhovore-zábava veľmi frekventované (porov. aj tzv. typy a žánre fatického diskurzu vyčlenené J. Hoffmannovou, 1996, s. 200–203).

Spoločenskú konverzáciu by sme v klasifikácii O. Müllerovej (1979) mohli veľmi voľne situovať do skupiny *rozhovorov bežných, situačných*. V klasifikácii F. Mika (1976) si ju predstavujeme v priestore medzi základným typom hovorového štýlu, teda tzv. *bežným dialógom a konverzačným variantom*; túto osciláciu zdôvodňujeme najmä pozitívne prítomnou kategóriou operatívnosti a nejednoznačne zastúpenou, resp. rozlične zvýraznenou kategóriou subjektívnosti alebo sociatívnosti. Tento typ má zvyčajne kosituačno-konsituačný, teda zmiešaný charakter, ako to vyplýva už z charakteristiky J. Mukařovského (1948). Časový odstup a neznámost komunikantov sú podľa všetkého hlavné dôvody výraznej polytematickosti, povrchnosti a neproblémovosti tohto typu dialógu; dôležitá je aj zvýšená úroveň informatívnosti – komunikanti sa snažia v krátkom čase (tentot dialóg býva zvyčajne časovo limitovaný) vymeniť si základné informácie, to

relevantné, čo sa v čase ich vzájomnej neprítomnosti odohralo, alebo bežné, zvyčajné informácie (ak ide o neznámych ľudí).

Je to výrazne polytematický dialóg; dalo by sa povedať, že niekedy vyznieva až ako „hľadanie témy“, resp. ako snaha presadiť svoju tému v komunikácii, v dôsledku čoho narastá počet obsahovo nezačlenených replík; môže to vyústiť až do dyslogickej polytematickosti (porov. Kesselová, 2001, s. 25). Téma akoby prestávala plniť úlohu koherenčného prostriedku a jednotiacim prvkom sa stávajú subjekty komunikácie. *Spoločenská konverzácia* býva presýtená rôznymi zdvorilostnými formulkami a obratmi, pozdravmi, synsémantickými výpovedami, konvenčnými frázami. Nevážnu tonalitu sprítomňuje humor, slovné hry, rôzne vtipné a frapantné poznámky a narázky. Syntézu oboch atribútov – konvenčnosti a nevážnej tonality – by malo výstižne vyjadrovať práve zvolené adjektívno-substantívne pojmové označenie *spoločenská konverzácia*.

Poslednými relevantnými znakmi spoločnými pre oba typy dialógu sú tieto (vyabstrahované zo štúdie J. Hoffmannovej, 1996):

- konverzácia je „pseudodialógom“, vyznačuje sa až neprirodzene vysokou mierou súladu, i preto sú v týchto rozhovoroch najfrekventovanejšie prostriedky vyjadrujúce rôzne formy a stupne súhlasu; štýl konverzácie môže nadobudnúť aj expresívny, citovo angažovaný charakter – používa silné hodnotiace výrazy, hyperboly, intenzifikátory typu *hrozne, strašne, úžasne, super* atď., paralingválne a mimojazykové prostriedky, ako napr. hlasitosť, prehnané akcentovanie, smiech, gestá;
- v konverzácií sú všetky pravidlá dialógu (tzv. princípy alebo maximy) postavené „na hlavu“: môžeme tu hovoriť dlho a nezáväzne; môžeme uvádzať nepravdivé alebo neoverené skutočnosti; môžeme mystifikovať partnerov; môžeme hovoriť, čo nám napadne; žiaduca je aj hra s jazykom, dvojzmyselné reči a paradoxy.

Potešenie z rozhovoru, z rozprávania, jazyková hra, hra s významami slov aj s ich formou, ironizovanie a parodizácia vecí i osôb, humor a vtip, zveličovanie a nadsadzovanie, nevážnosť a vyhýbanie sa problémovosti – to všetko sú fenomény konštitutívne pre typy rozhovor-zábava a spoločenská konverzácia, fakultatívne však prítomné aj v narratívnom type dialógu, ktorému dominuje rozprávací slohový postup, resp. spôsob expanzie témy. Zároveň ide o fenomény, ktorým veľmi dobre sekunduje práve dialekt. V našom materiáli zachytení komunikanti v intenciách exponovaných typov dialógu prepínali kód do nárečia hlavne a konkrétnie v tých prípadoch, ked:

a) chceli odlažiť vážne až problémové témy (napr. hľadanie životného partnera) alebo negatívne javy (napr. smrť):

³(1) P6: myšliš že máš na Výber či čo↑

---

³ Rozhovory sme zapisovali podľa štandardných pravopisných princípov, fonetickú transkripciu sme použili iba ojedinele, napr. v prípade osobitne vyslovených cudzích (*vinrar, Friedrichshafen, Žil Vern*),

P2: a katoLička ňe↑

P3: v dnešnej dobe / v dnešnej dobe nepreBlraš nevyBlraš / bereš co pridze

P1: o: jaký TAky / naj by bul

(2) Zu: som bola na Krásnej Hôrke

Bia: aj ja

Iv: a tota tam leží umarta

Zu: hej

(...)

Zu: a ja som bola keď som bola mala chapeš a to v kostole

(...)

Ma: dobre že ju zapálili

Iv: ňe / BOSNIAkovu zapálili jo:j blondyno

Ma: mohli by i totu zapálīc

(3) Zu: (to) čom si si dala taky nik že antuaneta

Iv: trapne trapne to no ---- nik

Bia: lebo to je tota onen

Iv: kraľovna to bola ---- co ju na gilotine scalí;

(4) FB: vznikol taky projekt / v Michalovciach / @ že: začnu @ tak..takto že: rebríky sa vyrabaju v Nemecku majú @ tradiciju takúž vo Wangene sa vyrabali: lietadla DORNIER / to boli nemecke lietadlá bombardery ktore bombardovali aj tu nás → / Harďišče No've(j)šu →

(5) Mi: ta tak vam POviem že skutočne: DObre hovo'rite že už neska TEľo všeljakých rizikových faktorov že človek už keď tak ny: tak to už musi fakt bohu d'a'kovat' že → šak PO šesdesiatke koľko ludi odchádza.. PRED šesiatkou už od'chadza (pre) všeljake tjeto že →

---

prevzatých, nárečových slov (*infekciu*, *šidzemdešatka*) alebo v prípade osobitne výrazných výslovnostných javov pri domácich slovách (*popri zamesnaní*, *vlasňe*, *zbadalí*, *niegdo*, *veľký*, *ňeska*). Na označenie intonačného priebehu repliky alebo jej časti sme použili značky ↑ pre antikadenciu, ↓ pre konkluzívnu kadenciu a → pre semikadenciu. Krátku pauzu označujeme /, dlhú //, hezitačný zvuk @, dôraz veľkými písmenami, emfázu a predĺženie hlások dvojbodkou, prízvuk apostrofom (ak sa realizuje inde než na prvej slabike). Do zátvoriek ( ) umiestňujeme hlásky a slová, ktoré sú málo zrozumiteľné a len potenciálne dešifrovateľné. Úplne nezrozumiteľné pasáže označujeme ----. Rôzne komentáre týkajúce sa parajazykových alebo extrajazykových charakteristík situácie a komunikácie umiestňujeme do zátvoriek < >. Takéto zátvorky využívame aj v prípade, že je replika aktuálneho hovoriaceho náhle a krátko prerušená iným komunikantom – jeho verbálny prejav tu uvádzame tučným písmom. Repliky alebo časti replík dvoch či viacerých komunikantov, ktoré sa realizujú súčasne, zapisujeme pod seba a vyznačujeme ich tučným písmom. Časti replík realizované zrýchleným tempom reči vyznačujeme kurzívou.

DEK: (jeden) povedal že od'kedy je SMERC na švece život je ne'isty ↓ (možno to interpretovať aj ako citáciu s potenciálnou realistickou motiváciou alebo ako parémiu – o týchto spôsoboch využitia nárečia pozri nižšie)

? : hej ↓

Mi: tak ↓

<Smiech viacerých>

TM: bo to: michal ČE že od..odchadzaju ľudze ↓ ale od'ČEšu ich ↓

Mi: od'ČEšu ich ↓ <smiech>

<Smiech viacerých>

Mi: u'presnil ťi to ↓ TAK ↓ / (do'slova)

TM: bo (nikto) sam nejdze kaž'doho muša odnes ↓

b) sa usilovali vyvolať humor aspoň formou, keď už obsah reči neboli sám osebe smiešny, nevyvolávali humor; podobnú funkciu nárečia – teda upozorniť na obsah netradičnou formou – identifikoval v súčasných reklamných textoch Ľ. Kralčák (2009, s. 92). Príklady:

(6) **Iv:** v Košiciach je dobre divadlo teraz daval producentov ta taka žima tam bula že každy u gerokoch šedzel

(7) **He:** ano ťak to su h moja Ivon / vieš jak ja še tvarim na fotkoch↑ keby ši vidzela jak prirodna katastrofa

c) chceli posilniť pointu (mikro)narácie, teda nejakého vtipu alebo príhody, ktorú komunikantom v dialógu rozprávali:

(8) **Pa:** (...) že kňaz sa rozčuľoval že jak je to možne ↑ že: auto'busar može ist'↑ a ja nemožem ↓ som vlasne / furd @: vravel @: božie slovo: ↑ furd som robil podľa božieho zakona↑ / a autobusar @: robil aj prie'stupky aj aj tak môže vstúpiť do neba ↓ / a: @ p..svety Peter naňho hovorí že no ale zoberte si to TAK →/ vy keď ste KÁzali→ každy spal↓ ale kedz auto'busar šofe'roval → každy še modl'il ↓

(9) **Ma:** =he:j ale toto bolo ine potom čo tak→ omša tam bola ſeviem <Mj: hej hej↓> dajaky Talijan tam pri:šiel a čosi s nim↑ a jak zme išli preč↓ no v aute ňeskutočna Zlma↑ už: @ @ zme akože @ @: naštartovali→ už zme VYšli→ už ideme po ceste pomaličky→ lebo ňevedeli sa tam veľmi orien'tovať TRO:šku sa nahrialo ňe↑ už aj zme dychali aj zapol to'penie→ a VTEdy vidi že dajaky ide po ceste aj s gi'tarou↓ oni zastavuju kričia NA:ňho či ho ňebe'reme↓ <viacerí: smiech> no vyjednávali tam desať minut jeho au..a ot.. a otvorené dvere↓ i: i dve:re i o:kna vše:tko ja hovorim kus (co zme) tu na'hrali a (v)on→ ta toto je SAmaritánstvo to na'ozaj že↓ (tu to môže súvisieť aj s citáciou, pozri nižšie)

(10) **Nel:** A u nas ešte ked' prarodičia bývali u nás /ta: → Tomáš raz naháňal sviňu / to ešte sme mali sviňu / naháňal sviňu po dvore a baba s ním s metlou → a za nim → a začala ho naháňať → a ty tu nešmiš šviňu → (takisto súvislosť s citáciou)

d) sa chceli o niekom či o niečom vyjadriť ironicky:

(11) **Iv:** ja:j abo GOMBinačky <smiech>

Zu: <smiech>

Bia: to čo je / to čo je

Iv: no ta Bianka neukažem ti teraz

Bia: ale to po: vedz vysvetli

(...)

Zu: kombinačky

Iv: ta teraz ši to užasne vyšvetlila

(12) **X:** chcem take dačo hej↑ len v modrom prevedení chcem to jednoducho inteligentne jasne nechcem tam žiadne dristy žiadne rozpravky milion veci chto šicko to budze robic→

e) niečo/niekoho karikovali (neraz v rámci mikronarácie a v spolupráci s nadávkami a inými prostriedkami) alebo negatívne hodnotili, dehonestovali a degradovali osoby, príp. veci:

(13) **Iv:** čo vas učil MAREČEK↑

Bia: ta pracovne ale furt chodime na počko / no na počítače lebo / on vravel že on / @ řebudze s nami šic (tu to môže súvisiť aj s citáciou, resp. parafrázou prejavu niekoho iného)

(14) **Zu:** mňa učil Bojko

Iv: aj mňe ta to jaký somar / stojky nas učil robic

(15) **Iv:** ked' je stare auto ale také maximalne stare jak toto co už z noho koľesa odpaduju tak povieš že to je ŠUNka

f) im išlo o zníženie honoru – ked' nárečie vnímame ako neprestížnu varietu, príp. konkrétnie východoslovenské nárečie aj ako nárečovú varietu, za ktorú sa jej príslušníci hanbia (porov. Muránsky, 1967; Buffa, 1986; cit. podľa Kralčák, 2009, s. 94), potom i jeho výrazové prostriedky, prirodzené, do určitej miery degradujú aj objekt, o ktorom sa prostredníctvom nárečia hovorí, zvlášť ak je ním osoba:

(16) **Zu:** budeme v maskach

(...)

Zu: ty budzeš striga

Iv: d'akujem

(17) **Iv:** pa'e co še na Bijanke caha

Bia: čo:[↑]

Zu: Bianka babie leto

(18) **IB:** a s takyma no'hamá[↑] o'patče jake ma pa'puče[↓]

IB+ostatní: <smiech>

O: dre'vačky či jake[↑]

IB: no šak ty maš take na za'hradu[↓]

(komentovanie nôh a obuvi istej panej kráčajúcej v meste po ulici)

(19) **JOZ:** to my taki taki ga'džove (myslia sa Slováci) tak ked to tak POviem ako
ked' som ja prišiel do talíjanska teraz som si tu kávu tak vychutnával a ňe som si MIEšal
som si sadol k tomu oni na mňa poze'raju → čo sa:daš i'deme het ňe (tu ani) nesa:daš (k
tomu to len) za po'chodu vypi:ješ a ideš[↓]

g) sa hovorilo o tzv. javoch nízkeho tematizmu (porov. Rakús, 2004), teda ked' už sám
objekt reči bol nízky; v tom prípade došlo k symetrii medzi formou a obsahom: (20) ta
gače možeš is kupovac do kulturnoho domu; (21) a:j šak to taki bombardáky (=druh
spodnej bielizne); (22) no ta vy gadžujece (=hovoríte nárečím);

(23) **Mar:** A kolko nám oni[↓] a si zober / že kolko ĽUDÍ sa vyserie na svojich
rodičov / ked'sú starší[↓] Chápeš / a matka sa o nich starala →

Nel: <skok do reči> Šupnú dakde do domova abo ich nechajú toto →

Mar: A matka utierala rice / musela znašac /ked'sme buli drze a neznam co šicko[↓]
Ne[↑] Je to také zvláštne / že proste: → musíš to pretrpieť[↓] Toto isté jak mamka musela
moja pretrpieť so mnou / ked'som bola malá / tak toto isté ja budem musieť s ňou[↓]

h) sa usilovali o vyvolanie hyperbolizačného účinku, efektu: (24) ked' je stare auto ale
také maximalne stare jak toto co už z ňoho koľesa odpaduju tak povieš že to je ŠUNka;

i) do svojho rozprávania či prehovoru zakomponúvali frazému, resp. nejakú parémiu
alebo ju aktualizovali: (25) ty maš vecej ščesca jak rozumu; (26) jaký taky naj by bul;

(27) **FB:** <skok do reči> Talia: ni / ked' ked' je niekto ked' je niekto hlupy povie →
taky ši jak Talíjan[↓] ňe[↑]

Ma: áno[↓]

Iv: <smiech> ňe: taky ši jak FIN[↓]

Ma: <smiech>

FB: taky jak Fin[↑] to išče mi ňečul[↓] išče →

(28) **Ma:** Stanova kazeň nema ani hlavu ani petu ani ani NIČ[↓]

Iv: to išče Šan'tova ma vecej[↓]

(29) **FB:** no: vieš čo[↑] prvy deň → prvy deň kec jak še hutori kec ftačka lapaju
šumňe mu špívaju[↓]

j) sa hovorilo o niečom nereálnom, fiktívnom až absurdnom:

(30) *Bia: kde urobime helovin party↑ – Zu: na cinteru ňe↑ – Iv: tu Bijanka tu ny na draže;*

(31) *Iv: podme na rande / také urobme že pojdem štyri hej↑ na rande so štyrmi
Bia: hej a koho Da'niela vezmem↑*

Iv: no šak (sluchaj)ce dajakoho Pláňa ňe↑ za minutu mam dzešecich↓

Zu: jaj ivo..ivon spravi(m) iba TOto a už ich mam dzešec

(32) *Lu: hajdy klu:m ma muža síla a je svetova topmo'delka↓ ta myslim že na chatu chodi s pia'timi stajlis'tami↓ takže→*

Viacerí: <smiech>

IB: no a ja ani z jednym↓

Lu: a ten ur'čite aspoň jeden ma lak↓

IB: išče me tu mohli staj'listu vžac↓

k) citovali, parafrázovali, resp. reprodukovali vlastnú alebo cudziu reč; o tejto funkcií nárečia sa zmieňuje už G. Múcsková (1996, s. 39) – podľa nej nárečie v takých prípadoch slúži na charakteristiku danej osoby alebo na vyjadrenie postoja expedienta k osobe, o ktorej hovorí, ktorej výpoved' reprodukuje; príp. ide o imitáciu prejavu danej osoby: (33) *on vravel že on / @ ſebudze s nami ſic;*

(34) *Nel: A: → ne: → MHDčka sme stáli normálne na zastávke a autobus už odchádzal a: / chodci mali červenú a jedna baba jak videla že autobus už odchádza / paľicu popod ruku a ta: k utekala cez prechod a ſofér sa tak smial / Hovorí / že he: j / paľice im treba / príspevky na paľice im treba davať / ale uciikajú jak nenormálne ↓*

(35) *FB: <smiech> / (...) a zvýšilo (j)im po vojne veľa hli'nika↓ a teraz neve'deli→ / stary pan Hymer sa roz'hodol→ / nevedel hlinika do 'bludu no CO s tym hlinikom↓ co mam robic co mam robic↓ rychlo rychlo↓* (v tomto prípade nárečovo realizovaná citácia nemôže mať realistickú motiváciu, keďže citovaná osoba je nemeckej proveniencie; nazdávame sa, že prenutie kódu do nárečia by tu mohlo posilňovať humorý efekt narácie, snahu vyvolať humor aspoň formálne, ak už obsah rozprávania nie je sám osebe smiešny).

Literatúra:

BODNÁROVÁ, M. (2013): *Neinštitucionálny dialóg dospelých v slovenčine (sociolingvistická a komunikačno-pragmatická analýza materiálu východoslovenskej proveniencie).* [Dizertačná práca.] Prešov: FF PU.

BODNÁROVÁ, M. (2012): K problematike typológie dialógu dospelých. In: *Zborník zo 7. študentskej vedeckej konferencie.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 786–807.

- BRINKER, K. – SAGER, S. F. (1996): *Linguistische Gesprächsanalyse. Eine Einführung.* Berlin: Erich Schmidt.
- HIRSCHOVÁ, M. (2006): *Pragmatika v češtine.* Olomouc: Univerzita Palackého.
- HOFFMANNOVÁ, J. (1996): Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 57, č. 3, s. 191–205.
- KESSELOVÁ, J. (2001): *Lingvistické štúdie o komunikácii detí.* Prešov: Náuka.
- KRALČÁK, Ľ. (2009): *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolinguistické aspekty dynamiky jazyka.* Nitra: FF UKF.
- MIKO, F. (1976): *Štýlové konfrontácie. Kapitolky z porovnávacej štylistiky.* Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- MUKAŘOVSKÝ, J. (1948): *Kapitoly z české poetiky. Díl první. Obecné věci básnictví.* Praha: Svoboda, s. 129–153.
- MÚCSKOVÁ, G. (1996): Niektoré aspekty výskumu používania spisovného jazyka a nárečia v ústnej komunikácii. In: M. Nábělková (ed.) *Varia. 5. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 29. 11. – 1. 12. 1995).* Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 34–40.
- MÚCSKOVÁ, G. (2000): Mesto Gelnica a jeho jazyk. (Poznámka k bilingválnej diglosii jazykovej situácie starého baníckeho mesta.) In: S. Ondrejovič (ed.) *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5.* Bratislava, Veda, s. 184–193.
- MÚCSKOVÁ, G. (2014): Vedomá aktualizácia nárečovej variety vo verejných komunikátoch. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.) *Registre jazyka a jazykovedy I. Na počesť Daniely Slančovej.* Prešov: FF PU v Prešove, s. 181–189.
- MÜLLEROVÁ, O. (1979): *Komunikační složky výstavby dialogického textu.* Praha: Univerzita Karlova.
- PATRÁŠ, J. (2002): *Interdisciplinárne kooperácie.* Banská Bystrica: FHV UMB.
- RAKÚS, S. (2004): *Poetika prozaického textu (látka, téma, problém, tvar).* Prešov: Náuka.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová (eds.) *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť M. Sokolovej.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 341–357.

Resumé

Dialectal aspects of non-institutional dialogue of adults in Eastern Slovakia

The contribution introduces and connects two aspects which are able to be applied in the approach to spontaneous non-institutional dialogic communication of adults from Eastern Slovak provenance. It is about text-typological and sociolinguistic aspects. Their

connection results in question, resp. consideration if the process of code-switching, which belongs to a common phenomenon in certain type of communication, is (not) able to watch in typology background of non-institutional dialogue, thus if the code-switching could be symptomatic for certain type of dialogues. Partial probe into the exposed corpus showed the most often we meet with the code-switching into dialect in funny-conversation, social conversation and in narrative type of dialogue. This tendency is related to the character of certain types of dialogue. The last part of the study consists of observation the motivations of code-switching into dialect in these dialogues.

Lexika zemplínskych nárečí z hľadiska pôvodu a jazykových kontaktov

Martin CHOCHOL

Abstrakt:

Príspevok stručne prezentuje výsledky autorovho výskumu korpusu zemplínskych lexém z hľadiska ich pôvodu. Cieľom tohto výskumu nebolo zistenie „absolútneho“ pôvodu slov, ale identifikácia ich bezprostredného zdroja, t. j. jazyka, z ktorého alebo prostredníctvom ktorého sa dostali do slovnej zásoby zemplínskych nárečí.

Kľúčové slová:

Zemplín, nárečie, lexika, pôvod, jazykové kontakty

Kontakt:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
matoch@juls.savba.sk

1 Úvod

Slovná zásoba (lexika) ako jeden z čiastkových systémov (*rovín, plánov*) sa bežne zvykne definovať ako súhrn slov a výrazov daného jazykového systému (a ich vzájomných vzťahov). Ak o jazyku uvažujeme ako o „pružne stabilnom systéme“¹, dalo by sa tvrdiť, že táto pružnosť sa najvýraznejšie prejavuje práve na rovine lexikálnej.

Živý jazyk totiž nie je samoúčelný. Je to predovšetkým nástroj – myslenia, komunikácie, poznávania (dokonca poznávania jeho samého) a pod. – a ako taký musí spĺňať isté kritériá. V prvom rade musí byť všetkým svojim používateľom známy, zrozumiteľný, čo okrem iného znamená, že musí byť pre nich spoločný. Z toho vyplývajú tendencie vedúce k *stabilité* a „*systémovosti*“. Na druhej strane ako akýkoľvek iný nástroj aj jazyk sa nevyhnutne musí prispôsobovať svojim funkciám a potrebám používateľov, ktoré nie sú nemenné. Táto nevyhnutnosť potom v jazyku vedie k *pružnosti* a *dynamike*, pohybu, vývinu.

Lexikálna rovina je najotvorenejší subsystém jazyka. Hoci je vnútorne komplexne štruktúrovaná, pozorujeme v nej – v porovnaní s ostatnými rovinami – nižšiu mieru pravidelnosti, symetrickosti, systematickosti. Tento fakt sa potom prejavuje známu

---

¹ Pôvodcom termínu pružná stabilita je Vilém Mathesius.

disproporciami medzi formou a obsahom – asymetrickým dualizmom, v praxi zasa javmi ako polysémia a polylexia².

Ďalším znáymym faktom je, že komunikačná realita neustále kladie na slovnú zásobu (ba na jazyk vôbec) dve do značnej miery protikladné požiadavky, a to požiadavku komunikačnej *ekonómie* (ktorá smeruje k snahe o jednoduchosť, systémovosť a pod.) a požiadavku komunikačnej *efektivity* (z ktorej vyplýva snaha o exaktnosť a významovú komplexnosť výrazu, a tým zároveň aj jeho jednoznačnosť)³. Dalo by sa zjednodušujúco povedať, že prvá z týchto požiadaviek tenduje skôr k polysémii, zatiaľ čo druhá k polylexii; možnosť preberania cudzích lexém prvá skôr potláča, druhá skôr podporuje (aj keď tento druhý výrok už nie je úplne jednoznačný).

A napokon nesmieme zabudnúť, že obsah každej lexikálnej jednotky je spoludefinovaný (alebo prinajmenšom ovplyvnený) jej paradigmatickými reláciami, včlenenosťou i vyčlenenosťou, čiastočnou zhodnosťou i odlišnosťou od ostatných jednotiek, pričom nezanedbateľnú rolu tu zohrávajú aj rôzne druhy expresivity, štylistická či terminologická vyhranenosť a pod. Napriek tomu, že na reflektovanie meniacich sa potrieb by si jazyk teoreticky mohol byť schopný vystačiť aj so svojimi vlastnými zdrojmi (či už rozšírením sémantickej štruktúry jestvujúceho, alebo vytvorením nového slova), naopak, prax pomerne často ukáže, že prevzatie jednoducho viac vyhovuje buď z hľadiska efektivity, alebo (trochu paradoxne) z hľadiska ekonómie výrazu.

Celý tento trochu komplikovaný úvod bol mienený ako akási apológia praxe preberania cudzích lexém, ktorá aj v nárečiach (ale hlavne v spisovnom jazyku) vyvoláva u niektorých nevôľu či dokonca pohoršenie, a snažil som sa v ňom naznačiť, že legitímnosť jej príčin a pohnútok je obhajiteľná. Na chvíľu sa však prizrime aj na zdroj či mechanizmus lexikálnych prevzatí.

V rámci *jazykového zemepisu*, ktorý skúma územné rozšírenie jednotlivých jazykových (nárečových) javov a býva pokladaný za jadro či základ dialektológie⁴, vznikol aj výskum jazykových *kontaktov*. Tento pojem označuje takú bilingválnu (resp. multilingválnu) situáciu, pri ktorej vzniká interferencia⁵ medzi teritoriálne či sociálne blízkymi jazykmi. V intenciách dialektológie sa, pravda, predpokladá isté rozšírenie uvedenej definície: do obsahu pojmu totiž zahŕňame aj situáciu, pri ktorej vzniká interferencia medzi diferencovanými (či už teritoriálne, sociálne, alebo aj z hľadiska kodifikovanosti) varietami tohto istého jazyka. Napokon medzi jazykovým kontaktom dvoch jazykov a dvoch variet jedného národného jazyka nie je žiadny významnejší rozdiel⁶.

² Porov. napr. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 40–41; podrobnejšie sa však touto problematikou zaoberá napríklad Juraj Dolník (2003): o polysémii na s. 51–81, o synonymii na s. 89–96.

³ Porov. Martinet, 1960, s. 126; Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 40.

⁴ Porov. Ripka, 2002, s. 10.

⁵ Tento termín vysiel z Pražského lingvistického krúžku.

⁶ Porov. napr. Žluktenko, 1966, s. 13.

A pomerne bežným výsledkom interferencie a vlastne najvýraznejším, najbezprostrednejším prejavom jazykových kontaktov sú práve lexikálne prevzatia.⁷ Preberané slová absolvujú pri začleňovaní do jazykového systému tzv. *zdomáčovanie*, *adaptáciu*, ktorá je vždy viacstupňová. Hned' na začiatku často dochádza k *transfonemizácii* – deformácii zvukovej realizácie preberaného slova a jej prispôsobeniu fonologickým (a fonetickým) zákonitostiam prijímajúceho jazyka. Medzi ďalšie adaptačné procesy patrí *transmorphemizácia* (morfológická adaptácia), *transderivácia* (slovotvorná adaptácia), *transsémantizácia* (sémantická adaptácia), *transkolokácia* (kolokačná adaptácia) a pod.⁸

Pritom lexika cudzieho pôvodu väčšinou nie je v rámci slovnej zásoby toho-ktorého nárečia (resp. povedomí jeho používateľov) nijako vyčlenená a oddelená. Naopak, ak tieto slová prejdú spomenutým adaptačným procesom, sú schopné plniť (a aj plnia) „všetky funkcie domáceho nárečového slova (...) tvoria organickú súčasť slovnej zásoby našich nárečí a prislúcha im zodpovedajúce miesto v nárečových slovníkoch“ (Bartko, 1980, s. 89).

2 Predmet skúmania, východiská, metodika

Skúmanie lexiky zemplínskych nárečí z hľadiska pôvodu a jazykových kontaktov bolo témovej mojej dizertačnej práce, ktorú som pod vedením prom. fil. Adriany Ferenčíkovej, CSc., obhájil na pôde Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v r. 2006.

Analyzovaný korpus tvorili lexikálne excerptá pochádzajúce z troch hlavných zdrojov:

- archív dialektologického oddelenia JÚĽŠ SAV (kartotéka Slovníka slovenských nárečí a zbierka nárečových textov),
- záznamy z vlastného terénneho výskumu (najmä súvislé nárečové texty),
- (doplnkovo) autopsia (som autochtón a aktívny používateľ nárečia).

V tomto inventári som sa snažil zachytiť a zaznamenať čo najrozšiahlejší súbor zemplínskych lexém, preto som si pri jeho zostavovaní nestanovil žiadne tematické obmedzenia. Jediným obmedzením bolo, že som sa snažil nezaradovať doň slová, ktoré sa v nárečových prejavoch začali používať až v druhej polovici minulého storočia.

Pri určovaní pôvodu jednotlivých slov som sa, samozrejme, opieral o etymologické slovníky: české (Machek 1957 a 1968, Rejzek 2001), nemecké (Pfeifer 1999, Kluge 2002), poľské (Bańkowski, 2000, Boryś 2005), maďarské (Benkő, 1967 – 1984), ukrajinské (ESUM 1982 – 2003) a ruské (Vasmer, 1964 – 1973), ďalej o časti viacerých monografií (spomieniem len niektoré: Buffa, 1998 a 2001, Doruľa, 1977, Dzendzelivskyj, 1969, Habovštiak, 1993, Klepikova, 1974, Kopečný, 1981, Ondruš, 2000, 2002 a 2004, Rocchi

---

⁷ Porov. Furdík, 1994, s. 95.

⁸ Termíny *transfonemizácia* a *transmorphemizácia* uviedol do teórie jazykových kontaktov R. Filipovič, termíny *transderivácia*, *transsémantizácia*, *transkolokácia* a *transortografizácia* pravdepodobne ako prvý použil J. Furdík. (porov. Furdík, 1994, s. 97)

1999 a 2002), ako aj o množstvo článkov a štúdií vo vedeckých časopisoch a zborníkoch. Prácu mi dosť výrazne stážovala skutočnosť, že pre slovenčinu (odhliadnuc od prvého vydania Machkovho slovníka) dodnes nebolo vydané komplexné etymologické dielo⁹.

V prípade sporu medzi výkladmi rôznych autorov som spravidla dával prednosť:

1. výkladu, ktorý uviedlo (príp. uviedlo ako najpravdepodobnejší) viac autorov,
2. výkladu, ktorý predpokladá najkratšiu „trasu“ slova (bez prostredníctva),
3. výkladu, ktorý predpokladá domáci pôvod slova.

No kedže som sa na zemplínsku slovnú zásobu a na (skutočné alebo možné) prevzatia v nej pozeral cez prizmu jazykových kontaktov, cieľom môjho skúmania nebolo ani tak zistenie „absolútneho“ pôvodu slov, ale snažil som sa – ako to len bolo možné – o identifikáciu bezprostredného zdroja, t. j. jazyka, z ktorého alebo prostredníctvom ktorého sa daná lexéma dostala k nám¹⁰.

Počas mojej práce som bol konfrontovaný s niekoľkými principiálnymi prekážkami, ktoré v niektorých prípadoch obmedzujú definitívnu platnosť mojich zistení.

Jednou z nich je skutočnosť, že je v podstate nemožné – alebo len veľmi ťažké – overiť si zdroj a chronológiu zaradenia danej lexémy do slovnej zásoby pomocou písomných záznamov. Príkladom sú slová ako *kiflik*, *rožok*, *hamišni*, *neúprimný*, *keľtovac*, *platiť*; *utrácať* a pod. Hoci niektorí autori ich označujú za hungarizmy, iní pochybujú o nevyhnutnosti maďarského sprostredkovania týchto lexém z nemčiny.

Ďalšou zo spomínaných prekážok je znížená možnosť verifikácie v prípade niektorých slovenských alebo dokonca slovanských lexém, známych aj v susedných nárečiach. Preto som v prípadoch, keď nebolo vážnejších systémových dôvodov na hľadanie zdroja alebo sprostredkovania v cudzom jazyku, dané lexémy ponechal ako domáce, napr. *batoh/batuh*, *bič*, *čampavi*, *čaptavý*, *bľadnuc*, *blednút* a pod.

A napokon (čo nadvázuje na predchádzajúce body), veľkým problémom sa môže stať aj spoľahlivá identifikácia presnej „trasy“ niektornej lexémy (najmä pri tzv. „putovných slovách“¹¹) a tým aj bezprostredného zdroja (jazyka, resp. jeho nárečia), z (alebo prostredníctvom) ktorého sme danú lexému prevzali. Tento problém je asi najlepšie pozorovateľný na tzv. europeizmoch (napr. *cigan*, *general/general'*, *šoferovac* atď.) alebo niektorých slováčok latinského pôvodu (napr. *adunk(t)*, *pobočník*; pomocný úradník', *(h)arešť*, *väzenie*', *prežbitor*, *presbyter* = člen cirkevnej rady' a pod.).

Odvodeným slovám som principiálne prisudzoval kvalifikátor pôvodu zhodný s ich motivantmi. V prípade, že odvodenie prebehlo v nárečí z cudzieho (neprevzatého) slova,

⁹ Etymologický slovník, ktorý na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra pripravuje Ľubor Králik, môže byť pri skúmaní tejto problematiky nápmocný len v obmedzenom rozsahu, keďže ide o dielo populárno-vedeckého charakteru spracúvajúce iba lexiku súčasného spisovného jazyka.

¹⁰ V tomto zmysle používam aj termíny germanizmus, hungarizmus, polonizmus a pod.

¹¹ Porov. termín *vándorszó*, ktorý by sa dal voľne preložiť ako „putovné slovo“ alebo „slovo – pútnik“ (napr. Benkő, 1967 – 1984).

odvodenine som prisúdil kvalifikátor pôvodu cudzieho slovotvorného základu. Uznávam, že tento postup je trochu diskutabilný, no stále som presvedčený, že je obhajiteľný prinajmenšom v súvislosti s cieľmi danej práce.

3 Výsledky

3.1 Praslovanská slovná zásoba a tzv. všešlovanské lexémy

Najväčší podiel na zložení slovnej zásoby zemplínskych nárečí majú spoločné slovanské lexémy (resp. lexémy so slovanským základom). Nachádzame medzi nimi¹²:

1. názvy reálií, ktoré bezprostredne súvisia so životom človeka:

- príbuzenské vzťahy, napr. *mac, ocec, brat, šestra, švekor, sin* atď.
- časti ľudského a zvieracieho tela, napr. *hlava, oko, uxo, ruka, noha, roh* atď.
- potraviny, jedlá a nápoje, napr. *meso, med, maslo, mlieko, sir, voda* atď.

2. názvy z oblasti prírody:

- vzťahujúce sa na terén, prírodné útvary, vodstvo, nerasty a rozmanité látky, napr. *dolina, rovina, kameň, hura, polô, hlinina, popel, prax, štibro, zlato, železo* atď.
- súvisiace s časom, oblohou a počasím, napr. *zeň, noc, mešac, leto, ješeň, žima, hvizda, slunko, ňebo, ľad, šníh, rosa, vitor* atď.

3. názvy rozmanitých nástrojov a predmetov:

- napr. *copi, kosa, lopata, motika, pluh, dlato, šekera, klin, metla, šito, korito, kotel, vuz, koleso, saňe, člun, scena, zvere, kľuč, pec* atď.

4. rôzne abstraktné slová:

- napr. *boľe(j)s(c), dobrota, dux, duša, hlas, hrix, hneu, mlado(j)s(c), mudro(j)s(c), mišel, pamec, prauda, pokoj, rozum, síla, slava, slovo, strax, šče(j)sce, žaloba* atď.

5. názvy rôznych vlastností a statických príznakov:

- neodvodené, napr. *bili, bosi, čisti, dluhi, hlatki, hliboki, hluxi, horki, xudi, krivi, mali, mladi, ňiski, rouni, novi, ostri, slatki, stari, široki, tupi, tvarodi, uski, visoki, želeni* atď.
- odvodené od podstatných mien, napr. *hrišni, krajni, slauni, strašni, krivavi, krvavý, bratou, oc(c)ou* atď.

6. názvy rôznych činností alebo stavov:

- vzťahujúce sa na biologické a fyziologické činnosti človeka a zvierat, napr. *boľec, žic, umirac, rožic, je(j)s(c), píc, xožic, behac, litac, stac, šejec, ležec, spac* atď.
- súvisiace s psychickým životom človeka, napr. *bac še, xcec/scec, kričec, šmiac še, radovac še, plakac* atď.
- pomenúvajúce rôzne pracovné procesy, napr. *hrabac, kopac, hnac, košic, krucic, lamac, orac, paľic, pa(j)s(c), pre(j)s(c), rezac, šekac, šac, sipac, šic, vic, žac* atď.

7. neohybné slovné druhy:

---

¹² Porov. Habovštiak, 1993, s. 22–23.

– príslovky, napr. *daľko, dauno, išče, často, malo, napravo, naľavo, napred, nazad atď.*

– väčšina predložiek a spojok, napr. *do, na, nad, od, po, pod, pred, za, a, i, ale, že atď.*

K nim sa pripájajú aj niektoré lexémy, ktoré súce nadvádzajú na praslovanský stav, no v niektorých iných slovanských jazykoch alebo nárečiach sa buď nepoužívajú, alebo sa používajú odlišné odvodeniny. Za všetky aspoň niekoľko príkladov: *sikorka, slavik, kohut, šlimak, líska, pazur/pažur, brux, strom, baňa, atď.*

Spolu s najstaršími prevzatiami (ešte z praslovanskej doby) tvoria tieto lexémy domácu lexiku zemplínskych nárečí. V inventári zemplínskych lexém, ktorý som zozbieranl, predstavuje pôvodná slovná zásoba takmer dve tretiny.

3.2 Lexikálne prevzatia z/prostredníctvom nemčiny

Zemplínske nárečia ako také sa od najstarších prvopočiatkov ich konštituovania (ktoré ani pri najbenevolentnejšom chápání nemôžeme predpokladať skôr než v 11. storočí) nikdy nedostali do bezprostredného kontaktu s nemeckým jazykovým územím. Ako však dokazuje množstvo slov nemeckej proveniencie v týchto nárečiach, táto skutočnosť nie je pri vytváraní a pôsobení jazykových kontaktov rozhodujúca.

„Už v období predveľkomoravskej a veľkomoravskej christianizácie, ktorú uskutočňovala nemecká misia v nitrianskom kniežatstve, prostredníctvom starej nemčiny sa do lexiky pl. základu dostali viaceré dobové europeizmy latinského pôvodu (napríklad krstiť, žehnať, mnich, kláštor, kostol, košeľa). Možno ešte skôr v nej našli miesto aj slová z kultúrno-spoločenskej sféry (napríklad kráľ, knaz, veľmož, dákovať, škoda, chvíľa, peniaz).“ (Krajčovič, 1987, s. 209) Tieto slová (v zemplínskej podobe *kriscic, žehnac, mňix, klaštor, ko(j)scel, košuľa atď.*) však v súlade s Ondrusovým¹³ delením chápem ako súčasť domácej slovnej zásoby.

Od 13. storočia sa na území Slovenska začali usadzovať väčšie skupiny nemeckých kolonistov, a to najmä v mestách a (kde také boli) aj v banských oblastiach. Pritom títo kolonisti sa na našom území natoľko prispôsobovali miestnym podmienkam, že intenzívne vzájomné jazykové pôsobenie sa často končilo ich dobrovoľným poslovenčením. V tomto období dochádza z celoslovenského hľadiska k najvýraznejšiemu prílivu germanizmov¹⁴. Väčšina z nich sa týka „takých realít, ktoré alebo vznikli príchodom Nemcov, alebo sa rozvíjali za ich rozhodujúcej účasti“ (Schwanzer, 1976, s. 468).

Preberanie remeselníckych názvov z nemčiny bolo okrem praktických príčin (pomenovanie nových reálií) často podmienené tiež faktorom prestíže¹⁵. Patria sem slová ako:

¹³ Porov. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 192.

¹⁴ Porov. Habovštiak, 1988, s. 154.

¹⁵ Dokonalé ovládanie terminológie mohlo svedčiť o odbornosti remeselníka; nebola to teda prestíž etnická, ale profesionálna.

- pomenovania remeselníkov, remesiel a povolaní, napr. *garbar* ‘garbiar’, *kušňir* ‘kožušník’, *muľar* ‘murár’, *šlajfar* ‘brúsiar’, *šlosar* ‘zámočník’, *šuster/šušter*, *baxter/vaxter* ‘nočný strážnik’, *baľbir/barbil* ‘holič’, *feľčar* ‘ránhojč’ atď.
- názvy pracovných nástrojov (príp. materiálov) a postupov, napr. *colštok/colštok* ‘meradlo’, *hobel/hobel* ‘hoblík’, *kľambla* ‘druh klinu’, *cverna* ‘nit’, *dratva*, *drut* ‘drôt’, *foršna/foršta* ‘hrubá doska’, *lajsna* ‘doska’, *štrang* ‘povraz’, *šlajfovac* ‘brúsiť’ atď.
- iné názvy spojené s remeslom, napr. *cex*, *majster*, *fici* ‘pomocník’, *fušer*, *cajx* ‘ciacha; značka’ atď.

Ďalej by sme mohli vyčleniť skupinku obchodníckych pomenovaní:

- názvy obchodníckych činností a reálií, napr. *bešteľovac* ‘objednávať’, *borg* ‘úver’, *handel* ‘obchod’, *handlar* ‘priekupník’, *handlovac* ‘kupčiť’, *jarmarkt/jurmark* ‘jarmok’, *kuňčaft* ‘zákazník’, *kšeфт* ‘obchod’, *kšeftar* ‘obchodník’, *šenk* ‘výčap’ atď.
- názvy starých merných a menových jednotiek, napr. *col/col*, *židel*, *židlík*, *grajcar*, *groš*, *haler*, *talár* atď.

Názov súvisiacich s právom a správou som v súčasnosti zaznamenal už len veľmi málo. Ide o tieto slová:

- napr. *adunk/adunkt* (?) ‘pomocný úradník’, *(h)arešt* (?) ‘väzenie’, *grunt* ‘vlastnené pozemky; pozemková kniha’, *šafar*, *štrof* ‘trest’, *štrofac* ‘trestať’, *urbar*, *urbarijat* ‘urbársky spolok’

Medzi ostatnými germanizmami často nachádzame názvy nových, módnych alebo inak lukratívnych komodít:

- názvy tkanín, napr. *anginet* ‘syppovina’, *barxent/barxet* ‘bavlna’, *diftin* ‘diftín’, *dreľix* ‘hrubé domáce plátno’, *glot* ‘hustá pevná tkanina’, *karton* ‘kartún’, *pľuš(č)* ‘zamat’, *šífon*, *štikera* ‘madeira’, *štof* ‘tenká vlnená látka’, *tebet/tibet* ‘mohér’ atď.
- názvy oblečenia, napr. *ancug* ‘oblek’, *čapka* ‘čiapka’, *fartux* ‘zástera’, *filce* ‘plstené čižmy’, *fusekla* ‘ponožka’, *gerok* ‘kabát’, *geročok* ‘sako’, *kikla* ‘krátky kabát’, *lajbik* ‘lajblík’, *reklik* ‘dojčenský kabátik’, *šlajer* ‘závoj’, *štrimfla* ‘punčocha’, *šurc* ‘zástera’ atď.
- názvy nábytku a zariadenia domácnosti, napr. *lada* ‘truhlica’, *šafareň* ‘lavica’, *hokerík* ‘stolček’, *drajfus* ‘trojnožka’, *mangel*, *biglajs/biglajz* ‘žehlička’, *brotvanka* ‘plech na pečenie’, *kajstron* ‘kastról’, *drišľak* ‘cedidlo’, *šafel* ‘kaďa’ atď.
- názvy rastlín, napr. *bandur(k)a* ‘zemiak’, *barvenok/barvinok* ‘zimozeleň’, *cibuľa*, *cintľa* ‘cínia’, *kapusta*, *kel*, *krizantina* ‘chryzantéma’, *lucerka/lucerna*, *muškat* atď.
- jedál a potravín, napr. *bendreg* ‘pendrek’, *brouza* ‘sóda’, *cimet/cimit* ‘škorica’, *cuker* ‘cukor’, *cušpajz/čušpajz* ‘prívarok’, *faširka*, *karmenadlē* ‘karé’, *knedľa* ‘parená buchta; knedľa’, *krepľa* ‘šiška’, *vekňa* ‘sendvič’, *viršľa* ‘párok’ atď.

V priebehu 16. storočia postupne rásťla dôležitosť nemčiny ako úradného (v rámci armády povelového) jazyka. Postupne sa jazykové kontakty zemplínskych nárečí s ňou rozšírili aj do týchto sfér.

Výsledkom bolo, že sa do ich lexiky neskôr dostali niektoré slová súvisiace s vojnou resp. vojenčinou, napr. *asentirka* 'lekárska prehliadka', *bajonet*, *befel* 'rozkaz', *befelírka* 'nástup', *civil*', *cuperovac/superovac* 'reklamovať', *dekung* 'zákop', *firer* 'veliteľ', *frajter* 'slobodník', *haptak* 'pozor', *kapitan*, *kapral/kapral'*, *lajtnant* 'poručík', *mantel* 'kabát', *oficir* 'dôstojník', *orlab/urlab* 'dovolenka', *regrut*, *rota*, *rotmister* 'rotmajster', *šikovac*, *šturm* 'útok', *verbovac* a pod.

A niekedy v tomto období si v zemplínskej slovnej zásobe našli svoje miesto aj novšie cirkevné termíny, ktoré sa sem dostali s postupujúcou náboženskou reformou, napr. *konfirmacia*, *konvent* (?) 'schôdza cirkevnej rady', *kurator*, *luterák* 'reverenda', *luteran* 'luterán', *prezbitor* (?) 'presbyter', *reformacia* a pod.

S postupným posilňovaním postavenia maďarčiny naopak postupne klesal význam jazykových kontaktov s nemčinou. Úplne sa však stratil až po prvej svetovej vojne a zániku rakúsko-uhorskej monarchie. Na krátky čas bol obnovený v rokoch slovenského štátu, no „väčšina slov nemeckého pôvodu dostala sa do slovenčiny v čase pred prvou svetovou vojnou.“ (Habovštiak, 1988, s. 154–155)

Vo svojom súbore som ako germanizmy identifikoval približne 15 % všetkých jednotiek, čo predstavovalo okolo 45 % prevzatých slov.

3.3 Lexikálne prevzatia z/prostredníctvom maďarčiny

„Historické kontakty so starou maďarčinou súviseli so vznikom a konsolidáciou starého uhorského štátu po 10. storočí, do ktorého potom Slovensko bezmála tisíc rokov patrilo.“ (Krajčovič, 1987, s. 204) „Zvláštnosťou je, že najvýraznejšie sa tento kontakt prejavil v makroareáli východoslovenských nárečí.“ (ibid., s. 209)

Na rozšírení poznania maďarčiny medzi slovanským obyvateľstvom Zemplína a zväčšení jej vplyvu na jeho jazyk (najmä lexiku) však najväčší podiel malo rozprúdenie najrozličnejších obchodných, pracovných, hospodárskych a iných stykov, motivovaných koexistenciou v spoločnom štátom útvare. K nemu sa od druhej polovice 16. storočia do istej miery pripojilo aj šírenie Kalvínovho reformovaného vierovyznania z juhu. Približne v tomto období došlo zároveň k výraznejším presunom maďarského obyvateľstva, ohrozeného Turkami, vyššie na sever, pričom napríklad na Zemplíne sa dostali až do Vranova¹⁶.

Pôsobenie maďarčiny až do r. 1918 neustále rásťlo a rozširovalo sa na všetky oblasti verejného i súkromného života. Po odčlenení sa slovenského územia od maďarského štátu význam maďarského vplyvu rapídne poklesol a zároveň sa jazykové kontakty s maďarčinou z celoplošných obmedzili viac-menej len na prihraničné¹⁷.

---

¹⁶ Porov. napr. Macúrek, 1934, s. 184–187.

¹⁷ Porov. napr. Habovštiak, 1979, s. 167.

Na rozdiel od jazykových kontaktov s nemčinou kontakty zemplínskych nárečí s maďarčinou pôsobili na stav ich slovnej zásoby oveľa intenzívnejšie, sústavnejšie, a najmä v širšom zábere. Preto sa výsledky tohto pôsobenia dajú len ľahko ohraňčiť tematickými okruhmi, ako to bolo možné v predchádzajúcom prípade. Štefan Lipták (1987, s. 109) sa o to aspoň veľmi zovšeobecňujúco pokúsil: „Slová maďarského pôvodu, resp. slová, ktoré sa dostali do zemplínskych a užských nárečí maďarským prostredníctvom z iných jazykov, vzťahujú sa na najrozmanitejšie reálne každodenného dedinského života a na oblasť spoločenského života a výroby...“, no okrem toho napríklad aj na oblasť právnu a správnu, a vôbec na akúkoľvek možnú oblasť ľudského života. Navyše nemožno presne určiť, kedy sa jednotlivé maďarské lexikálne prvky zaradili do slovnej zásoby týchto nárečí¹⁸.

Medzi hungarizmami v zemplínskej lexike nachádzame napr.:

- názvy jedál a potravín, napr. *d'umbir* 'zázvor', *gombouc/gombovec* 'šúšanec', *guľaš*, *kočeňina/kočoňina* 'huspenina', *koukus* 'margarín', *krejmeš* 'krémeš', *langoš*, *ošča* 'oplátka', *palačinka* 'palacinka', *perec* 'praclík', *šajt* 'tlačenka' atď.
- názvy zeleniny a ovocia, napr. *baracka* 'marhuľa', *bižalma* 'dula', *kalarab/karalab* 'kaleráb', *kenderica/tengerica* 'kukurica', *mandula* 'mandľa', *naraňč* 'pomaranč', *paradička* 'paradajka', *papriga/paprička* 'paprika', *šalata* 'šalát' atď.
- názvy rastlín a zvierat, napr. *bekeň* 'vika', *d'endvirag* 'konvalinka', *d'ordija* 'georgína', *esirouža* 'astra', *gestiňa* 'gaštan', *nadraguľa* 'lučok', *orgona/orgoňina* 'orgován', *bogar* 'chrobák', *facan* 'bažant', *goľa* 'bocian', *harakaľ* 'datel' atď.
- názvy oblečenia, napr. *bočkor/bočkora* 'bačkora', *bokaňča* 'topánka', *bunda* 'kožuch', *čižma/fodroučak* 'druh sukne', *galír* 'golier', *guba* 'huňa', *kalap* 'klobúk', *kepeň* 'dlhý plášť', *pondola* 'župan', *žebňa* 'vrecko', *žebivalouka* 'vreckovka' atď.
- názvy tkanín, napr. *baršoň/baršuň* 'zamat', *flaner* 'flanel', *pačolat* 'batist' atď.
- obchodné a hospodárske pojmy, napr. (h)arenda 'árenda' (?), (h)arendaš 'nájomník', *fundoš/funduš* 'parcela', *mincir* 'váhy' atď.
- tituly a úrady, napr. *birou* 'starosta', *fiškar(uš)* 'advokát', *išpan* 'slúžny', *kižbirou* 'prísažný', *notarijuš/noutarijuš/noutariš* 'notár', *solgabirou/sougabirou* 'zástupca starostu', *sousolou* 'obhajca', *grof* atď.
- rôzne nástroje, napr. *balta* 'druh sekery', *bičak/bička* 'druh noža', *cvikolou* 'pinzeta', *čiga* 'kladka', *defugovi* 'kliešte', *forgitou* 'kľuka', *furov* 'vrták', *garaguľa* 'bakulá; barla', *gombare* 'druh vidiel', *hajtou* 'druh kladiva', *kefa* 'kefa', *kormaň* 'riadiidlá; volant', *mažar* (?) 'mažiar', *ortouka* 'druh motyky', *reselou* 'strúhadlo' atď.
- predmety bežnej potreby, napr. *badog/badok* 'krčah', *dugou/d'ugou* 'zátka', *hordou* 'sud', *kaňčou* 'krčah', *kanda* 'kanva', *kapča* 'spona', *paplan* 'paplón', *pariťa* 'gumipuška', *pipka* 'fajka', *taňir* 'tanier', *tepša* 'plech na pečenie' atď.

¹⁸ Porov. Lipták, 1987, s. 108.

- rôzne činnosti a stavy, napr. *banovac* ‘lútovať’, *birovac* ‘vládať’, *čengetovac* ‘zvonit’, *dulovac* ‘kutrať sa’, *feľelovac* ‘odpovedať’, *fircovac* ‘stehovať’, *hurcalovac* ‘nešetrne zaobchádzať’, (vi) *kiric* ‘(vy)strnadiť’, *mondac/mondokovac* ‘tárat’, *mulatovac* ‘popíjať’, *rantac/rontovac* ‘nivočiť’, *reselovac* ‘strúhať’, *šajtovac* ‘tlačiť’, *lisovac* ‘atď.
- slová z vojenského okruhu, napr. *čata*, *čatar*, *ezredeš* ‘plukovník’, *hadnad’/hadnajž* ‘poručík; dôstojník’, *honvejd/honvid* ‘honvéd’, *husar*, *kapitaň*, *stražamešter* ‘strážmajster’ atď.
- nadávky a expresívne pomenovania osôb, napr. (h) *argalaš* ‘huncút’, *azapat* (nadávka), *azaňat* (nadávka), *bazmek* (nadávka), *bastigajdi* (nadávka), *bičkoš* ‘bitkár’, *čavargoš/čavargou* ‘tulák’, *degeš* ‘zahálač’, *nemiou* ‘duševne postihnutý’, *nemtud/nemtuda* ‘nechápavec’, *talpaš/talpoš* ‘nohatý človek’ atď.

Vo svojom materiáli som ako hungarizmy identifikoval približne 10 % všetkých a 30 % prevzatých slov. Zreteľný rozdiel medzi počtom hungarizmov a germanizmov v prospech druhých je spôsobený zvoleným prístupom (prednosť mal taký výklad, ktorý predpokladal prevzatie slova bez prostredníctva). Pritom druví väčšinu slov, pri preberaní ktorých by sme mohli uvažovať o prostredníctve alebo aspoň pôsobení maďarčiny (zhruba 5 % všetkých a 15 % prevzatých), tvoria práve germanizmy.

3.4 Lexikálne prevzatia z/prostredníctvom poľštiny

Vývin vo východoslovenských nárečiach pripomína v istých znakoch vývin v poľštine. V týchto súvislostiach sa zvyknú spomínať najmä tieto dve paralely: strata kvantity a ustálenie prízvuku na predposlednej slabike slova. Vzhľadom na to – a aj na skupinu lexikálnych polonizmov, ktoré tu sú – „možno usúdiť, že východoslovenské nárečia do 15. stor., keď sa vyvinuli do dnešnej podoby a keď ešte neboli medzi nimi a poľskými nárečiami pás ukrajinských nárečí, mali asi dosť živý kontakt s príslušníkmi susedných malopoľských nárečí, ktorí pravdepodobne vo väčšom množstve sa sem stáhovali, pričom takéto stáhovanie sa Poliakov na slovenskú stranu trvalo až do prvej svetovej vojny...“ (Buffa, 1976, s. 40)

O priamom pôsobení jazykových kontaktov s poľskými nárečiami možno hovoriť iba v lexikálnej oblasti. Zväčša tu však ide iba o jednotlivé slová, ako napr. *xlop*, *smrod/smrud*, *žiad*, *pan mlodi*, *paňi mloda* a pod. K nim sa pripájajú aj niektoré slovensko-poľské paralely, jazykové javy (najmä slová), ktoré v istom období prešli na oboch stranach v podstate rovnakým významovým vývinom. „Ide tu teda o slovensko-poľský jazykový areál, v ktorom sa rovnako alebo parallelne vyvíjali aj také jazykové javy, ktoré sa dnes v uvedených jazykoch už nezhodujú.“ (Buffa, 1976, s. 37)

To, čo vo všeobecnosti platí pre oblasť východoslovenských nárečí ako celku, nemusí však bezvýhradne platiť (a ani neplatí) z hľadiska zemplínskych nárečí. Severné oblasti Zemplína boli do 14. storočia osídlené len veľmi riedko (preto ani hraničné jazykové kontakty tu neboli intenzívne) a podiel Poliakov na neskoršom dousídľovaní územia

regiónu bol len veľmi malý. Po rusínskej kolonizácii už o susedstve nemožno v podstate hovoriť vôbec.

Tieto objektívne historické okolnosti spôsobili, že poľské lexikálne prvky (resp. lexikálne paraleлизmy) sú v zemplínskych nárečiach rozšírené podstatne menej ako napríklad v šarišských či spišských nárečiach. „Je to dané zaiste tým, že tu v minulosti neboli až taký čulý kontakt obyvateľstva a jednotlivé polonizmy sem mohli preniknúť len nepriamo, prostredníctvom nositeľov šarišských nárečí jednak v rámci vnútornej migrácie, a jednak zásluhou príležitostných kontaktov na veľkých jarmokoch vo väčších mestách..., počas žatvy, na púťach a pod.“ (Lipták, 1980, s. 182)

Vo svojom zozbieranom lexikálnom materiáli som zachytil tieto slová, o ktorých sa dá uvažovať ako o polonizmoch:

- pomenovania rôznych činností a stavov, napr. *bačic sé* ‘páčiť sa’, *błondac* ‘tárat’, *calovac* ‘bozať’, *halasac* ‘vykrikovať’, *plukac* ‘plákať’, *prebačic* ‘prepáčiť’, *viprovažac* ‘vyprevádzať’, *rucac* ‘hádzat’; *vracat* (vomere)’
- pomenovania vlastností a príznakov, napr. *błašani/błašeni* ‘plechový’, *glupi* ‘hlúpy’, *herbni* ‘hrdý, pyšný’, *řezgrabni* ‘neohrabaný’
- názvy rôznych predmetov a reálií, napr. *barilka* ‘súdok’, *błaxa* ‘plech’, *budinok/buzinok* ‘obytná stavba’, *žad* ‘žobrák’, *gamba* ‘pera’, *xlop* ‘chlap’, *kafel/kafla* ‘kachel’, *nalpa* ‘opica’, *smrod/smrud* ‘veľmi silný smrad’, *sumeňe* ‘svedomie’, *varga* ‘gamba; papuľa’

Spolu nepredstavujú ani pol percenta daného súboru lexém, pri ďalších zhruba 2 % by sa však dalo uvažovať o prostredníctve (predovšetkým pri preberaní nemeckých lexém).

3.5 Lexikálne prevzatia z/prostredníctvom ukrajinciny

Vo východnom regióne východoslovenských nárečiach (t. j. v zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach) sa vyskytujú mnohé archaické výrazy a slová, ktoré sa v iných slovenských nárečiach nezachovali. Často ide o lexémy spoločné s ukrajinčinou, resp. ukrajinskými nárečiami¹⁹. Podľa Štefana Liptáka boli vzájomné zemplínsko-ukrajinské jazykové kontakty najmä v minulosti podmienené pomerne intenzívnym stykom medzi používateľmi oboch kódov²⁰.

Analýza mne dostupného materiálu však ukázala, že (aspoň smerom k zemplínskym nárečiam) sa priame prevzatia vyskytujú len minimálne, resp. tieto lexémy nie sú ako prevzatia identifikovateľné, lebo ich možno vysvetliť aj z vlastných zdrojov týchto nárečí. Väčšinu výsledkov pôsobenia zemplínsko-ukrajinských jazykových kontaktov predstavujú slovotvorné a sémantické paralely a dokonca niektoré spoločné prevzatia z maďarčiny.

---

¹⁹ Porov. Dudášová – Kriššáková, 1993, s. 98.

²⁰ Porov. Lipták, 1980, s. 182.

Jednou z príčin tohto stavu môže byť objektívna skutočnosť, že používatelia ukrajinského či rusínskeho nárečia, s ktorými sa obyvatelia Zemplína stýkali, mali prevažne nižší sociálny status než oni sami (často to totiž boli nádenníci alebo sezónni robotníci, ktorí napríklad počas žatvy húfne prichádzali na zárobky do južnejších dedín). Pritom zreteľné rozdiely medzi jazykmi dvoch rozdielnych slovanských makroareálov spôsobujú, že veľká časť ukrajinských lexém je (alebo bola by) v zemplínskom kontexte veľmi ľahko identifikovateľná. Faktor prestíže (v tomto prípade „negatívnej“) – dovoľujem si tvrdiť – vo väčšine prípadov zabránil širšiemu rozšíreniu prípadnej okazionálnej výpožičky.

Medzi ukrajinizmy v lexike zemplínskych nárečí som zaradil napr. slová *bortak* 'hlupák', *čerevo* 'črevo', *čort* 'čert', *hudak* 'hudobník', *kačac* 'hladiť' (látku, šaty), *kačac* sé 'válať sa' (po niečom), *koštúr* 'kocúr', *korcič* 'skrúcať od bolesti', *ňeznavitki* 'nečakane', *popaďa* 'manželka popa', *popadanka* 'dcéra popa', *večurki* 'posiedky', *vevirka/vivirka* 'veverička', *(vi)sobačic* '(vy)duriť', *vodila* 'nesamostatný človek', *zapovíz* 'zákaz' atď.

K nim som pripočítal aj niektoré slová cirkevnoslovanského okruhu, napr. *blahovišče* 'blahozvest', *cerkeu/cerkou* 'kostol', *monax* 'mních', *monaška* 'mniška', *monastir* 'kláštor', *proskura* 'obradový chlieb', *utri(d)ňa* 'ranná bohoslužba', *večurňa* 'večerná bohoslužba', no aj spolu tvorili v mojom súbore len približne 1 % všetkých slov, resp. 3 % prevzatých slov.

3.6 Lexikálne prevzatia z/prostredníctvom iných jazykov

Ostatné jazykové kontakty zemplínskych nárečí mali na podobu ich slovnej zásoby vlastne iba veľmi malý vplyv. Pritom, ako sme už povedali, každý z týchto kontaktov môžeme označiť za veľmi špecifický.

Napríklad kontakty zemplínskych nárečí s latinčinou boli už de facto kontaktmi s mŕtвym alebo prinajmenšom „umierajúcim“ jazykom. Absencia potreby komunikovať s (neexistujúcimi) autochtonmi tohto jazyka a to, že latinčina sa stále viac obmedzovala na „vysoké“ funkcie – to v konečnom dôsledku znamenalo, že väčšina ľudí mala len pramalú motiváciu osvojiť si akékoľvek prvky tohto jazyka. Do zemplínskej lexiky sa preto z latinciny (okrem tzv. kultúrnych slov ešte v predhistorickom období) dostávali len menšie, tematicky veľmi obmedzené skupiny lexém.

Vzhľadom na to, že používatelia latinciny a účastníkmi kontaktu už nemohli byť takí ľudia, pre ktorých by táto bola rodou rečou, dalo by sa polemizovať aj o tom, či vôbec šlo o bezprostredný jazykový kontakt – či neboli (prinajmenšom v prípade inojazyčných hovoriacich) sprostredkovany cez ich vlastný rodnyj jazyk. Nebolo by to podstatné, keby tito hovoriaci latinčinu ovládali dokonale a pri jej používaní úplne prepli na jej kód. To však, ako vieme, je len veľmi nepravdepodobné. Preto napríklad Anton Habovštiak túto možnosť úplne ignoruje, keď tvrdí, že „slová latinského pôvodu prenikali do (slovenských – pozn. MCH) nárečí rozličnými cestami: prostredníctvom iných jazykov (nemčiny,

madarčiny, češtiny a iných) a cez zemepisné varianty kultúrnej slovenčiny.“ (Habovštiak, 1983, s. 80).

O priamom prevzatí z latinčiny možno uvažovať pri týchto okruhoch slov:

- náboženské a cirkevné termíny, napr. *advent/agvent, (h)aleluja, amen, ancikrist, apoštol, betlehem, Biblia, d'abol, katekizmus/katekizmuš, katoľik, kumoter/kum, lazar, litanija/litaňja, lucifer/lucifir, ofera, omša, pacere* 'zvonenie na modlitbu', *pacerki* 'ruženec', *reverenda, rorati, sakrestija/sakristija/zaxrestija/zaxristija/zakrestija/zakristija, satanaš, Vil'ja* a pod.
- „kalendárne názvy“: *januar, februar, marec, apríl, maj, jun/juni(j), jul/juli(j), august, september/september, oktober, november, december, kal'endar*
- niektoré úradné a školské termíny, napr. *deputat* 'naturálna mzda', *dišpenz, egzamen(t)* 'skúška', *famel'ja, interes/intereš* 'úrok', *kamar, regula, škola, tinta atrament*', *vinkula* 'zmluva'
- niekoľko názvov rastlín a zvierat, napr. *drak, elefan(t), lelija, pasuľa/fasuľa, rozmarija, ruža*
- ostatné latinizmy, napr. *bakuľa, xoľera/koľera, komin, mores, ocet/ocot, pasija, recepis, ser(v)us* (pozdrav), *trakta* 'dlhá namáhavá cesta', *vipurgatovac* 'vyhnáť; vypratať'

Takýchto slov bolo v mojom inventári niečo cez 2 % celkového počtu alebo 8 % prevzatých lexém. Do nasledujúcich som však zaradil už len veľmi malé, percentuálne zanedbateľné množstvo lexém.

Jazykové kontakty s češtinou môžeme rozdeliť na staršie a novšie, pričom medzníkom medzi nimi je koniec prvej svetovej vojny a začlenenie slovenského územia do spoločného štátu s Čechmi. Pred rokom 1918 bol styk s češtinou možný v podstate len prostredníctvom písanej podoby, najčastejšie evanjelických bohoslužobných kníh. Z tohto obdobia však nepredpokladáme nejaké väčšie množstvo prevzatí do živej bežnej reči (v rámci nášho korpusu sme takéto lexémy nezachytili; nanajvýš by sa dalo uvažovať o českom prostredníctve niektorých termínov z nemčiny v najstaršej a predhistorickej dobe). A aj po roku 1918 sa do lexiky predmetných nárečí dostalo len veľmi malé množstvo českých slov, napr. *četa* 'čata', *četar* 'čatár' (príznakovo popri *čata*, *čatar*), *četník* 'policajt za prvej ČSR', *financ* 'colník', *kanefka* 'kanvička na olej', *kocka* 'kocka; štvorec', *lh* 'lieh', *lihovar* 'liehovar', *pišmička* 'nábožná pieseň' (oproti „svetskej“ *špivanke*), *poručík, rohľik* 'rožok', *uredník* 'úradník' a pod.

Len o minimálnych jazykových kontaktoch možno hovoriť v prípade jazykov Židov a Rómov. Vzhľadom na veľmi nízky sociálny status druhých menovaných prevzalo od nich majoritné obyvateľstvo len zanedbateľné množstvo slov, a aj tie sú dodnes vnímané ako silno expresívne alebo istým spôsobom spoločensky tabuové (oboje často s príznakom pejoratívnosti). Sú to tieto slová: *čaja/čaje* 'dievča', *čavor/žavor* 'chlapec', *čo(u)rovac* 'kradnút', *dik!* 'aha! hľa!', *dilino* 'hlupák', *zar* 'chlp', *žanovac* 'rozumieť sa' (niečomu),

žekes ‘čudák’, *žuvala* ‘voš’, *gažo* ‘sedliak’, *goudi* ‘rozum’, *xalovac/xalovac* ‘rýchlo a/alebo veľa jest’, *love* ‘peniaze’ a *more* (oslovenie Róma).

Špecifická izolovanosť židovského náboženstva a s ním úzko zviazaného spôsobu života spôsobili, že lexémy s nimi súvisiace sa do slovenských nárečí preberali iba sporadicky²¹. V slovnej zásobe zemplínskych nárečí som z nich zaznamenal iba tieto: *aj-vaj* (citoslovce tárania), *barxes* ‘šábesový koláč’, *xoxmes* ‘rozum’, *košer/košerni* ‘kóšer’, *maces* ‘nekvasený chlieb’, *pajes/pajxeles* ‘bokombrada’, *šabes* ‘šábes’, *šabezdekel* ‘židovská čiapočka’, *vajgutki* ‘bokombrady’ a *vajkac* ‘lapotat’.

Zaujímavou (no tiež len málopočetnou) skupinou slov sú tzv. karpatizmy, čiže slová karpatskej pastierskej kultúry. Túto kultúru – či skôr akúsi kultúrnu zmes – vytvorili príslušníci niekoľkých národov (napríklad Rumuni, Ukrajinci, Maďari...), ktorých spájal iba spôsob ich života a obživy. Preto teoreticky jednotlivé karpatizmy geneticky patria konkrétnym jazykom; o ich presnom zaradení sa však neustále vedú diskusie a spory.

Spomedzi karpatizmov som v lexike zemplínskych nárečí zachytil lexémy: *bača* ‘bača’, *birki* ‘bahniatka’, *brenža/brynža* ‘bryndza’, *cap*, *čulka* ‘ofina’, *gajdi*, *gaura* ‘veľké ústa’, *geľatka* ‘geletka’, *guta* ‘mrívica’, *kľaga* ‘siridlo’, *kľagac* ‘sirit’, *koľiba*, *kostura* ‘druh noža’, *košar* ‘košiar; kôš’, *Kračun* ‘Vianoce’, *kuľajstra/kuľastrá/kurastrá* ‘mledzivo’, *mamaliga* ‘nepodarené husté lepkavé jedlo’, *pojata* ‘časť stodoly’, *rumegac* ‘rumegať; hlasno prezúvať’, *salaš*, *spuža* ‘popol zo slamy’, *šuti* ‘nemajúci rohy’ (o rožnom statku), *terigac sé*, *vatra*, *zajda* ‘poľnohospodárska plachta s trakmi’, *zuržic sé* ‘zraziť sa’ (o mlieku), *žinčica* ‘žinčica’ a pod. Časť z nich tvoria lexikálne prevzatia z (alebo prostredníctvom) rumunčiny a rumunských nárečí.

A na záver by som chcel spomenúť ešte niekoľko slov, ktoré sa do zemplínskych nárečí – zdá sa – dostali v novšom období z angličtiny (prinesené možno z Ameriky ľuďmi, ktorí sa tam dočasne vystahovali za prácou). Ide o tieto slová: *ambrela* ‘skladací dáždnik’, *buňča* ‘guča’, *čenčovac* ‘vymieňať’, *čungau/žungau* ‘žuvačka’, *žemper* ‘druh blúzky’, *farmer* ‘farmár’, *farmerski* ‘farmársky’, *gadémovac* ‘karhat’ a *majna* ‘baňa’.

Literatúra:

- BAŃKOWSKI, A. (2000a): *Etymologiczny słownik języka polskiego. Tom 1. (A – K)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BAŃKOWSKI, A. (2000b): *Etymologiczny słownik języka polskiego. Tom 2. (L – P)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BARTKO, L. (1980): Miesto slov cudzieho pôvodu v nárečiovom slovníku. In: L. Bartko – I. Ripka (eds.) *Dialektologický zborník I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975.* (Acta Facultatis Philosophicae

²¹ Porov. Majtán, 1987, s. 241.

- Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, s. 89–93.
- BENKŐ, L. a kol. (1967): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A – Gy.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ, L. a kol. (1970): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H – Ó.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ, L. a kol. (1976): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö – Zs.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ, L. a kol. (1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Negyedik kötet. Mutató.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BORYŚ, W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BUFFA, F. (1976): O vzájomných slovensko-poľských jazykových vplyvoch. In: J. Mistrík (ed.) *Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Bratislava: Ústav školských informácií, s. 33–48.
- BUFFA, F. (1998): *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov. Konfrontačný náčrt.* Prešov: Náuka.
- BUFFA, F. (2001): *Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov. Komparatistický náčrt.* Prešov: Náuka.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia.* Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- DORUĽA, J. (1977): *Slováci v dejinách jazykových vzťahov.* Bratislava: Veda.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (1993): Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. In: M. Iljuk (ed.) *Naukovi zapysky. 18. Prjašiv: Sojuz Rusyniv-Ukrajinciv Slovackoji Respubliky*, s. 93–111.
- DZENDZELIVSKYJ, J. O. (1969): *Ukrajinsko-zachidnoslovjanski leksyčni paraleli.* Kyjiv: Naukova dumka.
- Etymolohičnyj slovnyk ukrajinskoji movy. Tom peršyj. A – H.* (1982) Kyjiv: Naukova dumka.
- Etymolohičnyj slovnyk ukrajinskoji movy. Tom druhýj. D – Kopci.* (1985) Kyjiv: Naukova dumka.
- Etymolohičnyj slovnyk ukrajinskoji movy. Tom tretij. Kora – M.* (1989) Kyjiv: Naukova dumka.
- Etymolohičnyj slovnyk ukrajinskoji movy. Tom četvertýj. N – P.* (2003) Kyjiv: Naukova dumka.
- FURDÍK, J. (1994): Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. In: *Jazykovedný časopis. 45*, s. 95–102.
- HABOVŠTIAK, A. (1979): Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach. In: L. Hadrovics (ed.) *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. XXV.* Budapest: Akadémiai Kiadó. s. 161–167.

- HABOVŠTIAK, A. (1983): Slová latinského pôvodu v slovenských nárečiach. In: Š. Peciar (ed.) *Jazykovedné štúdie. XVIII. Z dejín slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, s. 79–93.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach. In: J. Mistrik (ed.) *Studio Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red.: Bratislava: Alfa, s. 139–156.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Bratislava: Veda.
- KLEPIKOVA, G. P. (1974): *Slavjanskaja pastušeskaja terminologija. Jejo genezis i rasprostranenie v jazykach karpatskogo areala*. Moskva: Nauka.
- KLUGE, F. (2002): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und verweiterte Auflage*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KOPEČNÝ, F. a kol. (1981): *Základní všešlovanská slovní zásoba*. Praha: Academia.
- KRAJČOVIČ, R. (1987): Slovenčina v dejinách kontaktov neslovanských jazykov. In: J. Mistrik (ed.) *Studio Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red.: Bratislava: Alfa, s. 203–213.
- LIPTÁK, Š. (1980): O výskume remeselnickej ľudovej terminológie a jej zaradení do nárečového slovníka. In: L. Bartko – I. Ripka (eds.) *Dialektologický zborník I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.)* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 121–126.
- LIPTÁK, Š. (1987): Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov. (Podľa lexikálneho materiálu zo zemplínskych a užských nárečí.) In: I. Ripka (ed.) *Jazykovedné štúdie. XXI. Dialektológia*. Bratislava: Veda, s. 106–111.
- MACÚREK, J. (1934): *Dějiny Maďarů a uherského státu*. Praha: Melantrich.
- MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- MACHEK, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplnené vydání*. Praha: Academia.
- MAJTÁN, M. (1987): Pomenovanie reálií z tureckého (moslimského) a židovského prostredia v starnej slovenčine. In: J. Mistrik (ed.) *Studio Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, s. 229–244.
- MARTINET, A. (1960): *Princip ekonomii v fonetičeskikh izmenenijach. (Problemy diachroničeskoj fonologii)*. Moskva: Izdateľstvo inostrannoj literatury.
- ONDŘUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. (1980): *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ONDŘUŠ, Š. (2000): *Odtajnené trezory slov*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- ONDŘUŠ, Š. (2002): *Odtajnené trezory slov II*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

- ONDRAŠ, Š. (2004): *Odtajnené trezory slov III.* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- PFEIFER, W. a kol. (1999): *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen.* München: Deutcher Taschenbuch Verlag. 4. vyd.
- REJZEK, J. (2001): *Český etymologický slovník.* Voznice: Leda.
- RIPKA, I. (2002): *Aspekty slovenskej dialektológie.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied.
- ROCCHI, L. (1999): *Hungarian loanwords in the Slovak language. I (A – K).* Trieste: Scuola superiore di lingue moderne per interpreti e traduttori.
- ROCCHI, L. (2002): *Hungarian loanwords in the Slovak language. II (L – R).* Trieste: Dipartimento di scienze del linguaggio dell'interpretazione e della traduzione.
- SCHWANZER, V. (1976): Nemecké slová v spisovnej a ľudovej slovenčine. In: J. Mistrik (ed.) *Studio Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Bratislava: Ústav školských informácií, s. 463–477.
- VASMER, M. (1964): *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Tom I. (A – D) Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva.* Moskva: Progress.
- VASMER, M. (1967): *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Tom II. (Je – Muž) Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva.* Moskva: Progress.
- VASMER, Max, 1971: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Tom III. (Muza – Sjat)* Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva. Moskva: Progress 1971. 828 s.
- VASMER, M. (1973): *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Tom IV. (T – Jaščur)* Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva. Moskva: Progress.
- ŽLUKTENKO, J. O. (1966): *Movni kontakty. Problemy interlinhvistyky.* Kyjiv: Vydavnyctvo Kyjivskoho universytetu.

Príspevok bol vypracovaný s podporou grantu VEGA 2/0105/14 *Slovník slovenských nárečí* a VEGA 2/0104/14 *Slovanský jazykový atlas*.

Resumé

The Lexis of Zemplín Region Dialects from the Perspective of their Origin and Linguistic Contacts

In the article are briefly presented the results of author's research of a corpus of Zemplín lexemes from the aspect of their origin. The goal of the research was not to uncover an „absolute“ origin of the words, but to identify their immediate source, that is language, from which or through which they got into the Zemplín vernacular vocabulary.

Archív nárečí Slovenského národného korpusu. Východiská jeho tvorby, súčasný stav a perspektívy

Agáta KARČOVÁ

Abstrakt:

V príspevku sa venujeme východiskám tvorby, teoretickým a metodologickým postupom a predpokladom nevyhnutným pre tvorbu nárečového archívu. Aplikáciu týchto postupov demonštrujeme na pripravovanom Archíve nárečí Slovenského národného korpusu (AN SNK), ktorý vzniká v oddelení SNK JÚĽŠ SAV od r. 2013 vďaka spolupráci s univerzitnými pedagógmi a s ďalšími poskytovateľmi. AN SNK v súčasnosti nadobúda jasné črty reprezentatívnej a praktickej databázy, ktorá je koncipovaná ako prehľadná a rozsiahla báza využiteľná na dialektologické bádania, ale aj na širší humanitne orientovaný výskum.

Klúčové slová:

dialektológia, slovenské nárečia, terénny výskum, pramenný zdroj, zvukové nahrávky, transkripcia nárečových prehovorov, zvukový nárečový archív, nárečové korpusy

Kontakt:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied
agatak @ korpus.juls.savba.sk

1 Úvod

Hodnotu a prínos dialektológie ako integrálnej súčasti lingvistiky netreba osobitne zdôrazňovať. Slovenské nárečia mali nezastupiteľnú úlohu pri formovaní sa predspisovných kultúrnych útvarov slovenčiny ako predpokladu vzniku jej kultivovanej a kodifikovanej celospoločenskej formy. Ich význam sa naplnením tejto úlohy nevyčerpal, pretože „aj dnes sú vzťahy medzi týmto súborom nárečí a spisovnou slovenčinou veľmi živé, plné originálnej synergie, pestrých kontaktov a vzájomného ovplyvňovania“ (Kačala, 1999, s. 107–108).

Dialektológia bola už od čias svojho konštituovania založená na terénnych výskumoch hovoreného jazyka a nepochybne túto tradíciu terénného výskumu založila (porov. Ripka, 1999, s. 100). Súčasný terénny výskum sa už mälokedy vykonáva bez nahrávania rečových prejavov, ktoré prináša nesporne veľa výhod – možnosť pracovať s materiálom aj s odstupom času, pri jeho zodpovedajúcej kvalite možnosť analyzovať komunikáty na

všetkých jazykových úrovniach a mať kedykoľvek k dispozícii pramenný materiál v jeho autentickej podobe.

K zhromažďovaniu a spracovaniu pramenného materiálu pochádzajúceho z terénnych výskumov prispieva v súčasnosti aj oddelenie Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied (ďalej *SNK JÚĽŠ SAV*). Medzi jeho úlohy okrem mnohých ďalších¹ patrí tvorba nárečového korpusu. Prvá verzia textového Korpusu nárečí SNK (ďalej *KN SNK dialekt-1.0*)² bola sprístupnená v septembri 2014 s rozsahom 73 855 textových jednotiek a je bezplatne prístupný na vyhľadávanie všetkým registrovaným používateľom SNK. V súčasnosti sa pripravuje jeho novšia rozšírená verzia. Tento korpus je významným prispiením k modernému dialektologickému výskumu, pretože umožňuje spoľahlivé, rýchle a efektívne vyhľadávanie v transkripciach nárečových prejavov a uľahčuje tak prácu s textovými nárečovými pramennými zdrojmi.

Od počiatku riešenia úloh zameraných na spracovanie dialektologických materiálov sa v SNK JÚĽŠ SAV uvažovalo rovnako o možnosti vytvoriť archív nahrávok, príp. korpus, ktorý by obsahoval zvukové nárečové nahrávky prepojené a spárované s príslušnými transkripciami. V snahe vytvoriť komplexný a reprezentatívny zdroj nárečových dát je ambíciou tvorcov zhromaždiť čo najväčšie množstvo nárečových nahrávok z celého územia Slovenska. Zároveň sme si v súvislosti s napĺňaním tejto úlohy stanovili ďalší zámer – uprednostniť pri zhromažďovaní nárečového materiálu jedinečné a dosiaľ nepublikované dátá, ktoré by sa v prípade, že by sa včas nespracovali a nezdigitalizovali, mohli znehodnotiť či úplne zničiť. Budovanie Archívu nárečí Slovenského národného korpusu (ďalej *AN SNK*), získavanie, zhromažďovanie a spracúvanie nárečových nahrávok, príslušných transkripcíí a súvisiacich materiálov tak výrazným dielom prispieva k zachovaniu kultúrneho dedičstva Slovenska.³

V prvej časti nášho príspevku sa budeme venovať všeobecne východiskám tvorby, teoretickým a metodologickým postupom ponúkajúcim sa pre prácu s rozmanitými nárečovými zdrojmi. V druhej časti opíšeme praktickú aplikáciu postupov, ktorá bola predpokladom pre vytvorenie súčasnej podoby Archívu nárečí SNK.⁴ Čiastočne zanalizujeme doteraz poskytnutý a spracovaný materiál a naznačíme niektoré problémy

---

¹ Podrobnejšie informácie o aktuálne riešených projektoch SNK sú na stránke <http://korpus.juls.savba.sk/projects.html>.

² *Korpus nárečí SNK. Verzia dialekt-1.0*. Dostupné na internete: <http://korpus.juls.savba.sk>.

³ Koncepcia pre AN SNK sa tvorila pod vedením M. Šimkovej v nadväznosti na KN SNK a s využitím doterajších skúseností a celého zázemia oddelenia SNK JÚĽŠ SAV. Na jeho realizácii sa podielajú A. Karčová, R. Garabík, K. Gajdošová, technickú podporu zabezpečujú spolupracovníci R. Brída, A. Gogora a J. Mášik.

⁴ Interná verzia Archívu nárečí Slovenského národného korpusu sa nachádza na dátovom úložisku SNK JÚĽŠ SAV.

a možnosti spracovania, ktoré vznikli pri konfrontácii s týmto materiálom v priebehu našej práce.

2 Východiská a ciele nárečového zvukového archívu

Tvorba nárečového zvukového archívu pozostáva z niekoľkých spravidla za sebou nasledujúcich fáz, napíňanie ktorých predpokladá nielen odborné a praktické znalosti z dialektológie, ale aj manažérskie schopnosti, zabezpečenie právnej stránky projektu, technickú podporu a vybavenie a v neposlednom rade skúsenosti s tvorbou korpusov a databáz. Prvej fáze uskutočnenia projektu predchádza vytvorenie premysleného konceptu, stanovenie si cieľov a zamerania výsledného celku, určenie, aké charakterové črty má mať databáza, ktoré materiály má primárne obsahovať, akým spôsobom majú byť utriedené, pre koho má byť výsledná databáza určená a čo má používateľom poskytnúť. Zhrnujúco a abstrahovane sa proces tvorby databázy nárečových zdrojov dá prehľadne zhrnúť do nasledujúcich fáz:

- získavanie zdrojov, zabezpečenie právnej stránky projektu
- technická fáza – digitalizácia a ďalšie spracovanie dát
- verifikácia a doplnenie metadát, selekcia a štrukturácia relevantného materiálu
- vytvorenie zvukovo-textového korpusu (predpokladá sa existencia alebo vytvorenie relevantných transkripcí).
-

2.1 Získavanie zdrojov, zabezpečenie právnej stránky projektu

Najdôležitejším predpokladom úspešnosti tvorby archívu nárečí je spolupráca s poskytovateľmi nárečových nahrávok a súvisiacich materiálov v prípade, že tvorcovia počítajú so zhromaždením a spracovávaním už existujúcich externých zdrojov. Prvá a zároveň nevyhnutná fáza riešenia úlohy spočíva v takomto prípade vo vyhľadaní a oslovení potenciálnych poskytovateľov takých prác, ktoré sú vhodné na zaradenie do pripravovaného celku. Okrem nahrávok je potrebné získať tiež materiály, príp. vyžiadať si informácie o okolnostiach vzniku zvukových záznamov, o respondentoch, výskumnom zámere tvorca, možné transkripcie a pod. Táto fáza predchádza ostatným, vo väčšine prípadov by mala kontinuitne vyústiť do dlhodobých spoluprác, preto sa rieši spravidla paralelne aj s ďalšími fázami budovania archívu.

Každý poskytnutý zdroj – zvuková nahrávka, publikovaný alebo nepublikovaný text, by mal byť ošetrený dvojstrannou licenčnou zmluvou, ktorou poskytovateľ vyjadruje svoj súhlas so spracovaním zdroja, jeho zaradením do archívu nárečí, resp. korpusu nárečí a so sprístupnením tretím osobám na vedecko-výskumné účely. Prijímateľ sa v nej zaväzuje, že materiál spracuje a sprístupní v súlade s platnými zákonmi danej krajiny. Takáto zmluva zaručuje korektnú spoluprácu, dodržanie príslušných zákonných ustanovení a legitimizuje sprístupnenie archívu záujemcom o prácu s nárečovými zdrojmi.

2.2 Technická fáza – digitalizácia a ďalšie spracovanie dát

Po prevzatí zapožičaných alebo darovaných zdrojov nasleduje fáza ich digitalizácie a technických úprav. V prípade rôznych typov nosičov (MC kazety, MG kazety, diskety, CD a ďalšie) to znamená nahrávanie do pamäte počítača pomocou prídavného zariadenia (prehrávača kaziet, disketovej mechaniky a i.), v prípade prevzatia nahrávok v digitálnej podobe ich skopírovanie alebo stiahnutie do vybraného archívneho priečinku dátového úložiska preberajúceho pracoviska.

Nasleduje overenie spustiteľnosti každej jednotlivej nahrávky, konverzia nevhodných, nečitateľných či neštandardných formátov alebo videoformátov (napr. MPG, M4A, AMR) do vhodných bezstratových formátov (WAV, MP3, MP4, WMA a pod.). Chybné nahrávky sa už v tejto fáze vyráďujú, resp. sa opäťovne vyžiadajú od poskytovateľa v použiteľnej podobe.

Ďalšie technické spracovanie zvukového materiálu je spravidla limitované technickým vybavením a možnosťami pracoviska. Medzi potrebné úpravy patrí takzvané odšumovanie nahrávok, t. j. odfiltrovanie nežiaducích ruchov, predovšetkým konštantného šumu v pozadí, vyrovnávanie hlasitosti jednotlivých nahrávok a ďalšie. Tieto nevyhnutné úpravy sa môžu realizovať s minimálnymi finančnými nákladmi pomocou bezplatných softvérových nástrojov (Audacity, pavucontrol a pod.). Textové zdroje rôzneho charakteru sa digitalizujú, práce dodané v elektronickej podobe sa v prípade potreby upravujú (napr. nesprávne nastavené kódovanie). Podobne sa postupuje pri existujúcich transkripciách celých nahrávok alebo ich častí. Po digitalizácii je potrebné transkripcie rozpoznať a skontrolovať ich podľa predlohy.

2.3 Verifikácia a doplnenie metadát, selekcia a štrukturácia relevantného materiálu

Veľmi dôležitá a časovo náročná je fáza spracovávania a dopĺňania metadát, t. j. podstatných informácií o hovoriacich – zvyčajne ide o 1 explorátora a 1 alebo viacerých respondentov – a o samotných nahrávkach. Bez doplnenia údajov o okolnostiach vzniku nahrávky, základných sociolinguistických údajov o hovoriacich a bez poznania výskumného zámeru a stratégie jej tvorca je nahrávka prakticky nepoužiteľná, aj keby spĺňala atribúty technicky vyhovujúceho zdroja. Predpokladá sa, že zvukové nahrávky získavané z rôznych inštitúcií, napr. škôl, múzeí, ako aj od súkromných osôb – profesionálnych dialektológov, študentov či laikov – nie sú vytvorené rovnakým postupom a nerovnaký bude aj spôsob zachytávania metadát, pričom sa môže stať, že niektoré základné údaje chýbajú. Tieto informácie môžu byť z hľadiska tvorcov archívu nekompletné a je potrebné dodatočne ich vyhľadávať, aby sa zabezpečili podľa možnosti všetky metadáta podľa vytvoreného jednotného systému. Rovnako treba mať na pamäti, že spoľahlivosť zachytených údajov a ich interpretácia závisí od charakteru dodaného zdroja (práca odborníka, skontrolovaná práca študenta, neskontrolovaná práca študenta).

Už počas získavania zdrojov, ich prvotného spracovania a dopĺňania metadát alebo bezprostredne po týchto úkonoch nevyhnutne nasleduje selekcia a triedenie materiálu, ktoré sa uskutočňujú s prihliadaním na zameranie budúceho archívu ako celku, ale aj na množstvo a povahu poskytnutých zdrojov. V tejto fáze sa z nazhromaždeného materiálu vylúčia technicky nevyhovujúce záznamy, zreteľne nenárečové útvary (ak nahrávka neobsahuje žiadnu časť v nárečí), materiál s absentujúcou podstatnou časťou metadát a pod.

Z povahy rôznorodého materiálu od viacerých poskytovateľov, nerovnakých stratégii, výskumných metód a cieľov zbierania nárečového materiálu vyplýva viacero možných prístupov k selekcii, triedeniu a usporiadaniu materiálu. Pri tejto fáze je podstatná otázka, ako štruktúrovať nerovnorodé dátá a ako uchopíť materiál tak, aby hotový celok – archív – poskytoval nielen technicky vyhovujúce nahrávky doplnené relevantnými a overenými metadátami, ale aby sa s týmto celkom dalo efektívne pracovať a spoľahlivo v ňom vyhľadávať podľa vybraných kritérií.

Triedenie materiálu sa môže uskutočňovať podľa najrozličnejších kritérií: zvukové záznamy sa dajú triediť podľa ich technickej kvality, podľa autora nahrávky (dialektológ, študent, laik), podľa miesta a času nahrávania, veku respondenta, konkrétneho dialektu, v ktorom je zachytený hovorený prejav, podľa miery autenticity prejavu či stupňa zachovanosti pôvodnej podoby nárečia. Nahrávky sú rôzne aj z hľadiska témy a formy prehovorov, môžu byť monologické alebo dialogické, riadené či spontánne, nasimulované alebo čítané atď.

Z uvedeného vyplýva veľa možností zachytávania a triedenia materiálu, načrtávame tu iba niektoré možnosti a opozície:

poskytovateľ	stratégia, výskumný zámer inštitúcia / jednotlivec dialektológ / laik
respondent	autochtón / neautochtón vek pohlavie vzdelanie
prehovor	miesto nahrávania čas nahrávania typ nárečia

„čistá“ podoba nárečia / niveličovaná podoba nárečia
téma
miera spontánnosti

Načrtnuté spôsoby triedenia sa dajú kombinovať. V prípade, že je archív koncipovaný ako celok určený nielen na dialektologický výskum, ale jeho záber je širší a predpokladá sa jeho využitie na humanitne zamerané bádania, je dobrým riešením zachovať v ňom všetok vyhovujúci materiál bez vytvárania podcelkov, ale s možnosťou jednoduchého aj pokročilého vyhľadávania podľa dostupných metadát. Výber kritérií vyhľadávania potom bude závisieť od požiadaviek konkrétneho používateľa a jeho preferencií.

Dopĺňanie metadát, ktoré sa spravidla zachytávajú v osobitných súboroch, je potrebné realizovať jednotne a prehľadne tak, aby bolo možné bezproblémové vyhľadávanie. Pri ich výbere je potrebné mať na pamäti, že nie všetky načrtnuté kritériá sú rovnako zistiteľné a spoľahlivo určiteľné. Niektoré z nich sú jednoznačné (napr. miesto nahrávania), iné môžu byť v opozícii (monologický vs. dialogický prejav). Ďalšie z nich do istej miery závisia od subjektívneho posúdenia jednotlivca, často bez možnosti overenia (napr. členenie nahrávok na osi *spontánnosť – pripravenosť prehovoru*) či s neostrými hranicami (*riadený rozhovor* môže prejsť do *voľného rozhovoru*; hovoriaci môžu na úrovni jedného komunikátu z rôznych dôvodov prepínať jazykové kódy, napr. *prejav v štandardnej variete jazyka – prejav s nadnárečovými prvkami – prejav s niekoľkými nárečovými prvkami – čisto nárečový prejav* a i.). Výber typu a množstva zachytávaných metadát závisí v neposlednom rade od časových možností jeho tvorcov a náročnosti získavania týchto doplňujúcich informácií.

V zásade sa môžu metadáta členiť na povinné a nepovinné, ako aj na verifikované a neverifikované. Snaha vyjsť v ústrety používateľovi a uľahčiť mu prácu s archívom by mala smerovať k realizácii vyhľadávača, prostredníctvom ktorého by sa mohol v archíve orientovať a vyhľadať potrebné dátá, napríklad zadánim požiadavky parafrázovej slovami:

Nájdi všetky nahrávky v šarišskom nárečí nahraté pred rokom 2000 v Prešovskom okrese, v ktorých hovoria respondentky ženského pohlavia narodené pred rokom 1950 a žijúce v Prešovskom okrese.

2.4 Vytvorenie zvukovo-textového korpusu

Z dôkladne spracovaného archívu, príp. jeho vybranej časti sa môže vytvoriť zvukovo-textový korpus ako špecifický súbor jednotne spracovaných dát. Korpus obsahujúci zvukové nahrávky a ich príslušné transkripcie, prirodzené, poskytuje ďalšie možnosti

výskumu, okrem iného umožňuje napríklad vyhľadávanie podľa konkrétnych tvarov slov alebo ich častí. Vytvorenie takéhoto korpusu predpokladá existenciu dostatočného množstva relevantných transkripcí a prehlbenú spoluprácu s dialektológmi, prípadne prípravu jednotného transkripčného systému, spolupracovníkov vykonávajúcich odborný prepis, ďalšie technické spracovanie dát a mnohé ďalšie kroky.

Pri možnom riešení tejto fázy tak zákonite vznikajú otázky: akým spôsobom zaradiť do homogénneho celku prepisy realizované nerovnakou transkripčnou metódou, aký spôsob prepisu zvoliť na transkripciu zatiaľ neprepísaných nahrávok alebo ich častí. Vhodný výber transkripčnej metódy je tému na samostatnú štúdiu, preto sa mu v rozsahu tohto príspevku nebudeme podrobne venovať. Na stručné osvetlenie tejto problematiky použijeme slová R. Krajčoviča: „Základným predpokladom úspechu dialektologickej heuristiky je, aby nárečové texty boli bezprostrednými živými prejavmi spoľahlivého informátora a aby boli zapísané (prepísané) podľa jednotných, vopred dohodnutých zásad“ (Krajčovič, 1988, s. 191). Autor zároveň vymedzuje 2 základné typy prepisu, a to odborný a čitateľský, ktoré dopĺňa kombinovaný prepis vhodný na didaktické účely.

Jednotliví dialektológovia a pracovné kolektívy si volia ten typ prepisu, ktorý zodpovedá ich výskumnému zameraniu, pričom sa spravidla v každej práci odborného charakteru uvádza legenda so zoznamom použitých transkripčných znakov a zvolený spôsob zachytávania rôznych výslovnostných javov, akými sú spodobovanie, mäkkosť konsonantov, výslovnosť zdvojených spoluhlások, splývavá výslovnosť a pod. Na ilustráciu situácie na Slovensku stačí porovnať niekoľko odborných diel, napr. *Praktická dialektológia* (2012), *Slovník slovenských nárečí* (I. zv., 1994; II. zv., 2005) a *Atlas slovenského jazyka* (IV, 1984), aby sme demonstrovali rozdielnosť zvolených transkripčných metod. Rovnako ďalšie dialektologické práce, ktoré vznikajú ako samostatné autorské výstupy, majú spravidla nerovnaký spôsob transkripcie. Študentom filológií sa v rámci zadania seminárnej práce z dialektológie spravidla odporúča prepisovať nahrávky kombinovanou metódou. Táto metóda poskytuje priestor na vlastné vymedzenie transkripcie, preto sú študentské prepisy navzájom nekompatibilné.

S prihliadaním na nerovnakosť transkripčných systémov prichádza do úvahy reálna možnosť zaradiť do potenciálneho korpusu existujúce transkripcie profesionálnych dialektológov (monografie, zborníky, dizertačné a habilitačné práce a pod.), ako aj študentské prepisy vznikajúce pod odborným vedením skúsených pedagógov (bakalárske a diplomové práce) bez toho, aby sa zasahovalo do spôsobu transkripcie, ktorý bol pre danú prácu zvolený (do úvahy padajú len menšie úpravy, napr. zjednotenie zápisu *ch*, *dz*, *dž* a pod.). Rovnako sa do korpusu môžu spracovať aj nahrávky neprofesionálov, ktoré splňajú potrebné kritériá, pričom by bolo potrebné prepísať ich jednotným vopred pripraveným kombinovaným prepisom so zachytávaním vybraných javov.

3 Súčasný stav AN SNK, jeho tvorba, ciele a perspektívy

AN SNK je súčasťou úlohy elektronizácie nárečového materiálu, ktorého prvým výstupom na báze publikovaných textov je Korpus nárečí SNK v textovej podobe. Na pracovných stretnutiach tvorcov KN SNK sa postupne ukazovalo, že na slovakistických pracoviskách sú ďalšie nárečové materiály v zvukovej podobe, ktoré by bolo potrebné spracovať. To viedlo pracovný tímu k rozšíreniu pracovnej úlohy a príprave koncepcie nárečového archív.

V predchádzajúcej kapitole sme stručne opísali abstrahovaný proces budovania nárečového archívu rozdelený do viacerých fáz, vychádzajúc zo skúseností kolektívu SNK realizujúceho viacero databáz a rôznych typov hovorených aj písaných korpusov. Teraz sa zameriame na opis súčasnej podoby konkrétnego Archívu nárečí SNK⁵ vznikajúceho od r. 2013 v oddelení SNK JÚĽŠ SAV s významným prispením všetkých jeho poskytovateľov. Vyberieme tiež niektoré konkrétné problémy a výzvy, ktoré reálne poskytnuté dáta prinášajú.

3.1 Poskytovatelia AN SNK

Na Slovensku je pomerne malý počet dialektológov, väčšina z nich pôsobí na akademickej pôde – na vysokých školách a v Slovenskej akadémii vied. Vzhľadom na túto skutočnosť sme už v predprípravnej fáze riešenia našej úlohy zisťovali záujem o spoluprácu na všetkých relevantných vysokoškolských pracoviskách, pričom nevyhnutnosť spolupráce s nimi sme považovali za predpoklad vzniku AN SNK v jeho požadovanej rozsiahlej a reprezentatívnej podobe. Komunikácia s dialektológmi na Slovensku prebiehala vo všetkých prípadoch na profesionálnej úrovni, u oslovených univerzitných pedagógov sme sa stretli s porozumením pre naplnenie úlohy tohto charakteru. Prvá fáza tvorby AN SNK sa úspešne realizovala vďaka ústredovosti dialektológov, ktorí boli ochotní bezplatne poskytnúť potrebné zdroje, venovali triedeniu, verifikácii a zapožičaniu študentských aj vlastných materiálov svoj osobný čas a energiu a potvrdili svoju spoluprácu z právneho hľadiska prostredníctvom licenčných zmlúv.

V súčasnosti úspešne spolupracujeme s dialektológmi pôsobiacimi na univerzitách:

- doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Mgr. Alexandra Chomová, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
- doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
- Mgr. Tomáš Bánik, PhD.
Filozofická fakulta Konštantína Filozofa v Nitre
- PhDr. Peter Karpinský, PhD., Mgr. Veronika Perovská
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

---

⁵ Stránka AN SNK je dostupná na adrese: http://korpus.juls.savba.sk/dialect_recordings.html

- PhDr. Viera Kováčová, PhD.
Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku
- PaedDr. Andrej Závodný, PhD.
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

So všetkými uvedenými poskytovateľmi sme nadviazali dlhodobú spoluprácu, pričom v AN SNK sa v súčasnosti nachádzajú spracované študentské nahrávky, seminárne práce, čiastkové transkripcie a ďalšie súvisiace materiály zo všetkých uvedených vysokoškolských pracovísk. Vďaka našim poskytovateľom sme doteraz získali do AN SNK 521 jedinečných študentských nárečových nahrávok od 310 jednotlivých autorov.

Z vlastnej výskumnej praxe dialektológov výrazne obohacujú AN SNK viaceré odborné príspevky, nahrávky a príslušné transkripcie Andreja Závodného (nahrávky zo Smrdák a i.), dizertačná práca Viery Kováčovej *Sotácke nárečia na západoslovensko-východoslovenskom jazykovom pomedzí* (2005), diplomová práca Jozefa Bilského *Súčasný stav používania nárečia v Dlhej Lúke* (2014) vypracovaná pod vedením Marianny Sedláčkovej, ako aj významná publikácia kolektívu autoriek: Gabriely Múcskovej, Kataríny Muzikovej a Viery Wambach *Praktická dialektológia. Vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu* (2012), ktorá obsahuje nahrávky z 28 lokalít Slovenska reprezentujúce najtypickejšie nárečové areály aj s príslušnými transkripciami. Ďalšie materiály získavame priebežne, pričom spoluprácu nám prisľúbili ďalší lingvisti. Obsah archívu dopĺňajú nahrávky z radov laikov: záznam šurianskeho nárečia na základe našich inštrukcií nahral Michal Komžík, viaceré nahrávky so zameraním na opis folklórnych tradícií sme získali vďaka Dagmar Šimunovej od ich autorky pani Zuzany Knapekovej z Modry-Kráľovej. Za vyhľadanie a odporučenie niektorých vhodných zdrojov, ako aj za odborné konzultácie a cenné pripomienky ďakujeme Kataríne Ballekovej, vedúcej Dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV, a ďalším pracovníkom tohto oddelenia.

3.2 Ďalšie technické spracovanie poskytnutých zdrojov

Archív nárečí SNK v čase odovzdania tohto príspevku (marec 2015) obsahuje 561 samostatných zvukových súborov, z ktorých podstatnú časť (521) tvoria študentské nárečové nahrávky. Z textových zdrojov disponuje AN SNK okrem spomínaných odborných prác dialektológov aj 80 seminárnymi prácami, z ktorých niektoré obsahujú čiastkové transkripcie príslušných nahrávok.

Materiál dodaný na starších typoch nosičov (203 MG kaziet, 18 MC kaziet) sa digitalizoval na pracovisku SNK, seminárne práce a ďalšie textové materiály dodané v tlačenej podobe sa oskenovali v potrebnej kvalite a vytvorili sa z nich samostatné súbory. Rovnako sa naskenovali dodané transkripcie, pričom sa rozpoznal ich text a zrekonštruoval sa v elektronickej podobe tak, aby sa dal použiť v prípade tvorby korpusu.

Pri väčšine poskytnutých nahrávok, ktoré sa digitalizovali z pôvodných nosičov, ale aj pri novších nahrávkach dodaných na CD alebo vo forme súborov priatých priamo v elektronickej podobe sa ukázala nevyhnutnosť odfiltrovať v nich šumy a iné ruchy, niektoré upraviť aj z hľadiska hlasitosti, príp. realizovať ďalšie technické úpravy. Využili sa pri tom skúsenosti a zručnosti vytvorené v SNK v procese tvorby Slovenského hovoreného korpusu⁶ (ďalej SHK). Väčšina doteraz dodaných študentských nahrávok už prešla touto úpravou, pričom kvalita každej z nich je zaznamenaná na 3-bodovej stupnici (*veľmi dobrá / dobrá / nízka*). Táto informácia o kvalite bude podstatná pri výbere nahrávok do korpusu, ako aj pri práci s archívom.

3.3 Štruktúra zvolených metadát a ich dopĺňanie, selekcia relevantného materiálu

S nekompatibilnosťou zachytávania a umiestňovania metadát, ako aj ich nekompletnosťou z hľadiska istej zvolenej štruktúry sme počítali už pred začatím tvorby AN SNK. Hneď na začiatku sme preto na základe existujúcich súborov metadát vytvorených pre potreby Slovenského hovoreného korpusu⁷ a Korpusu nárečí SNK vypracovali jednotný formulár aj pre AN SNK na zaznamenanie informácií o hovoriacich a nahrávke a rozposlali ho dlhodobým poskytovateľom. V nezmenenej podobe ho uvádzame v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 1: Formulár s metadátami pre AN SNK

NAHRÁVAJÚCI (explorátor):

name:	MENO A PRIEZVISKO
sex:	POHLAVIE (f – žena, m – muž)
birthdate:	DÁTUM NARODENIA (vo formáte rok – mesiac – deň; napr. 1945-12-01)
birthplace:	MIESTO NARODENIA (napr. Krupina)
location:	MIESTO TRVALÉHO POBYTU (napr. Vrútky, okr. Martin)

NAHRÁVANÝ (respondent): v prípade viacerých účastníkov rozhovoru vyplniť údaje každého z nich

name:	MENO A PRIEZVISKO
sex:	POHLAVIE (f – žena, m – muž)
birthdate:	DÁTUM NARODENIA (vo formáte rok – mesiac – deň)

⁶ Slovenský hovorený korpus – s-hovor-4.0. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2012. Dostupné na internete: <http://korpus.juls.savba.sk>.

⁷ Zoznam metadát SHK je na stránke <http://korpus.juls.savba.sk/shk.html>. Bližšie informácie o metadátoch používaných v SHK sú v príspevku Slovenský hovorený korpus (2008 – 2012) (Gajdošová – Šimková, 2014).

birthplace:	MIESTO NARODENIA (napr. Bardejov)
location:	MIESTO TRVALÉHO POBYTU (napr. Dlhá Lúka, okr. Bardejov)
longestplace:	MIESTO NAJDLHŠIEHO POBYTU (na ktorom strávil respondent najviac času, napr. Dlhá Lúka, okr. Bardejov)

ÚDAJE O NAHRÁVKE:

name:	TÉMA NAHRÁVKY (napr. O pôvode miestnych názvov; Spracovanie ľanu; O zvykoch na svadbe)
explordate:	DÁTUM NAHRÁVANIA (vo formáte rok – mesiac – deň; napr. 2014-02-12)
explorplace:	MIESTO NAHRÁVANIA (napr. Dlhá Lúka, okr. Bardejov)
dialect:	URČENIE NÁREČIA (PODĽA ROZČLENENIA NA ZÁKLADNÉ AREÁLY) (napr. šarišské nárečie)

Tieto základné metadáta sú predpokladom jednoduchého alebo pokročilého vyhľadávania podľa konkrétneho kritéria alebo kombinácie viacerých kritérií. Pri tvorbe jednotného vzoru sme sa snažili nielen o výber najpodstatnejších metadát, ale aj o stručnosť, prehľadnosť a jednotnú formu ich zachytávania, pričom ich vyplnenie nie je časovo náročné. Ďalšie podstatné okolnosti, napr. profesionalitu explorátora, časové trvanie nahrávky, jej kvalitu a podobne môžeme doplniť dodatočne a samostatne na základe komunikácie s poskytovateľom, ako aj po analýze samotného poskytnutého zdroja.

Široko koncipovaný projekt zahŕňa okrem vedeckých výstupov profesionálov aj študentské práce a nahrávky laikov, preto si vyžaduje zvýšenú pozornosť predovšetkým v tejto fáze riešenia. Údaje zachytené a interpretované študentom alebo neprofesionálom musia prejsť dôkladnou kontrolou. Ide hlavne o presnú identifikáciu nárečia respondenta a určenie významných jazykových vplyvov na jeho reč. Medzi relevantné údaje sa tieto metadáta môžu dostať až po dôkladnej kontrole, príp. so zaznamenaním, že neboli verifikované (pomocou dohodnutého znaku, napr. otáznika).

V SNK aktuálne zaznamenávame nevyhnutné informácie o technických parametroch nahrávky (spustiteľnosť, technická kvalita), zároveň zachytávame, v akej forme (na akom type nosiča) bola nahrávka poskytnutá, v názve každej nahrávky je informácia o jej formáte. Overujeme, či je nahrávka spontánna, predpripravená alebo vznikla ako záznam čítaného už existujúceho textu, čo sa však dá spoľahlivo určiť len pri explicitnej informácii v priloženom zdroji (napr. seminárnej práci), príp. zistovaním, či daný text už nefiguruje v publikovanej literatúre. Tento aspekt rečových prehovorov zachytených v nahrávkach sa v budúcnosti pokúsime analyzovať na základe určujúcich znakov.

Vďaka spolupráci s univerzitnými pedagógmi sme získali niektoré práce odovzdané v uplynulom školskom roku aj s potrebnými metadátami vyplnenými podľa vzoru vypracovaného v SNK, čo výrazne ulahčuje a zefektívňuje ďalšiu prácu. Metadáta

k študentským prácam z predminulých rokov je potrebné prácne vyhľadávať v seminárnych prácach, príp. v samotných zvukových záznamoch a aj napriek zvýšenej snahe tvorcov archív u a ochotnej spolupráci poskytovateľov nie sú vo všetkých prípadoch kompletné.

Vzhľadom na mnohostranné zameranie AN SNK a zachovanie možností pre rôzne typy výskumu sme sa pri selekcii rozhodli vyradiť iba najnutnejšiu časť nevyhovujúceho materiálu, a to nahrávky na veľmi zlej technickej úrovni a prehovory, ktorých žiadna časť nie je v nárečí. V AN SNK sme ponechali všetky ostatné rôznorodé zdroje: prejavy obohatené o piesne (ktoré sa primárne nehodia na dialektologický výskum, ale môžu poslúžiť napr. folkloristom), spontánne rečové prejavy, ale aj štylizované a nasimulované rozhovory, nahrávky s autochtonými obyvateľmi, ale aj mladšími respondentmi, ktorí používajú nárečie v zreteľne redukovanej podobe a pod. Vďaka informáciám, ktoré systematicky zachytávame, sa pri vyhľadávaní v AN SNK a prípadnej tvorbe KN SNK budú môcť vyselektovať najvhodnejšie nahrávky pre dialektologický výskum (prejavy autochtónov, čisto nárečové spontánne prehovory, prejavy zaujímavé z hľadiska témy, z lokalít, ktorým sa zatial nevenovala pozornosť a pod.).

3.4 Špecifika študentských nárečových nahrávok

Publikované aj nepublikované nahrávky, ich transkripcie a súvisiace štúdie a práce dialektológov sú pre AN SNK a nárečový výskum významným prínosom. Tieto materiály sú spravidla v zodpovedajúcej technickej kvalite, s dôkladným a presným odborným alebo čitateľským prepisom s presne formulovanými a v celej transkripcii dodržiavanými pravidlami, s jasným výskumným zámerom a zachytenými metadátami.

Väčšiu časť AN SNK však už v súčasnosti tvoria študentské nahrávky, realizované študentmi slovenskej filológie na spomenutých univerzitách. Už od začiatku budovania AN SNK sme sa cielene zameriavalí aj na tento typ nárečových zdrojov, pretože ide o jedinečné nahrávky, ktoré sú po dôkladnom spracovaní vhodné na výskumné účely. Vznikali spravidla ako súčasť jednorazového projektu s cieľom splnenia študijných povinností bez ambície ich tvorcov publikovať ich, resp. ďalej podrobnejšie spracovávať a analyzovať. Ich zaradenie do AN SNK im tak „predĺžuje život“ a umožňuje ich ďalšie využitie. Prinášajú množstvo pozitív, ale aj zvýšenú náročnosť pri ich spracúvaní a analýze, na ktoré treba upozorniť.

Niekteré pozitíva študentských nárečových nahrávok môžeme prehľadne zhrnúť takto:

- jedinečnosť nahrávok
- veľké množstvo nahrávok
- reprezentatívnosť nahrávok z hľadiska ich geografického zaradenia
- možnosť porovnávacieho štúdia
- rozmanitosť respondentov
- štýlová rôznorodosť (monológ, dialóg, riadené rozhovory, anketa...)

- tematická pestrosť
- spontánnosť prehovorov (explorátor je často v príbuzenskom vzťahu s respondentom, preto sa rozhovory odohrávajú v uvoľnenej a dôvernej atmosfére).

Jedinečnosť nahrávok zaručujú ich autori – študenti slovakistiky, pretože na väčšine vysokých škôl na Slovensku každý školský rok odovzdávajú spolu so seminárhou prácou z dialektológie aj svoju vlastnú nahrávku zaznamenávajúcu prejav respondenta, ktorého si ľubovoľne vyberajú. Vznikajú tak originálne zvukové záznamy na rôznych miestach, s rozličnými ľuďmi a na rôzne témy, čo v prípade spolupráce s danými školami predstavuje nezanedbateľné možnosti rozširovania Archívu nárečí SNK aj v budúcnosti.

Na ilustráciu uvádzame prehľad niektorých údajov, ktoré sme vybrali z doteraz poskytnutých zdrojov z FF PU v Prešove. V 1. stĺpci je údaj o veku respondenta, v 2. lokalita, v ktorej sa nahrávanie realizovalo, a v 3. nárečie, ktoré respondent používa. V prípade prázdneho miesta ide o neuvedený údaj, ktorý je potrebné podľa možnosti doplniť.

Tabuľka 2: Prehľad vybraných údajov zo študentských nahrávok FF PU v Prešove

Vek resp.	Lokalita	Nárečie	Vek resp.	Lokalita	Nárečie
72	Ľubotín	šarišské	73	Čaklov	zemplínske
89	Torysa	šarišské	83	Ďapalovce	zemplínske
69	Okružná	šarišské	82	Moravany	zemplínske
23	Giraltovce	šarišské		Lučkovce	zemplínske
43	Prešov	šarišské	78	Giglovce	zemplínske
80	Abranovce	šarišské	20	Kochanovce	sotácke
83	Sedlice	šarišské	43	Papín	sotácke
80	Krivany	šarišské	60	Žakarovce	spišské
84	Ľutina	šarišské	23	Čirč	rusínske
	Hažlín	šarišské	67	Torysky	rusínske
25	Bartošovce	šarišské			
93	Raslavice	šarišské	67	Honce	gemerské

Z uvedenej vzorky 23 nahrávok môžeme ľahko určiť, že vekový priemer respondentov je 64 rokov, po odrátaní 4 nahrávok s respondentmi vo veku rovesníkov študentov – explorátorov (23, 25, 20, 23) tento priemer predstavuje až 73 rokov. Súčasťou tohto celku je napríklad aj viac ako polhodinová nahrávka s osobnými spomienkami 93-ročnej respondentky z Raslavíc. Študenti si vo väčšine prípadov zámerne vyberali starších respondentov a v prípade, že išlo o autochtónnych obyvateľov uvedených lokalít, tak vytvorili vzácne záznamy použiteľné na dialektologický výskum (pri splnení ďalších atribútov).

Okrem 1 nahrávky, ktorá bola zachytená v krajskom meste Prešov, boli všetky nahrávky realizované v obciach, a viac ako 95 % z nich bolo nahratých v lokalitách spadajúcich do územia Prešovského kraja, v rámci ktorého sa nachádza aj Prešovská univerzita. Iba 1 odovzdaná nahrávka z horeuvedenej vzorky bola nahratá na území stredoslovenského makroareálu. Medzi nahrávkami nájdeme aj také, ktoré zachytávajú nárečie nepatriace medzi slovenské (ich určenie – rusínske – uvádzame tak, ako ich zaznamenali tvorcovia), ale dotvárajú obraz o nárečiach východného Slovenska, lebo ich nositeľmi sú príslušníci etnika tvoriaceho integrálnu súčasť obyvateľstva žijúceho na tomto území. Aj z priestorového hľadiska tak dané nahrávky predstavujú zaujímavú vzorku vhodnú na výskum východoslovenských nárečí. Po analýze mnohých ďalších súborov nahrávok priatých z ďalších vysokých škôl na Slovensku sme sa rovnako stretli s tým, že prevažná časť študentských nahrávok bola zachytená v makroareáli zhodnom s tým, v ktorom sídli vysoká škola. Spolupráca so všetkými oslovenými univerzitami sa v tomto kontexte ukazuje ako kľúčová, lebo zaručuje reprezentatívnosť a komplexnosť zhromažďovaných dát.

Pri väčšom objeme zdrojového materiálu, akým je napríklad rozsiahly archív doteraz poskytnutých nahrávok z FF KU v Ružomberku (134 zvukových nahrávok), sa takmer zákonite vyskytujú také, ktoré sa realizovali v tej istej lokalite, ale boli nahraté v nerovnakom čase a s rozličnými respondentmi. V danom súbore dát sa napríklad nachádzajú viaceré nahrávky z Likavky (8), Liptovských Sliačov (7), Oravskej Lesnej (6), Oravského Veselého (3) a ī. Pri nahrávkach z totožných lokalít, ktoré vytvorili explorátori v rôznom čase, sa tak otvára priestor na porovnávací výskum nárečí na časovej osi.

Pozitívne môžeme vnímať rozsiahly študentský materiál aj z hľadiska jeho žánrovej rôznorodosti. Mnohé nahraté rozhovory sa uskutočnili s rodinnými príslušníkmi študentov, čo mnohokrát vyústilo (niekedy po prvotnej krátkej tréme z nahrávania) do spontánneho prejavu s vyššou mierou dôvernosti, ako by tomu bolo pri nahrávaní cudzej osoby.

Nie všetky študentské nahrávky sa však vyznačujú originalitou. Medzi mnohými jedinečnými nahrávkami sa nájdu aj také, ktoré obsahovali nasimulovaný rozhovor či iným spôsobom predpripravený prejav, ale aj čítania už publikovaného nárečového textu. Nahrávka čitaného archaického alebo prevzatého textu aj v prípade, že je študent

nositelom daného nárečia, je tak nerelevantná pre ďalší výskum (nahrávka neodráža jazykovú kompetenciu študenta, z tohto pohľadu je neadekvátna z hľadiska lexikálneho, štylistického atď.). V niektorých prípadoch autori takýchto čítaných nahrávok uviedli túto informáciu priamo v texte priloženej seminárnej práce, inokedy sa táto neoriginalita výpovede dá vydedukovať (ale nie úplne spoľahlivo) zo suprasegmentálnych javov prejavu – intonácie, tempa reči a pod.

Ako sme už spomenuli vyššie, chybné môžu byť v niektorých prípadoch aj interpretácie nahrávok – stretávame sa s nesprávnym určením nárečia, podcenením jazykových vplyvov u respondenta atď. Tieto chyby môžu vznikať nielen z nepozornosti študenta, ale aj pre nedostatok jeho skúseností a schopnosti orientovať sa v zložitej problematike rozčlenenia slovenských nárečí, pretože základné nárečové areály charakterizuje viacero nielen spoločných, ale aj odlišných jazykových znakov.⁸ Metadáta pri mnohých študentských nahrávkach, hlavne tých, ktoré boli nahrávané dávnejšie, úplne chýbajú (z niektorých archívov sú k dispozícii len zvukové záznamy a seminárne práce sa z rôznych dôvodov nezachovali). V prípade, že k nahrávkam existujú transkripcie, tieto sú bez kontroly často neúplné a nepresné, napriek tomu môžu pomôcť pri prepisoch odborníkmi.

Na riešenie týchto výziev, ktoré prinášajú študentské materiály, je vypracovaná metodológia zahŕňajúca dôkladné overovanie a verifikáciu metadát (predovšetkým pri určení nárečia, ale aj miery spontánnosti), ktorá predpokladá spoluprácu odborníkov – dialektológov. Vo významnej miere prispievajú k verifikácii spolupracujúci pedagógovia, ktorí pomáhajú pri overovaní a dopĺňaní metadát, ale aj kontrole seminárnych prác, dodaných transkripcí atď.

4 Záver

Originálny nárečový prejav je vynikajúcim výskumným materiálom z viacerých hľadísk. P. Žigo v posudku publikácie s výstížným názvom *Zo studnice rodnej reči* (p. Balleková a kol. 2014) vyzdvihuje hodnotu nárečového textu takto: „... nárečový text prekračuje hranice jazykovedy a zasahuje oblasť etnológie, národnej kultúry a histórie a stáva sa výrazovým prostriedkom duchovného dedičstva a kultúrnej pamäti.“ Archív nárečí SNK ako rozsiahly homogénny celok má ambíciu stať sa spolu s Korpusom nárečí SNK užitočnou, reprezentatívou a dostupnou bázou na praktický vedecký výskum v oblasti dialektológie, ale aj na širšie filologické bádania, pričom svoje uplatnenie môže nájsť aj v ďalších humanitných vedách, akými sú história, sociológia, antropológia, folkloristika. Jeho bezplatná prezenčná dostupnosť⁹ všetkým zaregistrovaným používateľom výrazne

⁸ Túto rozmanitosť v rámci tradične vyčleňovaných nárečových areálov reflektuje L. Bartko (1997, s. 198) použitím plurálovej podoby, keď hovorí o *abovských a spišských nárečiach*.

⁹ V prípade AN SNK ide o možnosť vyhľadávania v prezenčnej forme, t. j. na prácu s ním je z hľadiska ochrany zdrojov nevyhnutná osobná prítomnosť používateľa v SNK JÚLŠ SAV. V prípade vytvorenia

rozširuje možnosti jeho uplatnenia. Môže slúžiť ako bohatý zdroj informácií o histórii, folklóre a spôsobe života našich predkov v rôznych regiónoch Slovenska a poskytnúť ďalšie cenné informácie pracovníkom kultúrnych inštitúcií, tvorciam kroník, kníh či stránok o obciach Slovenska, ako aj širokej odbornej verejnosti. Uplatniť sa môže rovnako aj pri vyučovaní dialektológie na rôznych stupňoch vzdelávacieho systému na Slovensku.

Súčasná podoba AN SNK nadobúda jasné rysy reprezentatívnej a praktickej databázy, jeho tvorcovia z oddelenia SNK JÚĽŠ SAV neustále pracujú na tom, aby boli zvukové záznamy technicky vylepšené a doplnené dostupnými a presnými metadátami. Databáza sa plynulo rozširuje o ďalšie relevantné zdroje tak, ako ich postupne získavame od našich poskytovateľov. Zároveň sa naša snaha zameriava na tvorbu nástrojov a prostredia vhodného na jednoduché aj pokročilé vyhľadávanie čo najširšieho repertoáru nárečových javov.

Veríme, že pilotná verzia AN SNK bude v najbližšom čase pripravená na sprístupnenie v prezenčnej podobe pre všetkých záujemcov a používateľov SNK. Rovnako očakávame, že vďaka kontinuitnej spolupráci s doterajšími spolupracovníkmi aj ďalšími oslovenými poskytovateľmi sa archív rozšíri o nahrávky s odbornými transkripciami, z ktorých bude možné vytvoriť zvukovo-textový korpus ako dostupný zdroj s možnosťou vzdialeného prístupu. V súčasnosti sa v rámci tvorby zvukovo-textového Korpusu nárečí SNK pripravuje jednotný transkripčný systém, ktorý by mal byť jednoduchý, ale nie zjednodušujúci a ktorým sa v textovej podobe adekvátnie zachytia vybrané nárečové komunikáty.

Za úspešný začiatok a dlhodobú účasť pri realizácii tvorby NA SNK patrí vďaka najmä všetkým poskytovateľom, ktorí prispeli pri realizácii úlohy aj svojimi postrehmi, radami a skúsenosťami, vyselektovali pre nás vhodné zdrojové materiály, vytriedili ich, kontrolovali, priradovali k nim potrebné metadáta, svojim študentom sprostredkovali formulár s metadátami a odporučili nám ďalšie vhodné zdroje. S prispením každého poskytovateľa nárečových záznamov sa v databázach SNK spracuje materiál z celého Slovenska, ktorý bude späťne k dispozícii na výskum pre každého záujemcu zo spolupracujúcich slovakistických pracovísk.

Literatúra:

BALLEKOVÁ, K. a kol. (2014): *Zo studnice rodnej reči* 2. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. (Pavol Žigo – výber z posudku).

BARTKO, L. (1997): Abovské a spišské nárečia. In: J. . Mlacek (ed.) *Studia Academica Slovaca*. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava:

---

zvukovo-textového nárečového korpusu by bol možný vzdialený prístup (podobne ako pri Slovenskom hovorenom korpusu).

- Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, s. 198–205.
- BILSKÝ, J. (2014): *Súčasný stav používania nárečia v Dlhej Lúke*. [Diplomová práca]. Košice: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika.
- GAJDOŠOVÁ, K. — ŠIMKOVÁ, M. (2014): Slovenský hovorený korpus (2008 — 2012). In: K. Gajdošová — A. Žáková (eds.) *Jazykovedné štúdie XXXI. Rozvoj jazykových technológií a zdrojov na Slovensku a vo svete (10 rokov Slovenského národného korpusu)*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 65–84.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy. Časť druhá. Úvod – Komentáre – Dotazník – Indexy*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- KAČALA, J. (1999): Slovenské nárečia v novej jazykovej situácii. In: A. Ferenčíková (ed.) *Nárečia a národný jazyk*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 105–112.
- KOVÁČOVÁ, V. (2005): *Sotácke nárečia na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí*. [Dizertačná práca]. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÚCSKOVÁ, G. — MUZIKOVÁ, K. — WAMBACH, V. (2012): *Praktická dialektológia. Vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu*. Wien: Facultas Verlags- & Buchhandels AG Wien.
- RIPKA, I. (1999): Dialektika dialektológie. In: A. Ferenčíková (ed.) *Nárečia a národný jazyk*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 99–104.
- Slovník slovenských nárečí. I (A – K).* (1994) Ved. red. I. Ripka. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slovník slovenských nárečí II (L – P).* (2006) Ved. red. I. Ripka. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Archív nárečí Slovenského národného korpusu. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Interná verzia na dátovom úložisku SNK.
- Internetová stránka oddelenia Slovenského národného korpusu*. [Cit. 2015-03-20.] Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Korpus nárečí Slovenského národného korpusu – dialekt-1.0*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2014. Dostupné na internete: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský hovorený korpus – s-hovor-4.0*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2012. Dostupné na internete: <http://korpus.juls.savba.sk>.

Résumé

An Archive of Dialects of the Slovak National Corpus

The preparation of the Archive of Dialects of the Slovak National Corpus (AN SNK) started in 2013 at the Slovak National Corpus Department of L. Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences. The collaboration with the Slovak universities, dialectologists and other contributors made it possible to build an extensive database containing more than 560 unique sound recordings of various Slovak dialects, majority of them recorded by students. The recordings and corresponding written resources included in the AN SNK have been sorted, their sound quality improved and supplied by metadata describing the researcher, informants and the recording. The pilot version of the archive will be made available soon as a unique and representative resource freely accessible to all SNK users for research and scientific purposes.

Morfologické zmeny v nárečí Dlhéj Lúky

Jozef BILSKÝ

Abstrakt:

V štúdii sa snažíme zmapovať dynamické tendencie v severošariiskom nárečí, a to na pozadí morfológických zmien v dlholúckom dialekте. Pôvodný stav tohto nárečia vysvetľujeme na pozadí slovensko-poľských jazykových kontaktov, ktoré sú pre periférne pohraničné pomedzne dialekty charakteristické. Súčasný stav dlholúckeho nárečia vysvetľujeme na pozadí konvergentných vývinových tendencií v nárečiach.

Klúčové slová:

Dlhá Lúka, severošariiský dialekt, Ferdinand Buffa, konjugácia, deklinácia, jazykové kontakty

Kontakt:

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
jozef.bilsky@gmail.com

1 Geograficko-historická charakteristika Dlhéj Lúky

Bardejovská Dlhá Lúka leží severovýchodne od centra mesta a v roku 1972 sa stala súčasťou Bardejova ako jeho mestská časť. Dlhá Lúka sa rozprestiera vo flyšovom geomorfologickom celku Ondavská vrchovina. Kataster obce leží v povodí dolného toku Kamenca v nadmorskej výške 260 – 600 metrov. Sídelná štruktúra tejto mestskej časti má podlhovastý severo-južný tvar. Os Dlhéj Lúky tvorí hlavná cesta smerom na Svidník, ktorá ju dodnes spája s niekdajším makovickým panstvom Zborov. Pod túto obec od roku 1495 patrí aj dlholúcka farnosť (<http://www.dlhaluka-bj.sk/>, cit. 2015-02-26). Prvá písomná zmienka o dedine pochádza z roku 1320 – uhorský kráľ Karol Róbert v nej ohraničuje severovýchodné územie Bardejova obcou „Villa Huyfol, t. j. Dlhá Lúka“ (Červeňák, 2015, s. 1).

2 Lingvistická charakteristika nárečia Dlhéj Lúky

J. Štolc (1994, s. 117) začleňuje nárečie severného Šariša do strednej skupiny východoslovenských nárečí. Podľa R. Krajčoviča (1988, s. 287) je Dlhá Lúka zaradená do severošariiského nárečia, pre ktoré sú príznačné osobitosti nevyskytujúce sa v iných východoslovenských nárečiach.

2.1 Morfológická rovina nárečia Dlhej Lúky v čase výskumu F. Buffu (1953)

„Viac zvláštností je v mennej, najmä však v slovesnej flexii. Napríklad v pluráli sa uplatňuje len medziparadigmatická unifikácia“ (Krajčovič, 1988, s. 288). Morfológická rovina dlholúckeho dialektu má charakter šarišského nárečia. Tu uvedieme tie špecifiká, ktoré nie sú charakteristické pre ostatné východoslovenské, resp. šarišské nárečia:

1. pre všetky rody sa v G pl. realizuje gramatická morfém -uf (ot *chlopuf*, *ženuf*, *dzecuf*) a v L pl. je morfém -ach (o *chlopach*, *ženach*, *dzecach*);
2. v L a v D sg. je zachovaná praslovanská alternácia v slovách typu *na ruce*, *na nože*;
3. posesívne adjektíva sú zakončené na -uf, -ova, -ovo, prípadne na -in, -ina, -ino (*bratuf bicigel'*, *bratova žena*, *bratovo dzecko*);
4. v 1. os. sg. má verbum/gramatická morfém byť tvar *jem*, v ostatných verbách (okrem pôvodných atematických) je v tomto tvari reliktná relačná morfém -u (*ňesu*);
5. v 2. os. sg. má uvedené sloveso tvar *jeś*;
6. v 1. os. pl. je tvar *ma*, v ostatných slovesách je analogická gramatická prípona -ma (*robima*, *kupujema*);
7. 3. os. pl. slovesa *byť* má tvar *sa*, v iných slovesách sú v tejto pozícii prípony -a, -ja (*ida*, *kupuja*);
8. I-ové príčastie slovesa/morfémy *byť* má tvary *bil*, *bila*, *bilo*, *bili*;

F. Buffa (1966, s. 146) po viac než 10 rokoch od výskumu rodného nárečia označil vyššie opísané odlišnosti ako zastarávajúce prvky tohto nárečia. Taktiež si autor všimol jazykové rozdiely medzi nárečím Dlhej Lúky a tzv. potoplianskymi obcami. Pod pojmom potoplianske obce rozumieme súbor sídel, ktoré sú rozmiestnené pozdĺž rieky Topľa, ale len juhovýchodným smerom od Bardejovskej Novej Vsi (BNV) vrátane nej (pozri obrázok č. 1). Tu uvádzame rozdiely medzi nárečím Dlhej Lúky a nárečím priľahlej BNV len na morfológickej rovine jazyka:

- a) L a G pl. má vo všetkých rodoch dominantne východoslovenskú príponu -och

b) v L a D sg. fem. adjektíválií sa vyskytuje kongruenčná morfémama *-ej* (*daľej, našej, druhej*) oproti dlholúckemu *dalí, naši, druhi* (Buffa, 1953. s. 15 – 16).

2.2 Dôvody jazykovej špecifickosti obce na pozadí jazykových kontaktov

2.2.1 Jazykové kontakty v prvej polovici 20. storočia, resp. do roku 1918

„Východoslovenská nárečová oblasť je pre slavistov bádateľsky mimoriadne príťažlivá pre viaceré príčiny. Predovšetkým pre početné slovensko-poľské a slovensko-ukrajinské jazykové paralely,“ (Dudášová-Kriššáková, 2001, s. 60). Nárečia podliehajú vplyvu spisovného jazyka ale aj iným, najmä okolitým nárečiam, v dôsledku čoho vznikajú pomedzne nárečové areály. Jazyková interferencia môže prebiehať aj medzi nárečovými areálmi dvoch národných jazykov (Dudášová-Kriššáková, 2008, s. 19). R. Krajčovič (1988, s. 287) uvádza, že severošarišské nárečie má ráz pomedzného areálu, lebo sa v ňom prelínajú znaky šarišského a zemplínskeho nárečia. Pri pohľade na dialektologickú mapu východoslovenského makroareálu R. Krajčoviča (1988, s. 317) môžeme konštatovať, že pomedzny areál severošarišského nárečia bezprostredne susedí s rusínskymi nárečiami a Poľskou republikou, a tak vyslovujeme teóriu, že v nárečí Dlhá Lúka sa budú vyskytovať tak polonizmy, ako aj rusinizmy. J. Dudášová-Kriššáková (2001, s. 31) tvrdí, že len za predpokladu úplného kolektívneho bilingvizmu mohli nastať v oblastiach slovensko-poľských nárečí také závažné zmeny na zvukovej, morfológickej a lexikálnej rovine, na základe ktorých sa zaraďujú medzi prechodné nárečia. Autorka vymedzuje jednu z kontaktových oblastí aj „na severovýchodnom Slovensku s presahom do bývalého lemkovského regiónu v juhovýchodnom Poľsku.“ (ibid., s. 63). F. Buffa (1953, s. 5) uvádza, že medzi severným Šarišom a dnešným susedným juhovýchodným Poľskom do roku 1918 existovali čulé styky. Vtedajšie hranice Rakúska-Uhorska boli v porovnaní s dnešným Slovenskom posunuté viac na sever a výrazná fyzickogeografická bariéra sa tu nevytvorila, ako je to napríklad medzi Liptovom a južným Poľskom. To tu umožňovalo nielen obchodné, ale aj osobné kontakty a podľa rozprávania starších Dlholúčanov sa tu mnohí z Poliakov priženili a žijú tu dodnes¹. Úzke vzťahy medzi severným Šarišom a susediacou časťou Poľska boli nielen medzi jednoduchými ľuďmi, ale aj medzi správcami týchto sídel. J. Doruľa (1977, s. 48) uvádza, že mesto Bardejov si v 16. – 17. storočí vydržiavalo poľského pisára a zámku Makovica pri Zborove v 16. storočí vládlo poľské knieža Januš z Ostrogu. Dlhá Lúka celé stáročia nemala svoju faru, a preto táto obec spolu s obcami Smilno a Stebnícka Huta patrila pod zborovskú farnosť. Vzhľadom na uvedené fakty sa v týchto štyroch² obciach vytvorilo svojrázne zmiešané nárečie, ktoré predstavuje enklávu v rusínskom nárečovom prostredí. Dlhú Lúku „založilo hradné služobníctvo Zborova, prípadne blízkeho Smilna, o čom svedčí aj podobnosť nárečí.“ (Červeňák, 2015, s. 1).

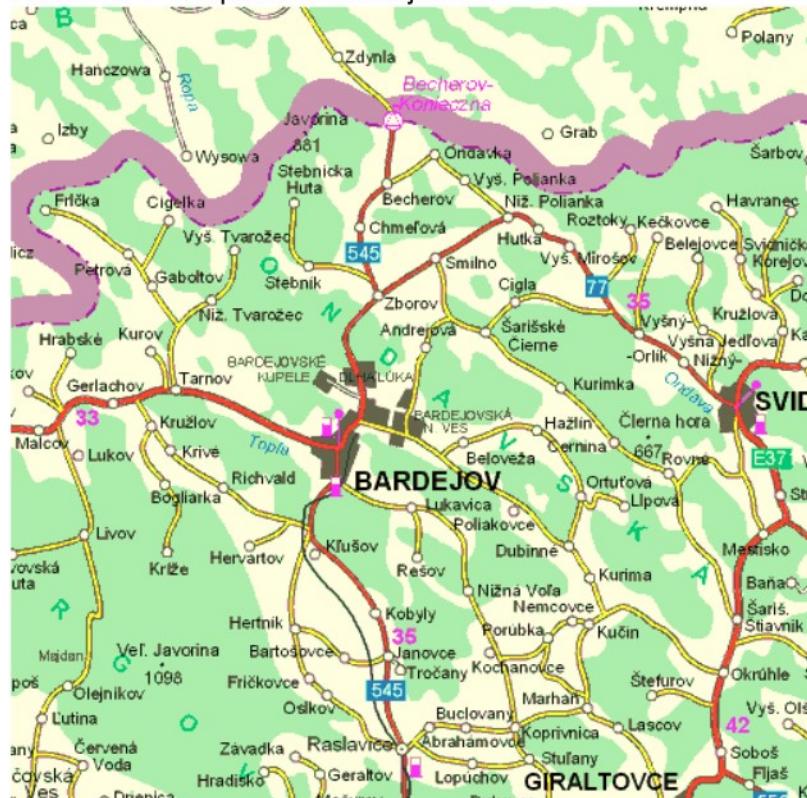
¹ V tomto prípade máme na mysli súčasnosť F. Buffu (1953).

² Dlhá Lúka, Zborov, Smilno, Stebnícka Huta.

Variety jazyka a jazykovedy

Dodávame, že podľa F. Buffu (2004, s. 9) podobný nárečový charakter majú aj obce Gaboltov a Hažlín. V obciach Hažlín, Mokroluh, Rokytov a Tarnov³ má verbum *byť* v 1. osobe sg. prezenta tvar *l'em*, čo je fonetický variant tvaru *jem* (Štolc, 1978, s. 144).

Obrázok č. 1 – Mapa okresu Bardejov

Zdroj: <http://www.bardejovske-kupele.sk/gallery/mapa-okolia-455/#img1> [Cit. 2015-03-01]

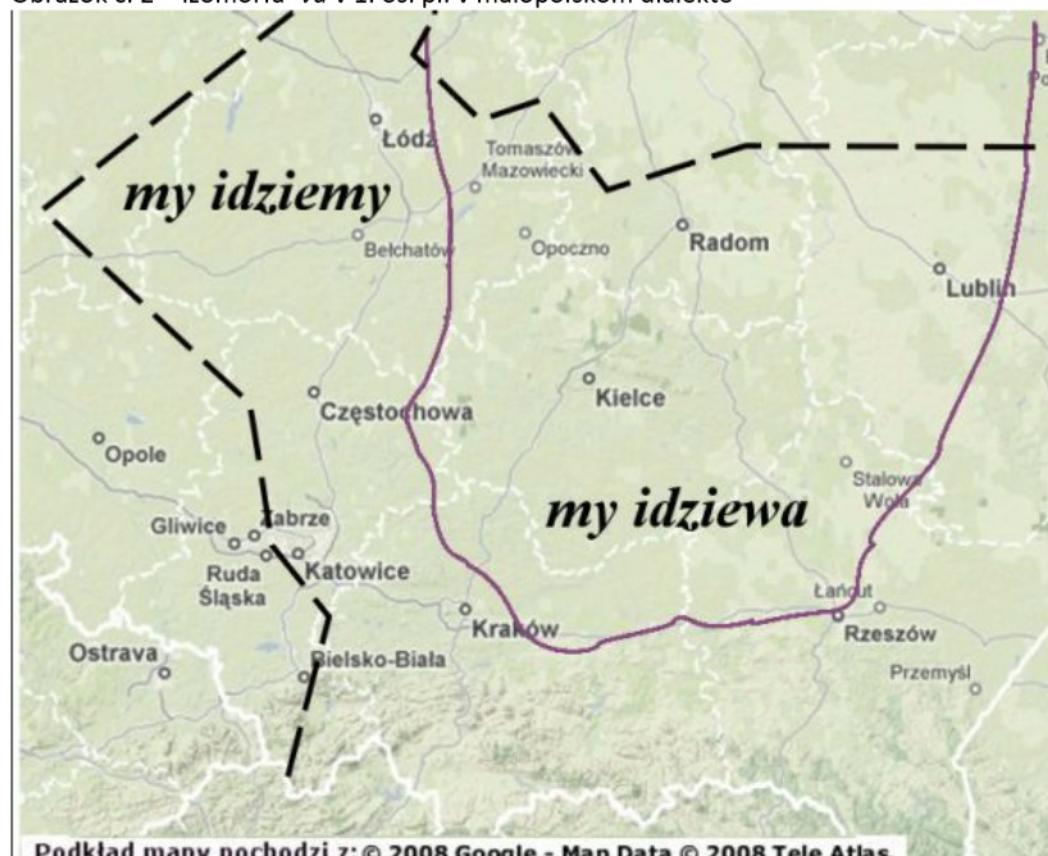
Nižšie sa pokúsime vysvetliť realizáciu špecifických morfológických javov dlholúckeho nárečia, ktoré sú popísané v kapitole 2.1.

Body č. 1, 2, 3, 5, 6 a 8 hodnotíme ako morfológické polonizmy. Morfém v uvedené v bode č. 6 sice nie sú v zhode so spisovnou poľštinou, ale podľa H. Karašovej (2015, s. 1) sa v susednom malopoľskom dialekte realizuje v 1. os. pl. relačná morfém *-wa* (*niesiewa*,

³ Pre lepšiu predstavu o geografickom rozmiestnení obcí pripájame mapu Bardejovského okresu (obrázok č. 1).

idziewa)⁴. Táto morfém sa v polštine v 1. os. pl. sformovala z duállovej prípony *-vě > -va (K.Długosz-Kurczabowa – S. Dubisz, 2006, s. 267).

Obrázok č. 2 – Izomorfa -va v 1. os. pl. v malopoľskom dialekte

Zdroj: H. Karaš (2015, s. 1)

Lenže na neveľkom areáli medzi sídlami Limanowa, Nowy Sącz, Jasło sa v tomto slovesnom gramatickom tvare realizuje gramatická prípona -ma (*niesiema, gonima*). Táto prípona v relatívne úzkej časti malopoľského dialekta vznikla kontamináciou pod vplyvom slovenskej prípony -me (H. Karaš, 2015, s. 1). Na základe intenzívnych obyvateľských stykov medzi severným Šarišom a touto časťou Poľska konštatujeme, že relačná morfémma -ma sa do severošarišského pomedzného areálu dostala práve z vyššie opísaného areálu. Toto konštatovanie môžeme podporiť faktom, že morfémma -ma sa podľa F. Buffu (1995, s.

⁴ Geografické rozšírenie tejto izomorfí ilustruje obrázok č. 2.

153) vyskytuje aj v iných okrajových nárečiach severného Slovenska, a to v sotáckych a hornokysuckých.

Bod č. 4 považujeme za rusínsky pravok. R. Krajčovič (1988, s. 133) uvádza, že na severovýchodnom okraji východnej slovenčiny sa zovšeobecnil koreň *je-* a v 1. os. sg. sa vykonala zmena z psl. *jesm > *jem* podľa tvaru pôvodného atematického slovesa *dam*. J. Dudášová-Kriššáková (2001, s. 31) v interakcii goralské nárečia – slovenské nárečia hovorí o bilingvizme. V severošariškom nárečí vzhľadom na slovensko-poľsko-rusínske jazykové kontakty môžeme hovoriť o trilingvizme. Tento trilingvismus je charakteristický nielen na medzinárodnej úrovni, ale aj vo vzťahu západoslovanská vetva – východoslovanská vetva.

2.2.2 Jazykové kontakty na prelome tisícročí

Po rozpade Rakúska-Uhorska sa štátna hranica medzi severným Šarišom a susednou časťou Poľska ustanovila do takej podoby, ako je to dnes (pozri obrázok č. 1 v podkapitole 2.2.1). Z toho dôvodu možno predpokladať, že šarišsko-poľské styky medzi obyvateľmi sa výrazne obmedzili. Kedže (nielen) Dlholúčania mali obmedzený prístup na sever, intenzívnejšie cestovali na juh – do Bardejova a možno aj do susednej Bardejovskej Novej Vsi. Tam sa čoraz viac stretávali s obyvateľmi tzv. potoplianskych obcí. V súvislosti s celkovým vedecko-technickým pokrokom (najmä rozvoj vzdelenia, skvalitnenie dopravnej infraštruktúry a komunikačných prostriedkov) obyvatelia Dlhej Lúky frekventovanejšie prichádzajú do kontaktu nielen s inými okolitými dialektmi, ale aj so spisovným jazykom.

Po vstupe Slovenska do schengenského priestoru v roku 2007 sa cestovanie do Poľska výrazne zjednodušilo, najmä čo sa týka nákupnej turistiky. Šarišania s Malopoliačmi sú si jazykovo blízki, takže pri jednoduchej komunikácii v obchode si jazykovo vystačia. Zo skúseností vieme, že nákupný pobyt Slováka v Poľsku trvá maximálne jeden deň. Počas tohto krátkeho (i keď niekedy častejšieho) výjazdu do Poľska Slovák komunikuje s Poliakom nanajvýš pri pokladni v obchode. Preto obnovenie zaniknutých polonizmov (bližšie pozri kapitolu 2.3) v severošarištine nepredpokladáme. V minulosti vzhľadom na zlú cestnú infraštruktúru a technicky horšie konštruované dopravné prostriedky Šarišan v Poľsku (či Poliak na Slovensku) zostával oveľa dlhší čas, čím sa vytvoril priestor na intenzívnejšie jazykové interakcie.

Severošarišský pomedzný areál tvorí severný cíp východoslovenského markoareálu. Pre periférne nárečia sú podľa J. Dudášovej-Kriššákovej (2001, s. 148–149) charakteristické dve vývinové tendencie, a to jednak udržanie vývinových archaizmov, jednak je to tendencia k vývinovej progresívnosti. Tá je motivovaná vonkajším vplyvom cudzieho jazykového systému, v dôsledku ktorého v prijímajúcim systéme zanikajú výrazné differenčné črty. Kvôli napätiu medzi týmito dvomi vývinovými tendenciami v periférnych pomedznych areáloch má ich výskum veľký význam jednak pre

dialektológiu, jednak pre historickú gramatiku a taktiež kvôli objasňovaniu medzijazykovej interferencie.

V súčasnosti sa v nárečiach dominantne prejavujú konvergentné vývinové tendencie, teda ide o potlačenie jazykových rozdielov medzi nárečiami a o zmeny, ktoré vznikajú pod vplyvom spisovného jazyka. Uvedenému nivelačnému tlaku podliehajú najmä špecifické, lokálne znaky príslušného nárečia, kym geograficky rozšírenejšie nárečové znaky sa zachovávajú. Napríklad do menšieho, periférneho, svojím spôsobom archaických a jazykovo izolovaných sotáckych nárečí sa vnášajú centrálne zemplínske prvky, lebo zemplínčina je geograficky rozšírenejšia. (Kováčová, 2013, s. 25–26). Túto teóriu môžeme aplikovať aj na šarišské nárečia. Geograficky menšie a do istej miery jazykovo izolované dlholúcke nárečie sa asimilovalo so susedným geograficky rozlahlejším nárečím potoplianských obcí. Kym v podkapitole 2.2.1 sme v súvislosti so skúmaným dialekтом hovorili o trilingvizme nárečie Dlhej Lúky – malopoľské dialekty – rusínske nárečia, dnes sa tieto jazykové kontakty kvalitatívne prehodnotili. Stále tu možno hovoriť o trilingvizme, ale už vo vzťahu nárečie Dlhej Lúky – potoplianska šariština – spisovný jazyk. Z toho vyplýva, že jazykové kontakty sa presunuli zo severu na juh, teda z medzinárodnej úrovne na miestnu (regionálnu). Vzhľadom na vplyv spisovnej slovenčiny na nárečia došlo k interferenčnému posunu aj v rámci stratifikácie národného jazyka, a to z horizontálnej úrovne do vertikálnej.

Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti v nárečí Dlhej Lúky prebehli morfológické zmeny, ktoré popisujeme v nasledujúcej kapitole.

2.3 Morfológická rovina nárečia Dlhej Lúky v súčasnosti podľa J. Bilského (2014)

1. V L pl. sa vo všetkých rodoch realizuje gramatická morfém -och namiesto pôvodného -ach (*po uradoch; ket pri kuroch kohuci*), okrem vzoru ulica a žena (*po chižach, po rukach*).
2. V G pl. sa vo všetkých rodoch realizuje relačná morfém -och namiesto pôvodného -uf (*chlopoh bulo treba; od hovnoch; bo do hurkoh íšli; Potom zo skurkoch studzeňina še varila; Co še ja napekla uš kiškoch*).
3. Zanikla alternácia v D a v L sg. v slovách typu na ruce, v Dluholuce (*rečuje še hŕeška v Dluholuke*).
4. V pozícii relačnej morfém adjektíválií a adverbií popri prípone -i sa v skúmanom nárečí vyskytuje aj prípona -ej či -e (*z jednej strani, i z druhí na denko; či dagdži ňema stare vimeti tam dagdzej v hangaru narucane, že či daco ňema dagdze.; skori bula jak teras*).

5. Zánik tvaru *ji* v paradigme osobného zámena *ona* (*Nemala si jej řidž hutoric; še jej dalo pom'ec*).
6. Privilastňovacie adjektíva vzoru otcov majú v základom tvare príponu *-uu*, namiesto pôvodnej prípony *-uf* (*to Grešuu, ňe?; ňebočšík Janko Vojtuu*).
7. Zmena tvarov l-ového príčastia slovesa *byť* z *bil, bila, bilo* na *bul, bula, bulo, buli* (*čiže buli dva sposobi; veselší bulo; jaka to bula priprava*).
8. Zánik pôvodnej konjugácie slovesa *byť* (okrem a 3. os. sg. a 2. os. pl.).

osoba/číslo	sg.	pl.		sg.	pl.
1.	<i>jem</i>	<i>ma</i>	>	<i>som</i>	<i>sme/zme/me</i>
2.	<i>ješ</i>	<i>sce</i>	>	<i>si</i>	<i>sce</i>
3.	<i>je (jest)</i>	<i>sa</i>	>	<i>je/jest</i>	<i>su</i>

9. Zánik pôvodných relačných morfém pri časovaní slovies v 1. os. sg. a pl. a v 3. os. pl.

osoba/číslo	sg.	pl.		sg.	pl.
1.	<i>-u/-m</i>	<i>-ma</i>	>	<i>-m</i>	<i>-me</i>
2.	<i>-š</i>	<i>-ce</i>	>	<i>-š</i>	<i>-ce</i>
3.	<i>-e/ -i/</i>	<i>-a</i>	>	<i>-e/-i/</i>	<i>-u/-a</i>

10. Popri reflexívnom pronomine *sebe* (*Na večar zme sebe šedl'i šicke*), je fekventovaný aj tvar *si* (*ja si ras tak pametam*).

11. Popri zámene *toten* sa v N sg. realizuje aj *ten* (*ten kohut; ten šivi*).

Zmeny opísané v bodoch č. 1 – 5 a č. 7 – 9 sa udiali pod vplyvom nárečia susedných potoplianskych obcí, a to v súlade s prehodnocovaním jazykových kontaktov a s teóriou o konvergentných vývinových tendenciach v nárečiach. Zmeny v bodoch č. 10 a 11 pripisujeme interferencii nárečia so spisovnou slovenčinou. Zmena v bode č. 6 sa mohla udiať pod vplyvom zemplínskych nárečí. Vo východnej časti Šariša sú časté formy v 1. os. sg. préterita *dostal mi, volal mi* ako v susednom Zemplíne. F. Buffa (1995, s. 157) si tieto zemplínske tvary vysvetľuje tak, že do východnej časti Šariša pravdepodobne prešli (proti prúdu toku) údolím Tople. Takto môžeme vysvetliť aj zmeny v dlholúckom nárečí v bode č. 6. Zmena v bode č. 7 mohla byť iniciovaná aj všeobecnej vlastnosťou jazyka odstraňovať zo systému homonymiu, keďže tvary *bil, bila, bilo* majú v šarištine význam *udierať*.

V pluráli v šarišských nárečiach je rodová unifikácia (Krajčovič, 1988, s. 283), ktorá sa vyvinula medziparadigmatickým vyrovnaním. Výsledkom tohto vyrovnávania je pádový synkretizmus, ktorý je charakteristický pre celý východoslovenský makroareál. Aj v súvislosti s touto tendenciou mohlo v dlhľadom nárečí dôjsť k zániku morfológických polonizmov v G a v L pl., čím sa relačné morfómy v týchto pádoch zjednotili. Môžeme konštatovať, že dnes sa v nárečí Dlhé Lúky v pluráli uplatňuje aj vnútroparadigmatická unifikácia. Uvedené zjednotenie pádov viedlo k oslabeniu flektívnosti deklinačného systému severošarišských nárečí, čím sa tento systém stal jednoduchším. Podobne hodnotí aj J. Dudášová-Kriššáková (2008, s. 99) šírenie pádovej prípony -of v G pl. v goralských nárečiach. Treba však dodať, že naša analýza ukázala pretrvávanie gramatickej morfómy -ach (*po chizach, po rukach*) v L pl. pri vzore žena a ulica. Teda v tomto prípade nedošlo k pádovému synkretizmu v súlade s nárečím potoplianskych obcí. Toto pretrvávanie mohlo byť spôsobené vplyvom spisovného jazyka. Na základe tohto faktu by sme mohli konštatovať, že na dlhľadom dialekt má silnejší vplyv spisovného jazyka ako susedné nárechie.

Relačná morfóma -m v 1. osobe sg. a morfóma -me sú výrazné tvarotvorné slovakizmy (Dudášová-Kriššáková, 2001, s. 45) a prípona -me má expanzívny charakter. Táto izoglosa tvorí súvislý areál na slovensko-ukrajinskom jazykovom pomedzí (ibid., s. 81). Aj z týchto dôvodov dlhľadke tvary *ňesu*, *ňešema* zanikli.

Ako vyplýva aj z našej analýzy, severošarišské nárečia nesú v sebe prvky poľských, ale aj rusínskych nárečí. Dnes sa však tento jedinečný pomedzny dialekt prispôsobuje ostatným šarišským nárečiam a spisovnému jazyku. Bolo by dobré pokračovať vo výskume nárečí aj ďalších severošarišských obcí a zmapovať v nich vývojové tendencie, aby sme na severošarišský pomedzny areál získali aktuálny komplexný pohľad.

Literatúra:

- BILSKÝ, J. (2014): *Súčasný stav používania nárečia v Dlhéj Lúke*. [Diplomová práca] Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach.
- BUFFA, F. (2004): *Moja Dlhá Lúka*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
- BUFFA, F. (1953): *Nárečie Dlhéj Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava: SAV.
- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BUFFA, F. (1966): Zastarané a zastarávajúce prvky v severošarišskom nárečí. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 27, č. 2, s. 139–147.
- ČERVEŇÁK, S.: *Pohľad do historie*. [Cit. 2015-02-26.] Dostupné na: <http://www.dlhluka-bj.sk/historia/clanky/26-07-2010/pohlad-do-historie>
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA, K. – DUBISZ, S. (2006): *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- DORUĽA, J. (1977): *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2001): *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2008): *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- KARAŚ, Halina: *Charakterystyka dialekту małopolskiego*. [Cit. 2015-03-06.] Dostupné na:
http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=502&Itemid=18
- KOVÁČOVÁ, V. (2013): *Vybrané kapitoly z dialektológie*. Ružomberok: VERBUM.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN.
- ŠTOLC, J. (1978): *Atlas slovenského jazyka II*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
<http://www.dlhhaluka-bj.sk/> [Cit. 2015-02-26.]
<http://www.bardejovske-kupele.sk/gallery/mapa-okolia-455/#imgh> [Cit. 2015-03-01.]

Resumé

Morphological Changes in the Dialect of Dlhá Lúka

In the study we try to map the dynamic trends in the dialect of North Šariš on the background of morphological changes in the dialect of Dlhá Lúka. The initial state of the dialect we explain on the background of language contacts between Slovakia and Poland. Those contacts are typical for peripheral dialects. Contemporary state of the dialect we explain on the background of the convergent development trends in dialects.

Pasívne a rezultatívne konštrukcie v diele *Pčolarstvo od Gejzu Žebráckeho*

Veronika PEROVSKÁ

Abstrakt:

Príspevok sa zaobera využitím prostriedkov funkčno-sémantických kategórií pasívnosti a rezultatívnosti v šarišsky písanom diele *Pčolarstvo* (1910) od Gejzu Žebráckeho. Na základe 718 excerptov sme zisťovali využitie, frekvenčnú zataženosť a funkciu spomínaných výrazových prostriedkov v danom teste. Analýza ukázala, že centrálné prostriedky kategórií sú v teste zastúpené v pomerne nízkej frekvencii – pasíva 8,63 %, rezultatívum 2,79 %. Najfrekventovanejším prostriedkom (46,24 %) je modifikát s 1. os. pl. v preskriptívnej funkcii, ktorý je operatívnejší než pasívum a do istej miery zachováva prítomnosť autora v teste, a tak efektívnejšie napĺňa potreby popularizačného textu.

Kľúčové slová:

Gejza Žebrácky, *Pčolarstvo*, šarišské nárečie, popularizačný štýl, pasívum, rezultatívum, deagentizácia, kondenzát

Kontakt:

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
veronika.perovska@gmail.com

1 Gejza Žebrácky

Gejza Žebrácky (1869 Prešov – 1951 Bardejov) bol teológ, osvetový a vlastivedný pracovník. Po absolvovaní gymnázia v Prešove vyštudoval teologiu v Košiciach. Po vysvätení bol kaplánom v Solivare, neskôr farárom v Plavči, kde pôsobil 12 rokov. Od roku 1913 bol farárom v Bardejove. Počas svojho pôsobenia v Bardejove dosiahol významné postavenie nielen ako cirkevný hodnostár (stal sa pápežským prelátom a generálnym vikárom), ale aj ako obyvateľ mesta Bardejov – v roku 1924 sa totiž stal na niekoľko rokov jeho starostom. Bol dlhoročným správcom Šarišského múzea a bardejovského archívu a tiež

Obr. 1 Gejza Žebrácky (Zdroj:
<http://ssjh.sk/pano/panorama-Bardejov-47.htm#Zebracky>)

podpredsedom Zväzu slovenských múzeí. Je autorom knihy *Sprievodca zbierkami župného múzea* (dnešné Šarišské múzeum) a viacerých náučných prác z oblasti poľnohospodárstva. Publikoval v maďarčine a šarištine.¹

2 *Pčolarstvo*

Po šarišsky napísaná knižka *Pčolarstvo* s podtitulom *kratka nauka o pčoloch pre vichodoslovenski ľud* vyšla pôvodne v roku 1910 v Prešove. Jej autor Gejza Žebrácky ju vydal za podpory Šarišského gazdovského spolku. Faksimile opäťovne vydalo v roku 2011 Vichodoslovenske združenie VALAL.

V anotácii na prebale knihy sa nachádza poznámka k jazyku diela: „Žebrackoho pisomni prejav doklada mescicku podobu vichodnej slovenčiny v Šarišu, charakteristicku redukovaňom ch na h a univerzalnima š, ž i na mesce polumechkich š, ž.“ (Žebrácky, 2011). Oprávnené možno predpokladať, že jazyk Gejzu Žebráckeho bol ovplyvnený aj jeho vzdelaním a pôsobením vo verejných funkciách v mestskom prostredí. Napriek tomu, že nespochybňujeme ovládanie šariština autorom, predpokladáme, aj vzhľadom na písomnú formu tohto nárečového prejavu, istú mieru štylizácie a prispôsobenia si nárečia potrebám daného textu, jeho funkcií sprostredkovania odborných poznatkov.

V úvodnej kapitole autor vysvetluje svoju motiváciu na napísanie tejto príručky v šarištine nasledujúcimi slovami: „O životce pčoloch, o pčolareňu rozlične krasne, mudre, preveľike knihy jest opisane v každej reči, ľem jediňe vov vichodoslovenskej šarišskej reči ‚po našemu‘ ešči nicto ňičko ňepisal našemu dobremu ľudu“ (Žebrácky, 2011, s. 5). Dielo má osvetovú funkciu a je určené bežnému východoslovenskému človeku, čo podmieňuje aj viaceré charakteristické vlastnosti tohto textu.

2.1 Štýl *Pčolarstva*

Text *Pčolarstva* reprezentuje populárno-náučný, resp. popularizačný štýl (v terminológii J. Mlacka, 1996). Ako podštýl odborného štýlu sa vyznačuje objektivnosťou, ktorá sa ako jeden z podstatných znakov v textoch na rovine gramatiky dosahuje napríklad používaním pasíva, príp. v širšom zmysle používaním konštrukcií s príznakom pasívnosti a deagentívnosti.

Kedže však cieľom popularizačného štýlu je „*odstraňovať* tematickú, kompozičnú aj jazykovú *neprístupnosť* vedeckého vyjadrovania, prekonávať túto neprístupnosť, teda vlastne sprístupňovať vedu nepripravenému alebo iba čiastočne pripravenému adresátovi“ (Miko 1964 – 66, in Mlacek, 1996, s. 139), pasívum sa v popularizačných textoch dostáva do konkurencie s inými prostriedkami, ktoré nesú podobný význam, no sú jednoduchšie na percepciu. D. Slančová (1994, s. 47–48) v súvislosti s populárno-náučným štýlom píše: „Spôsob prejavu sa teda podriaďuje príjemcovi: vzrastá úsilie o

---

¹ <http://ssjh.sk/pano/panorama-Bardejov-47.htm#Zebracky>, <http://www.minv.sk/?o-nas-sapo-pbj>

pripútanie pozornosti adresáta beletrizáciou textu. *Rastie aj miera prítomnosti autora v texte* [kurzíva V. P.]“. To sa v súvislosti s pasívom deje napríklad tak, že pasívum sa nahradza konkurenčným modifikátom 1. os. pl., ktorá v subjekte zahŕňa osobu adresáta aj autora (ty + ja). Všimnime si napr. konkurenciu pasíva a modifikátu s 1. os. pl. vo vete *Ked už še všicek vosk zebraľ, vibereme mišek a vipressujeme z ľeho ostatek vosku.* (s. 37).

V nasledujúcej časti predstavíme výsledky analýzy využívania prostriedkov funkčno-sémantických kategórií pasívnosti a rezultatívnosti v diele *Pčolarstvo*.

3 Funkčno-sémantické kategórie pasívnosti a rezultatívnosti

Základným teoretickým východiskom našej analýzy je koncepcia slovesného rodu podľa M. Sokolovej (1993), ktorú predstavila v monografii *Sémantika slovesa a slovesný rod*. V tejto koncepcii sa slovesný rod vymedzuje široko na pozadí teórie funkčno-sémantických kategórií (tie sa chápu ako „systém rôznorodých prostriedkov schopných spolupôsobiť pri plnení tých istých sémantických funkcií“; Sokolová, 1993, s. 18). Za neaktívne konštrukcie sa v teórii M. Sokolovej pokladajú všetky konštrukcie, ktoré nemajú špecifikovaného agensa. Na základe uvedenej definície potom M. Sokolová (1993, s. 15) zaraduje k neaktívnym konštrukciám tieto prostriedky:

- participiálny pasívny tvar:
Obed je varený pre 40 osôb.;
- reflexívny pasívny tvar:
Obed sa varí pre 40 osôb.;
- reflexívny bezpodmetový tvar:
Tu sa varí pre 40 osôb.;
- modifikát s 3. os. pl.:
Tu varia pre 40 osôb.;
- modifikát s 1. os. pl.:
Tu varíme pre 40 osôb.;
- ďalšie pasívne parafrázy:
Kniha sa ľahko číta. (dispozičná konštrukcia),
Kov je dobre odlievateľný. (adjektíva na -ný, -telný);
- participiálne rezultatívum:
Obed je uvarený.

Pri analýze slovenských ekvivalentov nemeckých pasívnych konštrukcií zistila M. Sokolová (1993) možné využitie ďalších prostriedkov slúžiacich na vyjadrenie pasívnosti v slovenskom jazyku, medzi ktoré zaradila tieto konštrukcie:

- modifikáty s modálnym predikatívom, napr. *možno, slobodno, treba,*
- parafráza *dať sa + infinitív,*
- tvary s výrazmi *človek/všetci,*
- tvary so zámenami *niekto/ktosi,*

- kondenzované konštrukcie:
  - a) s verbálnym substantívom,
  - b) s infinitívom,
  - c) s n-/t-ovým particípiom.

Takéto široké vymedzenie kategórie genus verbi umožňuje pracovať v rámci jednej funkčno-sémantickej kategórie (ďalej FSK) s formálne rozličnými prostriedkami. Uvedené prostriedky si navzájom konkurujú, ale treba poznamenať, že nie všetky sú si rovnocenné. V rámci FSK sú niektoré, spravidla gramatické prostriedky, v centre kategórií a iné, napr. lexikálne, na periférii na základe odlišnej miery abstrakcie. Jednotlivé prostriedky možno odstupňovať aj na základe odlišnej miery pasívnosti, resp. deagentizácie toho-ktorého prostriedku.

Pasívny príznak jazykových prostriedkov nájdených v texte sme overovali možnosťou ich transformácie na pasívum. Frekvencia zastúpenia jednotlivých prostriedkov v texte závisí od cieľa, ktorý chce autor danou výpovedou dosiahnuť. Určite nemožno opomenúť ani individuálny štýl autora, ktorý tiež ovplyvňuje, aké prostriedky sa v texte budú vyskytovať. V rámci analýzy diela *Pčolarstvo* sme zistovali, ktoré z vyššie spomenutých prostriedkov používa autor v diele, aká je ich frekvenčná zaťaženosť a akú funkciu v texte spĺňajú.

Frekvenciu jednotlivých analyzovaných prostriedkov v texte zachytáva nasledujúca tabuľka:

Tabuľka 1: Frekvencia analyzovaných prostriedkov v texte *Pčolarstva*

prostriedok	počet	% z celkového počtu	z toho	počet	% z celkového počtu
modifikát s 1. os. pl	332	46,24 %	imperatív +možnosť +nutnosť dispozičný	61 52 12 5	8,50 % 7,24 % 1,67 % 0,70 %
nominalizované particípium	131	18,25 %	+pas. +rez +rez. -pas. +pas. -rez.	102 23 6	14,21 % 3,20 % 0,84 %
verbálne substantívum	70	9,75 %			
modálne predikatíva	60	8,36 %	treba potrebno može/možno ňešlebodno	48 1 10 2	6,69 % 0,14 % 1,39 % 0,28 %
reflexívne pasívum	39	5,43 %	dispozičné +možnosť	3 5	0,42 % 0,70 %

			+nutnosť	4	0,56 %
infinitív	31	4,32 %			
participiálne pasívum	23	3,20 %	osobné neosobné	22 1	3,06 % 0,14 %
rezultatívum	20	2,79 %	pasívne nepasívne posesívne	13 5 2	1,81 % 0,70 % 0,28 %
<i>dať sa + infinitív</i>	7	0,97 %			
<i>reč je o + L</i>	4	0,56 %			
modifikát s 3. os. pl.	1	0,14 %			
SPOLU	718	100 %			

4 Centrálné prostriedky FSK pasívnosti a FSK rezultatívnosti

4.1 Reflexívne pasívum

Reflexívne pasívum (RP) sa v analyzovanom texte vyskytovalo približne dvakrát častejšie než participiálne, čo potvrdzuje jeho väčšiu prirodzenosť pre ľudovú reč. Bezpodmetová konštrukcia s RP sa nevyskytla, v teste sme našli len príklady na podmetové RP, v štvrtine prípadov v konštrukcií s modálnym slovesom, a to s významom možnosti, possibility (*dzverka, prez chtore ramiki vložic i vibrac še možu.*; s. 20) alebo nutnosti, necesitativnosti (*Karmeňe vše večar še stanuc muši...*; s. 28; *Novi pňak še ma postaviac indzej, na nove mesco...*; s. 31).

Najčastejšie sa vyskytovalo v pasážach, ktoré boli návodom (*Na spodku tej ladički taka veľka dzira še vireže.*; s. 20; *Novi pňak še ma postaviac indzej, na nove mesco...*; s. 31), menej v opisných častiach (*dzverka, prez chtore ramiki vložic i vibrac še možu.*; s. 20). V prípade opisu nie je potrebné a v návode nie je nevyhnutné vyjadriť agensa, dôraz sa kladie na samotný dej, prípadne pacienta a text sa tým objektivizuje. Najvyššiu frekvenciu malo RP v časti, kde autor ponúkal návody a recepty, ako využiť med a vosk, participiálne pasívum sa tu vyskytuje len raz (avšak nie v návode), reflexívne až 8-krát (na jeden a pol strane) a strieda sa s modifikátom v 1. os. pl. a konštrukciami s modálnym predikatívom (napr. *Mjadovi chlieb še tak robi: ku 1 ½ kilo žitnej muki primišac treba ¼ kila mjadu a toto cesto odložic na chladne mesco za jeden dzeň. Na druhí dzeň rozmišame vjedno 38 gramov roztopeneho potašu...*; s. 36).

Agens sa vo väčšine prípadov nešpecifikuje preto, že je všeobecný: *Pčoloch tu v strednej Európi vecej fajti še chovaju...* (s. 10; = ľudia chovajú), *Kde še pčoli ňevikurja, tam naturalne malo vosku budze mac pčolar.* (s. 37).

RP sa v teste vyskytlo aj v argumentačnej funkcií v úvode knihy, kde autor motivoval čitateľa, aby si osvojil umenie včelárskej práce. Agens tu nie je všeobecný ako v ostatných

prípadoch výskytu RP, k deagentizácii dochádza zrejme len preto, lebo autor nepovažoval meno osoby, ktorá činnosť vykonala, za dôležitú informáciu pre čitateľa, podstatná informácia je vyjadrená slovesom a subjektovou vedľajšou vetou: ... *preukazalo še, že z tich 20 flancoch ſebulo ľem 30 ſemjačka...* (s. 4).

Vyskytli sa aj 3 prípady **dispozičných reflexívnych konštrukcií** s „kvalifikátorom, ktorý vyjadruje stupeň možnosti realizovať dej“ (Sokolová, 1993, s. 42). Možno si všimnúť, že kvalifikátor sa vyjadruje v tomto texte dvoma spôsobmi, pomocou syntetickej príslovky spôsobu *lehko, lekcejší alebo analytickej na lehko:*

Mesto ſingľoch tuňo a lehko može še prikríci pčolník ai s asfaltovim dachovim papírom... (s. 13)

Pod tote koše, žebi še lekcejší spodek vičiscic mohol, dobre je podložiť taku desku... (s. 23)

... hoc bi sme ai dzešecraz teľo maťi, v šicku še na lehko odpreda. (s. 5)

4.2 Participiálne pasívum

V približne polovičnej frekvencii oproti reflexívnomu pasívu sa v texte vyskytuje opisná, participiálna forma, napr. ... *každi, chto prijati budze tam vov pčolarstve, i vov hotoveňu pňakoch atd. viučeni budze zadarmo.* (s. 41); ... *do Boczonádi-ramiku šecs menše ramiki vložene bic možu.* (s. 25).

Oproti reflexívnmu pasívu sa v omnoho menšej mieri vyskytuje v inštruktážnych častiach textu, súčasťou gramatického tvaru sa môže stať aj necesitativny modálny komponent, ktorý podporuje operatívny charakter textu: *Pravda, že tote pňaki, poňevač su veľke, mocno muša bic budovane, ai proci žimi pilhejší konštruovane...* (s. 22). Agens je v týchto prípadoch všeobecný, preto sa nešpecifikuje, a namiesto neho sa vyzdvihuje samotné dianie.

Participiálne pasívum (PP) s modálnym neplnovýznamovým slovesom sa vyskytuje aj v časti, ktorá pouča adresáta o zákonoch vzťahujúcich sa na včelárov. Ide v podstate o preklad paragrafov príslušného zákona do šarištiny, autor teda zachováva aj typické znaky administratívneho textu, medzi ktoré patrí aj zvýšená miera používania PP: ... *pňaki i s pčolami spaľene, zňivočene bic maju...; ... so 100 korunovu pokutu ma bic trestani, chto...; Inkvizicia a ustanovenie chorosci uradne maju bic preprovadzene.* (s. 40). Agens sa v týchto častiach nevyjadruje preto, že je redundantné ho menovať.

V 3 prípadoch sa PP používa na dosiahnutie zachovania toho istého gramatického subjektu, pričom túto funkciu identifikujeme v prípadoch, keď sa vo vete vyjadruje adverbiálne pôvodcu dejá:

... od hladu zoslabňuju a konečne od robotnícoch virucene bivaju. (s. 9);

Maturu složel v 1854-im, za dva roki bul klerikom v Ostrihome, ale pre chorosc vistupel, a v roku 1858-im skerz hercegprimaša, za gazdovskeho uredníka bul vimenovani... (s. 22);

V krajinskim pčolarskim gazdovstve (...) zadarmo vičvičovaňe za pčolarských robotníkoch obšahnuc može, chto na zadanu prosbu od ministeriumu prijati budze... (s. 41).

V 5 výpovediach má gramatická morféma formu frekventatíva *bivac*, čím sa vyjadruje uzuálnosť, opakovanosť deja: ... *krajinski spolkovi pňak je mali, ušilovnosc pčoloch nebiva v ňim nadosc viuživana...* (s. 20); ... *od hladu zoslabňuju a konečne od robotnícoch virucene bivaju.* (s. 9).

V neposlednom rade autor využíva PP na to, aby potlačil mieru prítomnosti vlastnej osoby v texte v pozícii agensa: *V tim članku v peršim radze „pčolarske žnivo“ ma bic opisane, tojest vibiraňe mjadu.* (s. 33); ... *o tim už na 9-tej straňe hutoreno bulo.* (s. 25).

Spoločným znakom všetkých prípadov výskytu PP je, prirodzene, objektivizácia výpovede ako základná funkcia pasíva vo všeobecnosti.

V jednom prípade sme naznamenali bezpodmetové PP v podobe intratextuálneho odkazu na informácie z predchádzajúcich strán: *Kumštovni suš je tiž potrebni, jak o tim už na 9-ej straňe hutoreno bulo.* (s. 25). Neosobnej konštrukcii, ktorá sa v spisovnej slovenčine považuje za silne príznakovú (a predpokladáme, aj na základe nízkeho výskytu, podobné hodnotenie tohto prostriedku rovnako v nárečí), konkuруje v analyzovanom teste konštrukcia *reč je/reč bola o tim*, ktorá sa v teste objavila 3-krát:

... pčoli z laďički do pňaka presipeme, a sice takim istym spusobom, jak o tim pozdnejsi pri vloženiu rojoch reč budze. (vidz. 29. str.) (s. 16)

... tu o tim řebudze reč, ale ľem o robeňu kumštovnich rojoch zos ramikovich pňakoch. (s. 31)

O dobroce, o prednosci mjadu i vov Sv. Pišme je reč. (s. 36)

4.3 Rezultatívne konštrukcie

Rezultatívne konštrukcie (RK), ako centrálny prostriedok FSK rezultatívnosti, v teste taktiež nemali veľmi vysokú frekvenciu, o čosi nižšiu než participálne pasívum. Primárnu funkciu RK je vyjadriť stav ako výsledok predchádzajúceho deja:

Vo väčšine prípadov šlo o pasívne RK, vyskytujúce sa v statických opisoch:

... verch od spodku oddzelení je s deščíckami. (s. 18)

Na bokoch pňaka rinevku jest zarezane, do chtorich ramiki še vkladaju... (s. 19)

Pod prazdnim ramikom řerozumim čisti dreveni ramik, ale vše taki, v chtorim falatek kumštovneho, abo naturalneho sušu už prilepeno jest. (s. 28).

Pasívne RK autor používal aj vo formuláciách typických pre odborný štýl. K deagentizácii dochádza na základe toho, že agens nie je známy, resp. nie je pre adresáta táto informácia dôležitá:

O životce pčoloch, o pčolareňu rozlične krasne, mudre, prevelike kníhi jest popisane v každej reči... (s. 5)

... preukazano je, že to ľepravda. (s. 38); Jakprave preukazano je, že v Uherskej už pred Dzierzonom buťi pčolare... (s. 17)

Pre pčolarstvo jest ustanoveni jeden krajinski inšpektor pčolarstva... (s. 40)

V 2 prípadoch odsunutie agensa odôvodňujeme ako prejav zámerného potlačenia osoby autora v texte:

V tej kňižečki Ŀe je spisano všicko... (s. 10; = nenapísal som všetko)

S tím aľe Ŀe je povedzeno to, žebi sme ku ofrišeniu kervi, na križovaňe i druhe fajti do našich uherských pčoloch zamišac Ŀemohľi. (s. 10; = nehovorím)

Vyskytlo sa aj niekoľko výpovedí s nepasívnymi RK:

Stare pčoli jak še povracaju domu, priviknute su na stare mesco... (s. 31)

... i pri najplnejsich pčolarskych pracoch Ŀe sme na teľo zavjazane, žebi sme ostatne gazdovske roboti svojo odkončic Ŀemohľi. (s. 4)

Dvakrát sa v texte objavila RK s nárečovým výrazom primusiet: Chto višej 4 – 5 pňakoch pčoloch trime vov pčolníku, temu še oplaci, ba ai primušení je matki chovac do rezervi... (s. 32); Famelie, chtore primušene su v jar z vonka sebe vodi nošic, tišice pčoloch utraca. (s. 28).

Posesívnu RK (so sponou mat) sme v Pčolarstve zaznamenali 2-krát:

... vtedi Ŀeplano je tak zabic predek pčolníka s deskami, že ľem pred ľitačami zochabime na jednu desku široku klapku, chtoru na ľeto otvorime, v žime dzvihňeme, a pčolník prez žimu od šníhu a vetru zachraňeni mac budzeme. (s. 14)

... pčoli cali magazin mjadovi už v maju zapuljeni mac budu. (s. 33)

Jedna RK bola vytvorená za pomoci spony zostať, ktorá modifikuje význam rezultatíva v zmysle zotrvenia v stave vyjadrenom particípiom:

... chtore v celloch s cenučkim dziravim voskom prikrite zostaňu za 12 – 13 dňi... (s. 8)

5 Konkurenčné prostriedky

5.1 Modifikát s 1. os. pl.

Najpoužívanejším prostriedkom, vysoko prevyšujúcim frekvenciou všetky ostatné prostriedky, je modifikát s 1. os. pl. Vyskytuje sa viac-menej rovnomerne v celom teste Pčolarstva. Agens je pri tomto prostriedku nekonkretizovaný, generalizovaný, napr. Pred sto rokami sme malo znali o životce pčoloch... (s. 3); Toto, co s očami vidzime, vecej je osožne, jak to, co ľem čitame. (s. 43).

Tento modifikát v teste plní najčastejšie funkciu preskriptívnu:

Ešči tunša vec jak maska je, ked zrobime mišek z organitu, vložime ho na kalap a kolo šiji pod gerok vštrume a pri gaľíru še zakapčame. (s. 11)

Platno vibereme, visušime. Vikopeme jamku do žemi, položime na totu jamu rečicu, koš s mjadom odložime, pčoli dvaraz-triraz s rečicu potrešeme... (s. 33)

Kniha v podstate predstavuje príručku starostlivosti o včely, takže text je formulovaný z veľkej časti ako návod, rada či poučenie. Vzhľadom na popularizačný štýl textu

Pčolarstva sa na tieto účely ukazuje v porovnaní s pasívom ako efektívnejší prostriedok práve modifikát 1. os. pl., ktorý umožňuje autorovi priblížiť sa adresátovi tým, že vo výpovediach do sémantickej roly agensa zahrňa aj seba (1. os. pl. = ja + ty) ako aktívneho, dôveryhodného včelára. (Niekoľkokrát sa v *Pčolarstve* vyskytujú aj výpovede v 1. os. sg., keď autor hovorí napr. *Z vlastnej skušenosci možem povedzic o tich košoch...* (s. 23), tie však, prirodzene, nezaradujeme do našej analýzy).

Tento modifikát sa v texte často vyskytoval aj s príznakom modálnosti vyjadreným slovesom, a to 51-krát konkretizovaný ako možnosť (verbom *môct*: ... *možeme* pčoli i ku sceňe domu *poukladac pod strechu...*; s. 13), 13-krát ako nutnosť (verbom *musieť*: *Pri vystaveňu pčolníka na predek uridzic mušime*, že jaki veľki ma bic..., s. 13; alebo *mať*: *Jak mame kupene pčoli vov přakoch prenašac?*, s. 16) a 8-krát ako vôľa (verbom *chcieť*: *Ten koš, z chtoreho mjad vibrac chceme, postavime s verchom dolu do jednej vikopanej jamki.*, s. 34). Ich synonymom, resp. konkurentom, sú okrem reflexívneho pasíva (*môže sa, musí sa, má sa, chce sa*) najmä konštrukcie s modálnymi predikatívmi *možno, treba, slobodno* alebo predikát so slovesom *dať sa* (na vyjadrenie možnosti).

Zaznamenali sme 5 výpovedí, ktoré je možné nahradíť reflexívnymi dispozičnými konštrukciami, obsahujúcimi kvalifikátor *lehko* v istom stupni:

Praktičnejší je jedinak, bo ho možeme ľekčejší preniesc z jedneho mesca na druhe. (s. 19)

Jest jedna deščička, s pomocou chtorej kumštovni suš lehko do ramiku prilepic možeme. (s. 25)

Zníženú frekvenciu má modifikát 1. os. pl. v opisných častiach textu, napr. v kapitolách *Prirodopis pčoloch*, *Fajti pčoloch*, *Přak Boczonádi*. Modifikát s 1. os. pl. sa v nich vyskytuje len v niekoľkých operatívnejších výpovediach, ktoré predstavujú návody a rady: ... *povstavajici řeporadek, potim poznac možeme, že s voskom zakriti plod na sušu ře je rovni...* (s. 8); ... *preto je prevelíka pomoc pčolom, ked jim do uťa hotove plasti vložime.* (s. 9).

V približne päťine prípadov predikátov v 1. os. pl. formu indikatívu alternuje imperatív, ktorý je ešte adresnejší a operatívnejší než indikatív v preskriptívnej funkcií: *Neidzme nikda ku pčolom zoznojene...* (s. 12), *Teoriu spojujme sos praktiku...* (s. 43), *Mjad pčolom vtedi vibrajme, ked ho zakrivac, zaľepovac počinaju, to je znak zrelosci mjadu.* (s. 34).

Modifikáty s 1. os. pl. stojia vo FSK pasívnosti na periférii, pretože miera pasívnosti v nich nie je taká silná ako pri iných prostriedkoch danej kategórie. Agens je v nich sice nešpecifikovaný, ale nie je odsunutý z pozície podmetu ako pri iných prostriedkoch kategórie genus verbi.

Najčastejšie si konkuruje reflexívne pasívum a 1. os. pl.:

V tim pilňe, dobre zavartim mescu ramiki vložime do mašini a mjad s kruceňom viľeje še z ramikoch, pod mašinu postavime načinko s dupňovaním šitkom zakrite a mjad hřed čisti precedzi še do ňeho. (s. 37)

Niekedy sú obe formy vytvorené od toho istého slovesa a sú prostriedkom na dosiahnutie štylistickej variability:

Pňaki s pčolami hoc jak z daľeka ai na železniči privesc dac možeme, privoz ſe drahí. A roje abo famel'ie bez pňaka vov ladički I na poſti ſe priňesc dac možu. (s. 16)

5.2 Modifikát s 3. os. pl.

Tento prostriedok bol zastúpený len jedným prípadom: *Jest vecej pčolarstva, kdze roje ai predavaju.* (s. 15). F. Štícha (2011) priliehavo nazýva tento prostriedok „implicitní deagentiv“, pretože agens sa v ňom nikdy priamo nevyjadruje (naznačuje ho formálne len relačná morfema slovesa) a predstavuje ho „dekonkretizovaná skupina osôb“. Hypoteticky by sa tento prostriedok dal využiť napríklad v časti *Krajinske inštitucie pčolarstva ſe tikajice a výpoved V krajinskim pčolarskym gázdovstve (...)* zadarmo vičvičovaň za pčolarských robotníkov obšahnuť može, chto na zadanu prosbu od ministeriumu prijati budze (...) každi, chto prijati budze tam vov pčolarstve, i vov hotoveňu pňakoch atd. viučeni budze zadarmo. (s. 41) by bolo možné formulovať aj nasledujúcim spôsobom:

V krajinskim pčolarskym gázdovstve (...) zadarmo vičvičuju za pčolarských robotníkov každeho, keho na zadanu prosbu od ministeriumu prijmu (...) každi, keho prijmu tam vov pčolarstve, i vov hotoveňu pňakoch atd. viuča zadarmo.

Takýmto prostriedkom by však autor zdôraznil agensa, i keď nekonkretizovaného a len implicitne vyjadreného. Zo zvoleného spôsobu štylizácie vety teda vyplýva, že autor nechcel vyzdvihnuť danú inštitúciu, ale predovšetkým činnosti, ktoré vykonáva, a adresáta – potenciálneho včelára.

5.3 Modálne predikatíva

Modifikáty aktívnej konštrukcie a modálne predikatíva (MPred) tvoria podľa M. Sokolovej (1986, s. 40) „prechod medzi agentnými a deagentnými konštrukciami, lebo sa pri nich netransformuje slovesný tvar a nemení sa pozícia pacienta pri tranzitívnych verbách“. V *Pčolarstve* sa nachádzali výpovede s MPred s významom possibility a necesitatívnosti. Výpovede s MPred sú neosobné, deagentizované.

Na vyjadrenie možnosti sa používajú dva výrazy – *može* a *možno* –, ktoré sú absolútne synonymné, v texte nebadáme žiadne indikátory preferencie tej-ktorej formy v závislosti od kontextu či funkcie. F. Buffa v *Slovníku šarišských nárečí* (2004, s. 164) aj v monografii o šarišských nárečiach (1995, s. 168) uvádza len jednu formu, a to *može* (navyše v slovníku len ako časticu). Používanie variantnej formy *možno* zdôvodňujeme spomenutou „mescickou“ podobou šarišského nárečia v tomto teste, a teda prienikom formy *možno* z dobovej spisovnej variety

Mjadu zos košoch ľem tak može dostac, ked jich podrežeme... (s. 16)

Pčoli na jar pred čiščeňom kupic možno i v tim istim mescu, kdze bivame. (s. 15)

Prostredníctom MPred *ňetreba*, resp. *ňepotrebn* sa vyjadruje, že nie je potrebné, nutné dej vykonať (je teda možné ho nevykonať):

Boczonádi pňaki i totej prednosci maju nad krajinskima, že v tich pčoli zažimovac ňetreba. (s. 35);

Predek pčolníka ňepotrebn zadeskovac... (s. 13).

Nutnosť sa v texte vyjadruje MPred *treba* alebo *potrebno* a *ňešlebodno*. Výpovede s týmito adverbiami majú operatívnejší a, prirodzene, direktívnejší charakter ako výpovede s *môže/môžno* a majú preskriptívny charakter. Deagentizáciou v prevažnej miere odsúva autor z pozície subjektu adresáta, napr.:

Koš i ladičku na spojenim mescu s hlinu oblepic treba. (s. 20, = musíš/musíte obliepiť);

Skurene rukavice nikda ňešlebodno chasnovac. (s. 12, = nesmieš používať);

v niekoľkých prípadoch seba ako autora výpovede, napr.:

Końečne spomnuc treba, že jest daskelo kveti, chtore pčolom škodlīve... (s. 11, = musím spomenúť)

Pozoruhodný je pomer frekvencie výskytu verb a adverbií s rovnakým modálnym významom. Význam possibility v reflexívnom pasíve o málo prevažuje nad necesitatívnosťou, v modifikáte s 1. os. pl. je to však viac než 4-násobne. V prípade MPred je to presne naopak – význam nutnosti výrazne prevyšuje možnosť (viac než 4-krát). Vysvetlenie vidíme v tom, že MPred *treba* má nižšiu mieru direktívnosti než modifikát so slovesom *musíme*, keďže MPred sú neosobné, zatiaľ čo modifikát s 1. os. pl. v sebe zahrňa adresáta. To je na jednej strane pre operatívny typ textu potrebné, avšak zároveň si bol autor vedomý cieľa príručky a zrejme si uvedomoval aj potrebu vyváženosťi pomeru rád a príkazov pre správne vyznenie tohto textu a zaujatie adresáta.

5.4 Dať sa + infinitív

Konštrukcie *dať sa + infinitív*, vyjadrujúce potenciálnosť vykonania dej, boli v texte zastúpené len siedmimi prípadmi. Agens sa pri týchto prostriedkoch nešpecifikuje, pretože je všeobecný, napr. *Pracovitosc famelijoch vov košoch dirigovac, provadic še ňeda, pčoli v nich tak buduju, jak sami chceju.* (s. 16); *Osi še daju polapac do flaškoch, ked do nich cukrovej vodi naľejeme.* (s. 39). Omnoho častejšie sa vyskytoval modifikát s 1. os. pl. a slovesom *môcť* alebo modálne predikativum *môže/môžno*, ktoré sú k tomuto prostriedku vo vzťahu konkurencie.

5.5 Kondenzátory

Prostriedky kondenzácie textu s pasívnym alebo rezultatívnym príznakom, prípadne s oboma, boli v diele veľmi časté, najvyššiu frekvenciu mali nominalizované particípiá, ďalej verbálne substantíva a nakoniec infinitív. Vysoký výskyt týchto prostriedkov vyplýva opäť z náučného charakteru textu, pre ktorý je používanie kondenzovaných konštrukcií typické. Ľavovalenčná, teda podmetová pozícia sa v týchto neurčitých slovesných tvaroch

prirodzene ruší. J. Findra (2004, s. 184) na tému kondenzátorov v odbornom štýle píše: „V kondenzovanej konštrukcii je predikácia vyjadrená implicitne. (...) Kondenzované konštrukcie sú pre náučné texty výhodné aj preto, že umožňujú vyjadriť sa neosobne, objektívne, pričom sa nevyžaduje riešiť problém časovej perspektívy a problém pôvodcu dejia.“ Uvedená charakteristika korešponduje s viacerými znakmi pasíva (až na časové ukotvenie dejia), čo umožňuje ich vzájomnú variáciu pri štylizovaní textu.

5.5.1 Nominalizované particípiá

Nominalizované particípiá (NomPart) sa v našom texte vyskytovali častejšie vo funkcií atribútu, v niektorých prípadoch s výraznou adjektivizáciou (napr. *take su, jak zahlušene*, s. 38, = mŕtve; *z teho zabridzeneho pňaka*, s. 38 = špinavého; *dupľovaním šitkom zakrite*, s. 34, = dvojitým; *zoschnutý pňak* = suchý). Silnejší dejový príznak sa zachováva v prípade, že sa NomPart vyskytovali vo funkcií komplementu alebo atributívnej polovetnej konštrukcie, napr. *Dobre je ku temu cílu načinko veľké, a plítke, v chtorim diždžuvka, aby jarkova voda naťata...* (s. 14); ... *v domacnosti ku jedlom chasnovani mjad je ľepší a zdravší jak cuker...* (s. 36), *Každa uroda zo žemi vžata, totu žem chudobnejšu učiňi...* (s. 3). Dejovosť posilňuje aj vyjadrenie adverbiálneho pôvodcu dejia, ktoré má v Pčolarstve dve možné formy:

a) skerz + A, napr. *Robotne pčoli povstaňu z oplodnenich skerz matku znešenich vajičkoch.* (s. 8); *Medzi tima spomňem fajtu pňakoch skerz Grand Miklósa prepravenich...* (s. 17);

b) od + G, napr. ... *konaju svoju od Boha predpisanu povinnosť...* (s. 5).

NomPart sa nachádzali viac-menej rovnomerne v celom teste. Slúžili najmä na opis vlastnosti, stavu vyplývajúceho z dejia, ktorý takto nebolo potrebné vyjadriť z hľadiska jazykovej ekonómie menej vhodnou vedľajšou vetou.

Pasívno-rezultatívne NomPart mali v teste najvyššiu frekvenciu:

... *z totej mocno vikarmenej a ľepši virotnutej hušeňici puppa zostaňe na 9-ti dzeň...* (s. 6)

... *oparic treba s 1/2 kilo rozvarením mjadom...* (s. 36)

Rezultatívne, nepasívne NomPart od procesných slovies sa objavovali menej často:

Spl'ešnete, sčarňete plasti s trudovima cellami treba vibrac. (s. 28);

Ñeidzme ňikda ku pčolom zoznojene... (s. 12).

Najmenšiu frekvenciu sme zaznamenali pri **pasívnych, nerezultatívnych** NomPart tvorených od imperfektív:

... *v pčolarstve produkovani mjad...* (s. 36);

... *v domacnosti ku jedlom chasnovani mjad je ľepší a zdravší jak cuker...* (s. 5).

5.5.2 Verbálne substantívum

Verbálne substantíva (VS), ako ďalší z prostriedkov kondenzácie a objektivizácie textu, sme v analyzovanom teste zaznamenali najviac v častiach opisujúcich nástroje využívané vo včelárstve a v časti opisujúcej starostlivosť o včely počas roka. V teste sa vyskytovali prevažne vo funkcií nezhodného prílastku, najčastejšie s predložkami vyjadrujúcimi účel (zväčša pri opise činnosti či nástroja): ... *prinašaju vodi ku pripraveň pokermu, ku uhašeniu smedu, a ku rozpuščeniu mjadu.* (s. 9); *načinko na karmeňe, mašina na vitopeň vosku, furma na pozbyjaňe ramikoch, šprica na pokropeň pčoloch* (s. 26). Druhou najčastejšou syntaktickou funkciou VS bolo adverbiálne, predovšetkým času (simultánneho alebo sukcesívneho vo vzťahu k deju vyjadrenému predikátom), napr. *Pri vistaveňu pčolníka na predek uridzic mušime, že jaki veľki ma bic...* (s. 13), *Pašvisko pčoloch na našich krajoch po košeňu trebikoňini, to jestr kolo koncu septembra prestaňe.* (s. 35); ale aj podmienky, napr. ... *z hušeňičkoch s mocnim karmeňom virostňu kraľovne...* (s. 7). Zriedkavo sa VS nachádzalo v pozícii objektu: ... *keľo dochodku prihešu pčoli (...) to zaviši (...) od zaobchadzaňa (...) s pčolami.* (s. 3); *Tote otazki še možu zcahovac na kupeň pčoloch, pňakoch, nastrojoch, na vistaveňe pčolníkoch a na vicvičeňe vov pčolarstve.* (s. 40). Tieto prostriedky konkurujú reflexívnemu pasívu: *šprica na pokropeň pčoloch = s ktorou sa (po)kropia včely; po košeňu = keď sa pokosí; zaviši (...) od zaobchadzaňa (...) s pčolami = závisí od toho, ako sa zaobchádza s včelami; še možu zcahovac na kupeňe = sa môžu vzťahovať na to, ako sa kupujú včely...*

5.5.3 Infinitív

Infinitív (Inf) sa vyskytoval prevažne v syntaktickej pozícii subjektu dvojčlenných viet zväčša typu [*dobre/ňedobre/najlepšie/ňeplano (je) + V_{inf} (+ S_{akuz})*] a v takom prípade je kondenzátorom za vedľajšiu vetu podmetovú typu *ked'* + RP. Všetky tieto výpovede sa nachádzali v takých častiach textu, ktoré predstavovali návod či radu, v poslednom prípade nariadenie:

Ked sme slamene koše kupeli najlepši jich ku večaru s verhom dolu obraciac, spodek s ritku plachtu obviazac, a tak položic do voza do slami... (s. 16; = keď sa obrátia, obviažu, položia)

... *vtedi ňeplano je tak zabic predek pčolníka s deskami, že l'em pred litačami zochabime na jednu desku široku klapku...* (s. 13)

Pred pčolníkom (...) dobre je kosmatki, maľini, male viňičkove, abo inakše kraki, abo ovocne šcepi nasadzic... (s. 14)

... *vedľa zakona ai pod ostru pokutu rozkazani – prostredok je pčoli i s pňakom spaľic, a všicko hľiboko do žemi zakopac.* (s. 38).

V jednej výpovedi sme zaznamenali Inf v pozícii gramatického jadra, fundamentu jednočlennej vety ako konkurenta reflexívneho pasíva: *Matku z pomedzi druhich pčoloch poznac potim, že je dlukša...* (s. 6; = sa pozná).

5.6 Iné prostriedky

Z lexikálnych prostriedkov s príznakom pasívnosti alebo rezultatívnosti sme v texte zaznamenali **adjektíva** s pasívno-modálnym významom so sufixom *-telný* (*V tej ceploce viznoja zos perscinkoch (...) ľudskemu oku ňeviditeľne tablički vosku...*, s. 9, = nedajú sa vidieť), so sufixom *-ný* (*Veľke ramiki s mjadom su česke, ai ňebars odpredajne, bo su drahe.*, s. 24, = nedajú sa predať). Pasívny príznak nesie aj adjektívum známy, ktoré ešte v staroslovienčine označovalo pasívne particípium prezenta (*Znamo je totižto, že z kvetu ľem vtedi zostane ovoc, ked še kvetovi prašek z jedneho kvetu na druhu dostaňe...*, s. 4, = vie sa, ľudia vedia). Rezultatívny význam nesie adjektívum *hotový* (... preto je prevelika pomoc pčolom, *ked jim do uľa hotove plasti vložime.*, s. 9). Tieto prostriedky sa v teste objavili zriedkavo.

Z iných objektivizačných prostriedkov možno na okraj možno spomenúť konštrukcie so všeobecným agensom vyjadreným ako:

- a) *človek, napr. ... človek jejich chasnovitosc poznal a jich pre svoj užitek chovac počal* (s. 6); ... *i pred sto rokami malí ľudze chasnu zos pčolarstva...* (s. 3).
- b) *cto, napr. Chto radi a viučovaňe mojo prijme, ten dobrim pčolarom ostaňe...* (s. 43);
- c) *Dalše višvetľenie (...) obšahnuč može každi vov Stoličním Gazdovskim Spolku...* (s. 41)

Tieto prostriedky majú tiež objektivizačnú funkciu, nie sú však pasívne ani deagentizované.

6 Záver

Popularizačný text musí na jednej strane spĺňať náležitosť odborného štýlu – medzi ktorého základné vlastnosti patrí ikonickosť a objektívnosť –, zároveň je však preň typické zameranie na adresáta. Snaha priblížiť sa adresátovi má za následok vyššiu mieru operatívnosti textu (Mlacek, 1996, v tejto súvislosti hovorí o operativizácii ikonickosti), ako aj posilnenie prítomnosti autora v teste. Na dosiahnutie využívanosti týchto vlastností využíval autor *Pčolarstva* Gejza Žebrácky rozličné prostriedky a stratégie. Vo svojej analýze sme sa zamerali na prostriedky z FSK pasívnosti a rezultatívnosti.

Na základe frekvenčnej analýzy sme zistili, že centrálné prostriedky sledovaných FSK v teste neboli vysoko zastúpené (pasíva 8,63 %, rezultatívum 2,79 %). Ustúpili iným prostriedkom, ktoré efektívnejšie slúžili cielom tejto príručky. Najčastejším prostriedkom z FSK pasívnosti bol modifikát s 1. os. pl. v preskriptívnej funkcií. Tento prostriedok umožňuje autorovi priblížiť sa adresátovi, keďže autor do subjektu zahŕňa aj vlastnú osobu, zároveň je dostatočne operatívny, lebo zahŕňa aj adresáta. Modálne predikatíva sú tiež vhodným prostriedkom pre tento typ textu, pretože umožňujú bez prítomnosti agensa sprostredkovať radu, odporúčanie, príkaz či zákaz. Podobnú funkciu v teste plnil aj infinitív vo funkcií subjektu v kondenzovaných konštrukciách typu *[dobre/ňedobre/*

najlepšie/ňeplano (je) + V_{inf} (+ S_{akuz})]. Neprítomnosť agensa v konštrukciách s modálnym predikatívom alebo infinitívom zmierňuje direktívnosť výpovedí. V tejto súvislosti možno doplniť, že priamy apel na adresáta pomocou verba v 2. os. sg./pl. sa v texte nevyskytol vôbec. V jednotlivých výpovediach a odsekok, predovšetkým v rozličných návodoch, si najčastejšie konkurovali modifikát s 1. os. pl., modálne predikatíva, infinitívne kondenzátory a reflexívne pasívum. Touto alternáciou jednotlivých prostriedkov sa v teste dosahovala aj štýlistická variabilita, ktorej potreba je v porovnaní s vedeckým náučným štýlom v popularizačnom teste vyššia.

Možnosť neosobného vyjadrenia poskytovali aj kondenzované konštrukcie s nominalizovaným particípiom alebo verbálnym substantívom. Tie sú typickým prostriedkom odborného štýlu ako takého. Nominalizované particípiá a verbálne substantíva sa v teste vyskytovali prevažne vo funkcií atribútu (particípiá ako kongruentný, substantíva ako inkongruentný), a teda slúžili na opis vlastnosti alebo účelu istého predmetu.

Analýza ukázala, že Gejza Žebráky pristupoval k štylizácii príručky *Pčolarstvo* veľmi citlivо, tak, aby prístupným, priateľným spôsobom priblížil „ľudu“ poznatky z danej oblasti, aby v teste zachoval dostatočnú objektívnosť, no zároveň ním adresáta oslovil a bez nadmernej direktívnosti aj poučil.

Literatúra:

ANONYM: *Osobnosti Bardejova. Gejza Žebráky* [Cit. 2014-12-02.] Dostupné na: <http://ssjh.sk/pano/panorama-Bardejov-47.htm#Zebracky>

ANONYM: *Pracovisko Archív Bardejov. Z histórie archívu.* [Cit. 2014-12-02.] Dostupné na: <http://www.minv.sk/?o-nas-sapo-pbj>

BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

BUFFA, F. (2004): *Slovník šarišských nárečí*. Prešov: Náuka.

FINDRA, J. (2004): *Štýlistika slovenčiny*. Martin: Osveta.

MLACEK, J. (1996): Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl. In: J. Mlacek (ed.) *Studio Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, s. 134–144.

SLANČOVÁ, D. (1994): *Praktická štýlistika. Štýlistická príručka*. Prešov: SLOVACONTACT.

SOKOLOVÁ, M. (1986): Vymedzenie funkčno-sémantickej kategórie genus verbi v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, roč. 51, č. 1, s. 37–44.

SOKOLOVÁ, M. (1993): *Sémantika slovesa a slovesný rod*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

- SOKOLOVÁ, M. (1995): *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: SLOVACONTACT.
ŠTÍCHA, F. (2011): Pasivum, reflexívni deagentiv a implicitný deagentiv. In: F. Štícha (ed.) *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia. s. 809–855.

Prameň:

- ŽEBRÁCKY, G. (2011): *Pčolarstvo. Kratka nauka o pčoloch pre vichodoslovenski ľud*. Petrikovce: Vichodoslovenske združenie VALAL.

Resumé

Passive and resultative constructions in *Pčolarstvo* by Gejza Žebrácky

The paper deals with the use of the means of the functional-semantic categories of passive and resultative in the book *Pčolarstvo* (1910) by Gejza Žebrácky. The book is written in the Šariš dialect. On the basis of 718 excerpts, the analysis determines means used in the text, their frequency and function. The analysis showed that the central means of the categories have relatively low frequency (passive voice 8,63 %, resultative 2,79 %). The most frequent means (46,24 %) is modification of active voice in the first person plural, used in prescriptive function. This means is more operative than passive and it maintains the presence of the agent in the text to a certain extent. Therefore, this means is more effective in fulfilling demands of popularization text – maintaining of the objectivity, but alongside getting closer to the addressee.

Niekoľko poznámok o amatérskych výskumoch spišského nárečia

Peter KARPINSKÝ

Abstrakt:

Autor sa vo svojej štúdii zameriava na analýzu metodológie amatérskeho dialektologického výskumu spišského nárečia a spracovanie výsledkov tohto výskumu v prácach Antona Kreta. Zároveň autor ponúka stručnú analýzu spišského slovníka (*Spišsko-slovenský slovník základných výrazov zo Smižian a okolia*), ktorý vytvoril A. Kret. Autor poukazuje na nepresnosti v Kretovej koncepcii výskumu, ako aj na chyby, ktoré sa v jeho charakteristike spišského nárečia vyskytujú.

Kľúčové slová:

interlingválny preklad, východoslovenské nárečia, Biblia, Evanjelium, Smižany, morfológia

Kontakt:

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
peter.karpinsky@unipo.sk

1 V ostatnom čase sa stáva akýmsi módnym trendom vydávanie lokálnych nárečových slovníkov, či už ako súčasť monografií o mestách a obciach, prípadne ako samostatných publikácií vydávaných v miestnych vydavateľstvách. Tvorcovia týchto nárečových lexikografických prác však väčšinou nebývajú odborníci, jazykovedci, dialektológovia, ale len miestni nadšenci (v lepšom prípade učitelia slovenského jazyka).

Na jednej strane je táto pozornosť venovaná lexike slovenských nárečí chvályhodná, podporuje záujem o miestne nárečia, o ich výskum a pestovanie, no zároveň slovníky a štúdie vypracované bez hlbšej odbornej prípravy a základných znalostí jazykovedy (predovšetkým dialektológie) a lexikografie často prinášajú nepresné informácie a chybne interpretované lexikálne, morfológické i fonologické javy, na dôvažok sú často i neodborne transkribované, čím de facto ponúkajú zavádzajúce a mylné informácie o danom nárečí.

Okrem spomínaných amatérskych slovníkov, ktoré by pravdepodobne mali akcentovať istý lokálpatrionizmus, sa miestne nárečia už dlhšiu dobu využívajú aj na popularizáciu rôznych druhov textov v snahe o ich naturalizáciu či ich približenie „prostému“, ľudovému

recipientovi. Takto sú do nárečia transformované niektoré divadelné hry (napr. hry J. G. Tajovského či F. Urbanka). Teda hry, ktoré sú väčšinou situované do dedinského prostredia a upravovateľ sa ich týmto interlingválnym prekladom pokúša teritoriálne aktualizovať. V nárečí bývajú komponované tiež rôzne typy zábavných textov (napr. vystúpenia ľudových rozprávačov či vtipné básne – klapancie, fejtóny v lokálnej tlači, receptáre a pod.), ktoré implicitne počítajú s akýmsi humorným vyznením nárečia, ktoré mnohokrát vyplýva z porušenia noriem komunikačnej situácie (nárečie sa tu používa v štýle, pre ktorý je dominantná spisovnosť), prípadne nárečie konotuje nižšiu úroveň vzdelania fiktívneho autora, ktorý na základe „sedliackeho rozumu“ vníma svet okolo seba a glosuje ho. Výnimcočne sa nárečie objavuje i v rámci tzv. umeleckej literatúry, napr. v prehovoroch postáv, v regionálne ladených príbehoch, resp. ako istý druh experimentu v poézii.¹

1.1 Takmer všetky spomínané spôsoby využitia nárečia i záujmu oň, či už ide o pôvodnú tvorbu písanú v dialekте, interlingválne preklady divadelných hier, alebo o amatérsky dialektologický výskum, možno nájsť v diele Antona Kreta.²

Anton Kret vytvoril a v troch reediciach vydal Krátky slovník nárečia slovenského spišského (1994, 2001, 2011), v spiškom nárečí napísal niekoľko románov, pre divadlo v Spišskej Novej Vsi vytvoril v domácom nárečí divadelnú hru *Na mescickym tarhu* (premiéra 2008) a do nárečia preložil hru Jozefa Gregora Tajovského *Ženský zákon* (premiéra 2013). Okrem spomínaných aktivít mu v Karmelitánskom nakladateľstve v Bratislave v roku 2011 vyšiel i preklad štyroch evanjelií Nového zákona s názvom *Evanjelium Ježiša Krista v spišskom nárečí*. Kniha obsahuje i reedíciu spomínaného slovníka spišských nárečí a amatérsku štúdiu o spišskom nárečí okolia Smižian spolu s odôvodnením spôsobu zachytávania textov spišského nárečia v písanej podobe.

2 V našom príspevku sa zameriame na analýzu metodológie dialektologického výskumu a spracovanie jeho výsledkov, ako ich Anton Kret ponúka vo svojej publikácii. Zároveň sa pokúsime aj o stručnú analýzu jeho spišského slovníka.

Ako sme už uviedli, kniha *Evanjelium Ježiša Krista v spišskom nárečí* z roku 2011 obsahuje okrem prekladu štyroch Evanjelií aj pôvodný Kretov slovník i štúdiu, ktorá bola súčasťou prvého i druhého samostatného vydania slovníka. Keďže toto vydanie slovníka i danéj štúdie je najnovšie, budeme ich vnímať ako zatial poslednú a revidovanú edíciu, a preto pri analýze budeme vychádzať práve z tejto verzie.

¹ Pozri napr. dielo Ivana Medešiho *Kvašna kňižka*, ktoré vydalo Východoslovenské združenie VALAL v roku 2010.

² Anton Kret sa narodil 10. apríla 1930 v Smižanoch, zomrel 6. februára 2019 v Bratislave. Pôsobil ako dramaturg, teatrológ, prekladateľ, publicista. Niektoré svoje práce publikoval pod pseudonymami Anton Semko, A. K. Vengur, Kamil Pichňa.

2.1 V úvode svojej štúdie *O spišskom nárečí a niektorých jeho odlišnostiach* sa Kret čiastočne zaoberá problematikou výskumu spišských nárečí, pričom dosť nepresne konštatuje, že z hľadiska dialektologických výskumov týkajúcich sa spišského areálu neexistujú relevantnejšie práce. Kret spomína len akýsi komparatívny slovník slovenských nárečí (z textu nie je celkom jasné, ktorý slovník má na mysli): „Medzitým naozaj čosi vyšlo – akýsi komparatívny slovník slovenských nárečí, ale ten je – ako všetky globalizujúce práce – absolútne nepresný; pokiaľ ide o nás region, priznáva existenciu spištiny ako dialektu, ale keď používa jednotlivé slová, načiera iba do subdialektovej sféry, čo je jediná možná cesta, a tu sa potom konkrétni Spišiaci z toho a toho mesta alebo z tej a tej dediny nestihajú čudovať: takéto slovo buď nepoznám, alebo ho poznám v celkom inej modifikácii! Nuž ale – komparatistika, to je čosi ako ‚metaforika‘, kde platí, že každé prirovanie kríva.“ (Kret, 2011a, s. 229). Je možné, že A. Kret v štúdii referuje o *Slovníku slovenských nárečí*. Ten si však nekladie za cieľ ponúknuť komparáciu lexiky jednotlivých slovenských nárečí, ale ako sa uvádza v metodologickej časti, slovník „zaznamenáva a primeraným lexikografickým spôsobom spracúva apelatívnu slovnú zásobu slovenských miestnych nárečí“ (1996, s. 11).

Podobne ako v úvode, ani v ďalších častiach textu štúdie autor neprispúšťa existenciu aspoň parciálnych výskumov spišských nárečí realizovaných napr. Jozefom Štolcom či Ladislavom Bartkom, pričom neustále manifestuje fakt, že on prvý sa venuje nárečovému výskumu daného regiónu.

Problém všeobecného nezáujmu o výskum nárečí, resp. o tvorbu nárečových slovníkov, spočíva podľa autora v tom, že v súčasnosti ešte nie je celkom presne definované, čo je to vlastne teritoriálny dialekt: „Len čo sa totiž niekto do tejto chúlostivej problematiky vhĺbi, hned pred ním vyvstáva množstvo otázok: čo to nárečie je, ako ho vymedziť geograficky, historicky, do akej miery ide o vplyvy iných dialektov a podobne. Ved' uprostred subdialektov existujú lexikálne a tvaroslovné rozdiely už aj medzi navzájom susediacimi obcami, nárečia sa vyvíjajú, najmladšia generácia s nimi stráca kontakt, a tak ďalej, a tak ďalej.“ (Kret, 2011a, s. 229). V rámci slovenskej dialektológie prirodzené existuje niekoľko desiatok starších i novších štúdií a monografií zaobrajúcich sa z teoretického i praktického hľadiska touto problematikou,³ je preto dosť prekvapujúče, ak autor tvrdí, že takáto bazálna otázka dialektológie (jej cieľ) ešte nie je vyriešený.

---

³ Spomenúť možno aspoň všeobecnú definíciu Rudolfa Krajčoviča uverejnenú vo vysokoškolskej učebnici *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*, kde autor vymedzuje predmet dialektologického výskumu ako: „historicky utvorený a v priestore značne diferencovaný jazykový systém, v súčasnosti živými kontaktmi pospájaný najmä so spisovnou formou národného jazyka“ (1988, s. 189), pričom Krajčovič zdôrazňuje prehistorický a historický vývin jazyka, historické osobitosti spoločenského vývinu i osobitosti geografického reliéfu ako faktory, ktoré prispeli k priestorovej diferenciácii slovenských nárečí. Oveľa pregnantnejšie definuje dialekt *Slovník slovenských nárečí*, ktorý ho označuje za: „štruktúrny útvar jazyka vo vzťahu k inému variantu alebo čiastkový útvar vo vzťahu k celku.“ Autori slovníka ďalej

V ďalšej časti štúdie Kret v závislosti od charakteru spišského nárečia vysvetluje koncepciu svojho slovníka. Podáva príklady slov, ktoré, podľa neho, nie je potrebné v slovníku uvádzať, keďže sú zhodné so spisovnou slovenčinou, prípadne tvoria len fonologický variant spisovnej podoby daného slova.⁴ Naopak, iné tvary, ktoré sa súčasne v spisovnej slovenčine vyskytujú v rovnakej hľáskoslovnej podobe ako v spišskom nárečí, ale lišia sa na úrovni sémantickej, je nutné, podľa Kreta, v slovníku uvádzať.⁵

Podobne autor do slovníka zaraduje i slová, ktoré sa súčasne v spisovnom jazyku vyskytujú, ale s inou štylistickou hodnotou.⁶

Problematike štandardnosti – subštandardnosti, nociónalnosti – expresívnosti sa autor venuje aj v osobitnej časti svojej štúdie. Ako uvádzá, spisovný jazyk a nárečie sa lišia i tým, že to isté slovo má v spisovnom jazyku subštandardný charakter, zatiaľ čo v nárečí má „štandardný význam“ (Kret, 2011a). Z hľadiska úvah o štandardnosti a subštandardnosti či štylistickej príznakovosti a nociónalnosti sa autor odvoláva na jazykovú situáciu z 20. až 30. rokov 20. storočia. Zásadný problém týchto štylistických vymedzení a charakteristík je, že Anton Kret berie do úvahy výlučne svoje osobné jazykové vedomie, keďže z daného obdobia neexistuje žiadna sociolingvistická alebo psycholingvistická štúdia, ktorá by exaktne mohla dokázať správnosť štylistického hodnotenia daného slova.

Rovnako spochybniťné a rozporuplné sú aj autorove tvrdenia o „vývoji“ smižianskeho dialektu, ktorý dokumentuje len na základe preberania niektorých slov zo spisovnej variety: „Uvediem príklad: dnes už existuje v slovníku ľudí zo Spišskej Novej Vsi

---

uvádzajú, že nárečie, teda územný, teritoriálny dialekt je: „štruktúrny jazykový útvar, ktorým spontánne komunikuje autochtónne obyvateľstvo istej (geograficky vymedzenej) oblasti. Pre tento útvar sú charakteristické spoločné javy z rozličných jazykových rovín, ktoré sú výsledkom rovnakých vývinových zákonitostí a tendencií.“ (1996, s. 12).

⁴ Ide napríklad o variantnosť spôsobenú absenciou kvantity v spišskom nárečí: „Ale kto vie, že spiština nepozná dlhé samohlásky, pochopí, že netreba zaznamenávať ani slovo **laska**, keď tu stačí dať dížeň na **a** a máme spisovnú **lásku**, alebo **stol** (**stôl**), **červeny** (**červený**), **kratky** (**krátky**) a podobne.“ (Kret, 2011a, s. 230). Prípadne podľa Kreta variantnosť vzniká i zmenou *s* > *š* a vplyvom akýchsi asibilačných zmien.

⁵ „Napríklad slovo **hrad**: aj keď má v pôvodnom zmysle ten istý význam ako v spisovnej slovenčine, priberať v spištine ešte aj iný a znamená **krúpy**, **krupobitie**. Preto sa v slovníku uvádzá aj napriek tomu, že je rovnozvočné so spisovným.“ (Kret, 2011a, s. 230). Tu by bolo treba poznamenať, že slovo **hrad**, označujúce krúpy, ľadovec, sa nevyskytuje exkluzívne len v spišskom nárečí, ale aj v iných slovenských nárečiach, ba dokonca i v iných slovanských jazykoch. (Pozri napríklad PUKANEC, M.: *Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov*. Brno: Tribun EU 2008.)

⁶ „Na druhej strane slová **šľampa**, **mašinfirer**, **kapeluch**, **korhaz** a iné, aj keď ich Slováci poznajú ako ľudové, frivolné, ironizujúce alebo prosté nespisovné, v spištine sú štandardné a nedajú sa nahradíť ničím iným.“ (Kret, 2011a, s. 230). Aj v tomto prípade by bolo potrebné upozorniť na to, že dané slová opäť nie sú výlučne spišské a už vôleb sa netýkajú len okolia Spišskej Novej Vsi a Smižian, kam autor slovníček teritoriálne lokalizuje, ale že sa vyskytujú vo viacerých nárečových areáloch. Otázna je aj autorova proklamovaná nárečová neutrálnosť týchto slov, minimálne pri slove **šľampa** (pobehlica) vyvstáva otázka, či ide skutočne o nociónalne slovo.

a Smižian slovo *krasny* (krásny), ale za tamtých čias (rozumej v 20. až 30. rokoch 20. storočia, doplnil P. K.) sa používalo iba slovo *šumny* (v stupňovaní *krajši-šumnejší, najkrajší-najšumnejší*) a ak chcel niekto povedať, že čosi je mimoriadne krásne, vyjadril to spojením *bars šumne.*“ (Kret, 2011a, s. 232). Základnou chybou tohto tvrdenia je, že vývoj nárečia autor vzťahuje len na najflexibilnejšiu jazykovú rovinu (lexikálnu rovinu), pričom neberie do úvahy, že ostatné roviny daného dialekta sú stabilné a relatívne bezo zmeny. Problém vývinu jazyka/nárečia je tak v jeho chápaní späť len s vývinom lexiky a užsie len s interlingválnou motiváciou (pozri časť 3).

Následne A. Kret charakterizuje pozitíva svojho lexikografického spracovania nárečovej lexiky. Výhody vlastného slovníka vidí v tom, že v jednotlivých heslách neuvádza morfológické kvalifikátory a k heslovému slovu na rozdiel od štandardných lexikografických diel uvádza aj lexie daného tvaru a rôzne typy motivantov: „pokúsim sa k základným heslám, najmä k niektorým podstatným menám a slovesám, ,privesiť“ aj ich aktuálne slovnodruhové podoby. Bude sa to diať všade tam, kde by sa evidentne ochudobnila možnosť porovnať nárečové slovo so spisovnou jednotkou: *cofac, zacofany, cofajucky alebo čurkac, čurkotkom.*“ (Kret, 2011a, s. 230). Pri jednotlivých heslach uvádza taktiež hláskoslovné varianty heslového slova. Takýto typ „hniezdovania“ prináša isté výhody pre používateľa, no absencia gramatických kvalifikátorov pôsobí mätúco, keďže sa v rámci jedného hesla môže nachádzať tvar verba, deverbatíva, adverbia a pod.

2.2 Ďalšia časť Kretovej štúdie je venovaná spôsobu zapisovania jednotlivých lexém, pretože v tom autor vidí jeden zo základných problémov súčasného výskumu nárečí. Ako chybu, vyskytujúcu sa vo väčšine dialektologických prác, Anton Kret označuje transkripčné zachytenie nárečového textu: „Mnohí z tých, ktorí narábabajú s východoslovenskými nárečiami v písomnej podobe, jednoducho graficky vyznačia každú mäkkosť mäkčeňom: *nagľík, paľenka, žníva.* Robia tak akiste len preto, aby nejaký nevýchodniar nečítal nedajbože *naglyk, palenka, žnyva.*“ (Kret, 2011a, s. 230). Podobné názory autor prezentuje i v štúdii, ktorú napísal ako doslov k svojmu prekladu štyroch Evanjelií, kde tvrdí, že „Fonetický prepis je ahistorický a spolu s absenciou tvrdého *y* znejasňuje zmysel napsaného.“ (Kret 2011b, s. 171). Je evidentné, že autor nerozumie problematike zachytávania hovoreného textu a transkripciu prirovnáva k tzv. pravopisu „piš ako počuješ“ a k snahám zbaviť slovenský jazyk ypsilonu. (pozri Kret, 2011a). Na zachytenie nárečového textu, ako sám tvrdí, využíva pravidlá slovenského pravopisu,⁷ v ktorých údajne platia podobné ortografické zákonitosti ako v spisovkých nárečiach: „Ak pozná a aj využíva zákon o mäkčení, ani pri východoslovenských nárečiach sa spravidla nemôže zmýliť, lebo tu platí to isté, čo aj v spisovnej slovenčine, iba s tým rozdielom, že

---

⁷ „V princípe som sa teda priklonil k názoru, že všade tam, kde sa to len trochu dá, bude lepšie držať sa analógie s pravidlami spisovnej slovenčiny.“ (Kret, 2011, s. 231).

východniari sú v používaní mäkčenia v slovnom prejave dôslední a že práve im netreba (vari len nenašíme **netreba?**) túto zásadu pripomínať.“ Zároveň však autor pripúšťa, že aj v nárečí sa môžu vyskytovať výnimky, keď sa hlásky v postavení pred e a i nezmäkčujú, no podľa neho upozorňovať na tieto výnimky nie je potrebné: „produkovať kvôli nim vo výberovom slovníku riadky hemžiace sa mäkčeňmi nemá praktický význam.“ (Kret 2011a, s. 231). Kret tým vlastne popiera možnosť zaznamenať osobité a špecifické znaky odlišujúce konkrétnie nárečie od spisovného jazyka, resp. od susedných nárečí. Ak by sme prijali túto jeho nepresnú zásadu, potom by sa v takto zjednodušenom zápise stratil výslovnostný rozdiel napríklad pri slovách *učiteľ* a *rodičia*, v ktorých sa podľa pravidiel spisovnej výslovnosti hlásky t a d, stojac pred vokálmi e a i, vyslovujú mäkko (*učiteľ*, *rodičia*), no v nárečí sa vyslovujú tvrdo (*učiteľ*, *rodiče*).

Podobný nepresný názor Kret aplikuje aj na používanie grafémy y v zápise nárečových textov, ba dokonca ako argument využíva chybné tvrdenie o niektorých dialektológoch, ktorí, podľa neho, používajú fonetický prístup a „keď naďabia na i nasledujúce po mäkkej spoluhláske, ale hláska sama by sa mala vyslovovať tvrdo, použijú grafému y (ridykel', šľamastyka). Ale vo všetkých ostatných prípadoch tvrdé y jednoducho nepoznajú (kivac še, rajtki). Lenže tí sa v takomto prípade dopúšťajú takých čudáctiev, ako je prepis dialektovej podoby slova *dážď-dížď ako dyšč.*“ (Kret, 2011a, s. 231). Okrem toho, že autor uvádza nepravdivé informácie o údajnom používaní (zápise) grafémy y, keď tvrdí, že dialektológovia ju pri zápise nárečového textu využívajú nesystematicky a len preto, aby recipient neprečítal predchádzajúcu hlásku mäkko, neuvedomuje si ani zásadný rozdiel medzi grafémou a fonémou. V jeho argumentácii tieto dve diametrálne odlišné jazykové jednotky splývajú, a tak neberie do úvahy, že znak y sa v štandardnej transkripcii nárečového textu používa len vtedy, ak má v danom dialekte náležitú zvukovú realizáciu (napr. sotácke nárečie).⁸

Neodbornosť Kretovej argumentácie sa prejavuje aj pri kritike transkripcného zápisu znelostnej neutralizácie, keď vysvetľuje, že je nezmyselné v N sg. nárečovej podobe slova *dážď* zapisovať na konci tvaru spoluhláskovú skupinu šč. Grafému č v tejto pozícii vraj dialektológovia zapisujú „preto, že pri vyslovovaní ho naozaj počujeme, lenže nikto

⁸ Len pre ilustráciu prinášame citát z publikácie *Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum* od Konštántína Palkoviča z roku 1981, v ktorej autor jednoduchým spôsobom podáva hlavné zásady fonetickej transkripcie nárečových textov: „Pri zápise nárečového textu sa musíme odpútať od zaužívaných spisovných zvyklostí. Musíme si uvedomiť, že zápis má verne zachytiť, zachovať nárečový obraz počutého prejavu. [...] Označujeme presne dĺžky samohlások, mäkké spoluhlásky, všetky typické hláskové javy, napr. cekanie a dzekanie (*dzeci* a pod.), zmenu I, v na u (*robiu, ouca*), zmeny dvojhlások, spoluhláskové zmeny, ktoré vznikli v prúde reči (zmena hlások na iné, vypadávanie, spodobovanie a ī.). Ten istý jav, tú istú hlásku označíme vždy tým istým spôsobom, tým istým znakom. To značí, že v nárečiach sa vyskytuje len jedno i, ī, a preto budeme písat napr. *mladí chlapec* rovnako ako *mladí chlapci* (y, ý sa nepíše tak ako v spisovných textoch, lebo sa nevyslovuje), vždy budeme rovnako označovať mäkkosť: *tahat*, *deti*.“ (1981, s. 27–28).

nevysvetlí, prečo pri skloňovaní tohto slova nastupuje v druhom páde singuláru **dž** a nie šč: **do diždža, nie do dišča.**“ (Kret, 2011a, s. 231).

2.3 Autor sa vo svojej štúdii venuje aj niektorým osobitostiam hláskoslovného systému spišských nárečí, pričom ako základnú vlastnosť konsonantizmu uvádza absenciu hlásky **ch** a jej zmenu na **h**.⁹ Zároveň pripúšta, že existujú aj prípady, v ktorých sa vyslovuje hláska **ch**: „Deje sa tak všade tam, kde aj našinca k tomu donúti prirodzený slovenský asimilačný zákon: **dach** (strecha), **hochmes**, **mech** (vrece), **moch** (mach), **paznochty** (paznechty), **pech** (smola). Ba ešte aj Pána Boha nazýva Spišiak Bochom, keď povie **pambochuslyš**. Keď ale ohýba slovo **dach** či **mech**, skloňuje pekne **na dahu, do meha** a tak ďalej.“ (Kret, 2011a, s. 233).

Je zaujímavé, že kým v prípade zápisu neutralizácie **žd** > **šč** išlo podľa autora o nevysvetliteľnú záležitosť, neutralizácia **h** > **ch** je už podľa neho prirodzená a logická. V tejto argumentácii sa vo všeobecnosti prejavuje autorovo nesprávne chápanie problematiky znelostnej neutralizácie, keď v rámci príkladov na jednej strane uvádza slová, v ktorých v neutralizačnej pozícii skutočne dochádza k spodobovaniu **h** > **ch**, no súčasne svoje tvrdenie dokladuje aj príkladmi, v ktorých spomínaná neutralizácia neprebieha (**hochmes**¹⁰).

V inom príspevku (*Úvod k Spišskému slovníku*), uverejnenom v tej istej publikácii, sa zas autor snaží vymedziť pozície, v ktorých v spišskom nárečí dochádza k zmene **ch** > **h**. Podľa neho je to na miestach, kde za pôvodným **ch** nasleduje samohláska, znelá nepárová spoluhláska (**I, m, n, ň, r**) alebo znelá párová spoluhláska. V ostatných prípadoch sa, podľa Kreta, v tomto nárečí vyskytuje a vyslovuje hláska **ch**. Autor však ignoruje fakt, že výslovnosť hlásky **ch** je tu pozične podmienená znelostnou neutralizáciou. (Kret 2011b).

Ako nezmyselnosť dokladovanú v iných výskumných prácach o spišských nárečiach Anton Kret vo svojom príspevku uvádza údajný výskyt hlásky **š** v danom nárečiovom areáli: „neraz som sa stretol s tým, že pri zvratnom zámene **še** (**sa**) používajú podaktori diakritické znamienko v podobe dĺžna (**še**), čo by malo označovať zostrené či znásobené mäkčenie.“ (Kret, 2011a, s. 234).

Podľa autora sa v spišských nárečiach takáto hláska určite nevyskytuje a š stojace pred mäkkými vokálmi sa jednoznačne vyslovuje ako „tvrdé“ **š**.¹¹ Je zaujímavé, že takmer všetci

⁹ „Takmer na celom Spiši, najdôslednejšie však v regióne, ktorý skúmame, takmer nepoznajú písmeno **ch**. Slová ako **hodzic** (chodiť), **horuš** (chór) alebo **parhet** (barchet) a mnohé ďalšie sa jednoducho vyslovujú s **h** a nik nedonúti roduverného Spišiaka, aby sa pokúsil vysloviť **ch**.“ (Kret, 2011, s. 233).

¹⁰ Slovo je prevzaté z hebrejčiny z pôvodného *chochmas*, to znamená, že hláska **ch** sa tu vyskytovala už v pôvodnom tvari a nie je výsledkom znelostnej neutralizácie, ktorá by sa v tejto pozícii i tak nerealizovala.

¹¹ Anton Kret sa dokonca pokúša vyvrátiť tvrdenia vyskytujúce sa v iných dialektologických publikáciách dokladujúcich výskyt hlásky **š** na Spiši: „E. Hleba používa a obhajuje š aj vo svojom spišskom slovníku zo

dialektológovia,¹² vrátane Jozefa Štolca,¹³ výskyt hlásky š dokladujú, ba dokonca túto hlásku uvádzajú ako typický znak odlišujúci spišsko-šarišský nárečový areál od abovského nárečového areálu. Ferdinand Buffa v štúdii *Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach* pripúšťa, že pozícia hlások š a ž je sice v centrálnom Spiši na niektorých miestach oslabená a dochádza k ich stvrdnutiu,¹⁴ no zároveň dokumentuje, že nejde o jav, na základe ktorého by sa tieto predojazyčné hlásky z daného nárečia vytratili úplne. Ako teda uvádzajú spomínané štúdie, vo fonologickom systéme Kretom opisovaného nárečia obce Smižany je výskyt predojazyčných hlások š a ž sice obmedzený, no to neoprávňuje autora, aby bez širšie koncipovaného výskumu vytváral globalizujúce závery týkajúce sa oblasti celého spišského nárečového areálu.

2.4 Po krátkom opise hláskoslovných špecifík spišského nárečia sa autor venuje problematike prevzatých slov, pričom uvádza, že väčšina lexém bola do nárečia prebratá v nezmenenej zvukovej podobe, resp. boli hláskoslovne prispôsobené.¹⁵

Spišského Podhradia z r. 1997, ale nikde, žiaľ, nevysvetljuje, prečo nepoužíva aj písmeno š; ak by sa v skúmanom regióne používalo š iba v „zostrenej“ podobe, stačilo by to potom iba pripomenúť v úvodnom slove a spoľahnúť sa na to, že čitateľ si pri každom š dosadí zvláštnu podobu spišskopodhradského „š“. (Kret, 2011a, s. 234).

¹² Napr. Ferdinand Buffa uvádza, že „Je všeobecne známe, že východoslovenské nárečia majú tri rady sykaviek: okrem tvrdých sykaviek dásnových s, z a predopodnebných š, ž, zhodných vo výslovnosti s celoslovenskými s, z a š, ž, majú východoslovenské nárečia ešte mäkké š, ž s veľmi charakteristickým zvukom,“ a „Východoslovenské predojazyčné š, ž ako mäkké protiklady tvrdých s, z sa vyskytujú vo všetkých historicky mäkkých pozíciách, teda pred terajšou alebo pôvodne mäkkou (presnejšie zmäkčujúcou) samohláskou“. (Buffa, 1966, s. 37–38).

¹³ Štolc ako hranicu výskytu š, ž a š, ž určuje rozdiel medzi severným Spišom a južným Spišom, pričom len na južnom Spiši dochádza k zmene l, ň > l, n a š, ž > š, ž čím sa narušuje systém mäkkostných dvojíc. (Štolc, 1940, s. 9).

¹⁴ „V uvedených prípadoch predopodnebné š, ž sa vyskytuje skoro vo všetkých východoslovenských nárečiach; jedine niektoré dediny centrálnego a južného Spiša (Betlanovce, Hrabišice, Smižany, Harichovce, Dvorce; Hnilec, Hnilčík, Henclová, Štírbach, Stará Voda), ďalej skoro celá oblasť býv. Abovskej stolice (okrem jej severozápadnej časti, teda približne od čiary Moldava n. Bodvou – Košice na východ) a juhozápadnej časti býv. Zemplínskej stolice (od Trebišova na západ) nepoznajú spoluholásky š, ž, ale majú za ne š, ž [...]; takýto stav je aj v niektorých mestách východného Slovenska (Bardejov, Prešov), hoci ich bezprostredné okolie má dôsledne š, š v opísanom rozsahu.“ (Buffa, 1966, s. 40).

¹⁵ „Podstatné mená cudzieho pôvodu, ktoré budú zvučia rovnako ako v pôvodnom jazyku (**ancug = der Anzug, lascug = der Lastzug, pežge = pezsgő, kapeľuch = kapelusz, vidovisko = vidovisko**), alebo dostali v spištine vlastnú, oproti pôvodine pozmenenú podobu (**gver = das Gewehr, šľus = der Schluss**)“ (Kret, 2011a, s. 234). Nie je celkom jasné, prečo autor osobitne vymedzuje tvar šľus ako „pozmenenú podobu“, no v prípade *kapeľuch* tvrdí, že ide o tvar zachovávajúci si pôvodné znenie, hoci v druhom prípade sa v lexéme realizujú výraznejšie hláskoslovne zmeny, ba dokonca je možné predpokladať i prebratie z iného jazyka než z poľštiny.

Z hľadiska jazykov, z ktorých boli do spišského nárečia lexémy najčastejšie preberané, je podľa autora najvýraznejší vplyv nemčiny (vďaka spišským Nemcom), poľštiny (geografickou blízkosťou i historickou závislosťou) a maďarčiny (podľa autora umelou cestou).

V tejto časti svojej štúdie autor polemizuje s názorom, že na spišské nárečia na úrovni lexiky vplýval aj rusínsky jazyk, rusínske nárečie. Tento vplyv je podľa Kreta nereálny, keďže žiadny rusínsky jazyk neexistuje a rusínske nárečia vníma len ako „jeden z východoslovenských subdialektov“. (Kret, 2011a, s. 237). V tejto našej štúdii nemáme dostatok priestoru vyvracať autorove názory a dokazovať východoslovanský charakter rusínskych nárečí vyskytujúcich sa vo forme nárečových ostrovov aj na území centrálneho Spiša.

2.5 Poslednú časť svojej štúdie autor venuje morfológii skúmaného nárečia.¹⁶ Na základe tabuľky uvádzá štruktúru skloňovania substantív. Jednotlivé tvary mužského a ženského rodu (ignorujúc Kretovo zapisovanie grafémy **y**) zodpovedajú stavu dochovanému v spišských nárečiach do súčasnosti a dokumentovanému aj v starších odborných prácach. V strednom rode sú však v Kretovej charakteristike badateľné chyby, keď ako osobitný vzor vymedzuje vzor *serce*, ktorého paradigmá však vplyvom stvrdnutia hlásky **c** a zmeny relačnej morfémy v N sg. **e** > **o** splynula so vzorom *mesto*.

Časovanie slovies v spišskom nárečí sa podľa autora len minimálne líši od štruktúry spisovného jazyka. Rozdiel sa vplyvom hláskoslovných zmien realizuje len v tvaroch neurčítka (asibilácia), resp. v podobe tematických morf (monoftongizácia). Autor správne uvádzá, že pre nárečie sú atypické tvary prechodníka a činného príčastia minulého a že v spišskom nárečí sa častejšie uplatňujú „skrátené“ tvary imperatívu (*ukuš, zhaš*).

Skloňovanie adjektív Kret opäť dokladá pomocou tabuľky, pričom ako vzorové slová zvolil tvary *šumny, cudzi, ocov*. Na základe chybnej premisy, ktorú postuloval už v časti o prepise nárečových textov (v nárečí je podľa neho, podobne ako v spisovnej slovenčine, potrebné zapisovať grafému **y**), zbytočne ako osobitné vzory vymedzuje vzor *šumny a cudzi*, hoci paradigmá oboch vzorov je v nárečí identická.

V závere sa autor štúdie čiastočne venuje aj skloňovaniu číslovek a zámen, upozorňujúc na isté odlišnosti od spisovného jazyka, a rovnako uvádzá i osobitosti v používaní predložiek a spojok v spišskom nárečí.

2.6 Pomerne veľký priestor Anton Kret v oboch svojich textoch (2011a, 2011b) venuje časticu *ta*, ktorú považuje za typicky východoslovenskú a snaží sa odhaliť všetky jej sémantické príznaky. Autor uvádzá, že *ta* nepredstavuje len akýsi hezitačný zvuk,

¹⁶ „Pre užívateľov na osvieženie a pre nezasvätených na poučenie rozvediem tu skloňovaciu a časovaciu schému skúmaného subdialektu, pričom pre viero hodnosť použíjam ohýbacie vzory z obdobia, ktorého sa náš slovníček pridŕža ako východiska, teda zhruba z tridsiatych rokov nášho storočia.“ (Kret, 2011, s. 237).

citoslovce váhania a premýšľania, rečové rozpaky, resp. rečovú prekážku, ale že sa v nej skrýva veľké bohatstvo významov: „raz iba nahradza spisovné ‚nuž‘, raz zastupuje príslovku ‚teda‘, ktorá sa v stredoslovenčine objaví aj uprostred vety: ‚Ta pridzem do vas‘ („Ja k vám teda prídem“), inokedy, najmä keď pred ňou vsunieme aj časticu ‚no‘ („teda“, „nuž“), zdôrazňuje záväznejšie rozhodnutie niečo vykonáť: ‚No ta ftedy pridzem!‘ („V takomto prípade teda prídem!“). Spišské ‚Ta to ne!‘, nahradza slovenskú vetu ‚Tak to teda nie!‘ Je to predsa len o čosi kratšie a azda aj dôraznejšie. A preto veta, ktorou sa ostatní Slováci posmievajú východniarom ‚Tato, ta ty tu‘ a odpovedeť znie ‚Ta ja tu‘, je dômyselnejšie vymyslená a preto aj kratšia, lebo nahradza spisovnú vetu ‚Tato, tak si teda tu?‘ s odpoveďou ‚Nuž som teda tu!...“ (Kret, 2011b, s. 171–172).

3 Osobitnú časť publikácie predstavuje *Spišsko-slovenský slovník základných výrazov zo Smižian a okolia*, ktorý, ako sám autor tvrdí, je zostavený z lexém, ktoré boli v skúmanom nárečí živé v 20. a 30. rokoch 20. storočia, a sémantická definícia heslového slova údajne zodpovedá významu platnému v danom období.¹⁷

Štruktúru slovníka je prispôsobená tzv. praktickým potrebám používateľa, pretože, podľa autora, akademické slovníky koncipujúce lexikografické dielo tak, že ako heslové slovo uvádzajú tvar zo spisovného jazyka a k nemu priradujú tvar pochádzajúci z rôznych nárečových areálov, sa dopúšťajú „takého ahistorizmu, anachronizmu, hriechov proti priestorovej logike a teda aj bohapustého amaterizmu, ktorý vám úplne znemožňuje použiť takéto padieľo v praxi.“ (Kret 2011b, s. 170). Kret teda najprv ako heslové slovo uvádza nárečový tvar, pričom používa slovotvorné hniezda, pretože podľa neho je jednoduchšie zoznať sa s celým slovotvorným hniezdom ako hľadať každé odvodené slovo na inom mieste. (Kret, 2011b).

Ako sme už uvádzali, autor pri jednotlivých slovách neponúka žiadne morfológické kvalifikátory. Tento nedostatok však vysvetluje tým, že nie je možné z gramatického hľadiska hodnotiť jednotlivé slová, keďže v nárečí údajne neplnia žiadne pravidlá: „Ale kde niet uzákonených pravidiel [...], niet ani konkrétnego zakotvenia slov.“ (Kret, 2011b, s. 171). Takéto tvrdenie je, samozrejme, chybné, keďže nárečia disponujú pomerne presnou normou realizovanou na všetkých rovinách jazyka a aj sám Kret sa v časti svojej štúdie *O spišskom nárečí a niektorých jeho odlišnostiach* pokúšal opísť morfológický systém spišského nárečia, čo by bez existujúcich prirodzených pravidiel jazyka nebolo možné.

---

¹⁷ „Lebo zmysel mnohých slov sa s vekmi mení, prelínajú sa s zmyslom slov podobných, nadobúda alebo stráca na svojom význame. Pred rokmi ešte niektoré slovo možno ani neexistovalo, potom potichu vstúpilo do slovníka buď ako novotvar, prevzaté slovo alebo ako substandardná jednotka, neskôr sa prepracovalo do prvej línie štandardných slov, potom začne byť zastaraným, málo používaným, až napokon zakotví medzi slovami zabudnutými, historickými.“ (Kret, 2011b, s. 169).

Hoci v slovníku absentujú morfológické kvalifikátory, pri niektorých tvaroch sa veľmi nesystematicky vyskytujú kvalifikátory označujúce expresivnosť, familiárnosť, pejoratívnosť výrazu, prípadne zaradenie výrazu do istej profesionálnej oblasti (slová zo železničiarskeho, vojenského prostredia, prípadne medicínske termíny).

Nesystémovosť výskytu kvalifikátorov opäť vyplýva z nedostatočného lexikografického spracovania slovníka, ako aj z autorovho subjektívneho hodnotenia štylistickej platnosti jednotlivých lexém. Napríklad slová ako *bambuch*, *bandžoch* (neposlušné dieťa) označuje autor kvalifikátorom *expr.* (expresívne slovo), no slovo *basaliga* (babizňa) uvádza bez kvalifikátora, teda ako *nocionálne*.

Nie je celkom jasné, prečo napr. slová *boša*, *bošac* (božtek, bozkávať) kvalifikuje ako hypokoristikum, hoci termínom hypokoristikum sa v slovenskej jazykovede označujú domácke podoby rodného alebo príbuzenského mena.

Prekvapujúce sú aj fonologické varianty niektorých tvarov, ktoré Kret uvádza na rozličných miestach slovníka, napr. *bliha* – *bolha* (blcha). Je veľmi nepravdepodobné, aby sa v rámci skúmanej vzorky spišského nárečia zo Smižian realizovali oba (pomerne odlišné) hláskoslovné varianty.

Pri jednotlivých heslových slovách chýba aj vyznačenie ich pôvodu a len z úvodnej štúdie sa dozvedáme, že väčšina slov je domácej alebo nemeckej proveniencie a maďarské slová sa do nárečia dostali len prostredníctvom maďarizácie.¹⁸ Pri podrobnejšej analýze sa však ukazuje, že pomer lexém prebratých z maďarského jazyka je oveľa vyšší, než naznačuje autor, a netýkajú sa iba „mestského“ života. V slovníku nachádzame slová ako *antalek* (súdok), *bačik* (ujo), *bajusy* (fúzy), *baľa* (lopta), *baľoga*, *baľogar* (ľavá ruka, ľavák), *bantovac* (rušit), *barkaty* (strakaty), *barnavy* (hnedý), *baršoň* (zamat), *borsuk* (jazvec) atď.

Závažnou chybou je aj to, že autor slovníka medzi nárečové lexémy zaraďuje i slová, ktoré sú jednoznačne novšie a možno ich vnímať ako profesionalizmy spojené napr. s rozvojom železničnej dopravy, službou v armáde či rozvojom kultúry. Tieto slová sa nevyskytujú len na teritóriu spišského nárečia, ale majú širšiu, jednoznačne nadnárečovú platnosť. Ide napríklad o tvary *alamonija* (alumínium), *asekuracia* (poistka), *asentirka* (odvod), *avizer* (železničný posol), *bina* (javisko), *bognizovac* (korčuľovať sa v páre), *brendzerbudka* (brzdársky prístrešok), *bruderlada* (cechová skrinka) a pod.

V závere slovníka Anton Kret osobitne uvádza časť označenú ako *Niekteré ustálené spojenia*. Aj tu sa objavuje pomerne veľké množstvo chýb vyplývajúcich predovšetkým z autorovho nepresného vymedzenia pojmu ustálené spojenia. Kret tu na jednej strane dokladuje a vysvetľuje frazeologické, ale aj nefrazeologické viacslovné pomenovania,

---

¹⁸ „Maďarčina sa do spišských dialektov dostala vyslovene umelou cestou – pomadárčením. Nezaznamenal som totiž v skúmanom nárečí ani jediné maďarské slovo, ktoré by nemalo domáci ekvivalent.“ (Kret, 2011a, s. 235).

napr. *barankova čapka* (baranica), *boža mira* (mirha), *dzeťčensky pupek* (chlapec zdržiavajúci sa v spoločnosti dievčat), *hore birdy* (hore nohami), *huša skura* (husia koža), *žic na viru* (žiť nadivoko). Zároveň sa tu vyskytujú niektoré predložkové väzby, teda nie viacslovné pomenovania, napr. *do nas* (k nám), *v čeži* (v druhom stave), *na ukaziju* (na ukážku), ba dokonca i jednoslovné pomenovania *Angelpana* (Anjelpána), *mačkažak* (mačka vo vreci), *volic* (radšej vykonat').

4 Ako sa ukázalo na základe analýzy metodológie dialektologického výskumu Antona Kreta, ako aj na základe stručnej analýzy jeho *Spišsko-slovenského slovníka základných výrazov zo Smižian a okolia*, amatérsky a nevedecký prístup k výskumu slovenských nárečí i neodborná tvorba slovníkov lexiky lokálnych nárečí môže v niektorých prípadoch produkovať nesprávne závery. V prípade, že takéto „výskumy“ sú prezentované len ako výsledok práce aktívneho amatérskeho zberateľa dialektológa-etnografa a nekladú si výšie odborné ciele, možno ich vítať ako prejav osvetovej činnosti. Horsie však je, ak sú takéto diela, podobne ako v prípade prác Antona Kreta, považované za reprezentatívne odborné štúdie a samotný autor sa pasuje za jediného výskumníka daného dialekta.¹⁹ V takom prípade nedochádza len k chybnej interpretácii niektorých analyzovaných nárečových javov, ale táto dezinterpretácia sa bude následne šíriť v ďalších lokálnych publikáciách.

Záver tejto našej štúdie je jednoznačný – aby sa predišlo vytváraniu podobných nevedeckých diel, je potrebné posilniť dialektologický výskum, predovšetkým tých nárečových oblastí, o ktorých dialekте chýbajú relevantné štúdie či monografie.

Literatúra:

- BARTKO, L. (1997): Abovské a spišské nárečia. In: J. Mlacek (ed.) *Studio Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul, s. 198–205.
- BUFFA, F. (1966): Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach. In: *Jazykovedný časopis*, 17, s. 37–43.

---

¹⁹ Kret napríklad svoj preklad štyroch Evanjelií do spišského nárečia vníma ako pomoc dialekту, pretože tento jeho text bude „východiskom pri hľadaní podoby dialekta z čias jeho vrcholenia, keď iná podoba už vôbec nebude, alebo bude natol'ko zdecimovaná, že sa už na plynulý dialóg alebo napísanie hladkého textu jednoducho hodíť nebude.“ (Kret, 2011d, s. 242). Autor si neuvedomuje, že použitie nárečia na preklad (o to skôr, že ide o preklad takého náročného textu, ako je Biblia) nemôže slúžiť ako východisko analýzy nárečia a ani spôsob zachytenia jeho živej, skutočnej podoby.

- BUFFA, F. (1967): K charakteristike východoslovenských nárečí. In: Š. Pažur (ed.) *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 9. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, s. 263–277.
- BUFFA, F. (1978): Východoslovenské nárečia. In: J. Mistrik (ed.) *Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, s. 43–56.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRET, A. (2011a): O spišskom nárečí a niektorých jeho odlišnostiach. In: *Evanjelium Ježiša Krista v spišskom nárečí*. Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo, s. 229–241.
- KRET, A. (2011b): Úvod. In: *Evanjelium Ježiša Krista v spišskom nárečí*. Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo, s. 169–173.
- KRET, A. (2011c): Spišsko-slovenský slovník základných výrazov zo Smižian a okolia. In: *Evanjelium Ježiša Krista v spišskom nárečí*. Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo, s. 175–228.
- KRET, A. (2011d): Poznámka prekladateľa. In: *Evanjelium Ježiša Krista v spišskom nárečí*. Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo, s. 242–246.
- ŠTOLC, J. (1940): Dialektické členenie spišských nárečí. In: Ľ. Novák (ed.) *Linguistica Slovaca, zväzok 5*. Bratislava, Slovenská učená spoločnosť, s. 5–20
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- PALKOVIČ, K. (1981): Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko.
- PUKANEC, M. (2008): *Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov*. Brno: Tribun EU.
- RIPKA, I. (2002): *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešov: FHPV Prešovská univerzita v Prešove.
- Slownik slovenskych narjeci. I. A – K. Ved.* (1994) Red. I. Ripka. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- TÓBIK Š. (1965): Východoslovenské nárečia. In: I. Sedlák (ed.) *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 7. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, s. 235–257.

Resumé

A Few Notes on the Amateur Field Research of Spiš Dialect

The study deals with the methodology employed in amateur dialectological research of the Spiš dialect and with the way the findings of this research were treated in the work

of Anton Kret. At the same time, the study also presents a brief analysis of a dictionary of the Spiš dialect (Spiš-Slovak Dictionary of Basic Expressions from Smižany and Environs) compiled by A. Kret. The author points out inaccuracies in Kret's approach to research as well as mistakes that occur in his description of the Spiš dialect.